

Kas võite ütelda

Castrenianumin

56

toimitteita

Millal laev

lähel

olla ei tea, millal

75 vuotta viroa Helsingin yliopistossa

*Viron kielen ja kulttuurin
opettaminen Suomessa
-seminaari 23.11.1998
Esitelmät*

Kapteni väest

gune luit

Suleb Kene
b ihu, täna

haukeb
välja mine-
laened on

75 vuotta viroa Helsingin yliopistossa

Castrenianumin 56
toimitteita

75 vuotta viroa
Helsingin yliopistossa

Viron kielen ja kulttuurin opettaminen Suomessa
-seminaari 23.11.1998
Esitelmät

Toimittaneet Reet Kasik ja Leena Huima

Helsinki 1999

75 vuotta viroa Helsingin yliopistossa. Viron kielen ja kulttuurin opettaminen Suomessa -seminaarin esitelmät. Castrenianumin toimitteita 56.

Toimittajat: Reet Kasik ja Leena Huima

Julkaisijat: Suomalais-ugrilainen laitos
Suomalais-Ugrilainen Seura

Vastaava toimittaja: Seppo Suhonen

Tilaukset:

Tiedekirja
Kirkkokatu 14
FIN-00170 HELSINKI
Fax +358 9 635 017
tiedekirja@pp.kolumbus.fi

Kansi ja taitto: Leena Huima

Tämä julkaisu luetteloidaan ja indeksoidaan ARTO-tietokantaan tunnuksella Urbis sekä vuosittain ilmestyvään teokseen Bibliographie Linguistique / Linguistic Bibliography

ISBN 952-5150-35-6

ISSN 0355-0141

Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi 1999

Esipuhe

Marraskuun 23. päivänä 1998 järjestivät Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos ja Tuglas-seura seminaarin *Viron kielen ja kulttuurin opettaminen Suomessa – viron kielen lehtoraatti 75 vuotta*. Seminaarissa esitelmöivät lähes kaikki elossa olevat viron kieltä Helsingin yliopistossa opettaneet syntyperäiset virolaiset. Nyt kokoelmana ilmestyvien esitelmien kantavana yhteisenä teemana oli suomalais-virolainen kulttuurivaihto.

Esitelmissä ilmaistiin iloa siitä, että viron kielen opetus Helsingin yliopistossa oli hyvällä tolalla. Itämerensuomalaisten kielten pääaineopiskelijoiden keskuudessa viron kielen ja kulttuurin linja oli suosiossa ja uuden linjan pääaineopiskelijoiden ensimmäinen aalto juuri valmistumassa. Nyt, vuotta myöhemmin, kun artikkelikokoelma ilmestyy, viron kielen vierailevaa professoria ei ole enää voitu määrärahojen puutteessa kutsua. Viron kielen ja kulttuurin linjalla pääaineopintojaan suorittavien mahdollisuudet saada aine- ja syventävien opintojen opetusta ovat oleellisesti heikentyneet.

Toivomme, että artikkelikokoelma omalta osaltaan viittaisi tietä tästä eteenpäinkin. Suomen ja Viron kulttuurisuhteissa Helsingin ja Tarton yliopistoilla on perinteinen ja merkittävä rooli. Ilman tiivistä korkeakouluyhteistyötä kulttuurivaihto jää vaille yhtä aivan oleellista ulottuvuuttaan. Myös tämän kirjan esitelmät kertovat osaltaan siitä, miten monesta näkökulmasta Suomen ja Viron kulttuurien leikkauspisteitä voidaan tarkastella ja miten paljon niitä on.

Tartossa ja Helsingissä marraskuussa 1999

Toimittajat

Sisällys

Seminaarin ohjelma	8
SEPPÖ SUHONEN	
Viron lehtoraatti 75-vuotias 23. 11. 1998. Avauspuhe	9
RIHO GRÜNTAL	
Viron kielen lehtoriksi Helsingin yliopistoon 1923	13
ANTS JÄRV	
Friedrich Robert Faehlmannin syntymästä 200 vuotta ..	34
HELGA LAANPERE	
Virolais-suomalaisten sanakirjojen historiasta	46
HOIDE SIKK	
Virolaisen runouden käännöskilpailuista Suomessa	57
ELE SÜVALEP	
Virolaisen kirjallisuuden opetus ja esittely Helsingin yliopistossa	64
HALDUR ÕIM	
Teoreettisen kielitieteen synty Virossa ja Suomessa: eroavuuksia ja yhtäläisyyksiä	72
HELLE METSLANG	
Viron fraseologian opettamisesta suomalaisille	80
MATI ERELT	
Fennisme soomes töötavate eesti lektorite keelekasutuses	92
TIIT HENNOSTE	
Suulise kõne sõnakasutuse sagedased erijooned	98
BIRUTE KLAAS	
Viron vaikutuksia Tarton yliopistossa opiskelevien suomalaisten äidinkielellä	132
REET KASIK	
Viron kieli ja kulttuuri oppiaineena Helsingin yliopistossa	146
AGO KÜNNAP	
Eesti ja soome keele igivanad erinevused	153

VIRON KIELEN JA KULTTUURIN OPETTAMINEN SUOMESSA

VIRON KIELEN LEHTORAATTI 75 V.

Seminaari maanantaina 23. 11. 1998

Helsingin yliopisto

Franzenia (Franzeninkatu 13) A-sali

- 10.00–10.10 Prof. Seppo Suhonen: Seminaarin avaus
10.10–10.20 Tervehdykset
10.20–10.40 Fil. lis. Riho Grünthal: Viron kielen lehtoraatin perustaminen
10.40–11.00 Dos. Ants Järv: F. R. Faehlmann ja Suomi: 1800-luvun alun kulttuurikontaktit
11.00–11.20 Dos. Toivo Kuldsepp: Lauri Kettusen "sydämen sillat"

* * *

- 11.40–12.00 Fil. kand. Helga Laanpere: Virolais-suomalaisen sanakirjan historiasta
12.00–12.20 Dos. Hoide Sikk: Virolaisen runouden käänköskilpailuista Suomessa
12.20–12.40 Dos. Ele Süvalep: Virolaisen kirjallisuuden opettaminen ja esittely

* * *

- 14.00–14.20 Prof. Tiit-Rein Viitso: Viron kielen jatkuminen Suomessa
14.20–14.40 Akat. Haldur Öim: Teoreettisen kielitieteen suhteesta Virossa ja Suomessa
14.40–15.00 Fil. tri Helle Metslang: Viron fraseologian opettamisesta suomalaisille

* * *

- 15.20–15.40 Prof. Mati Erelt: Fennismejä viron kielen lehtorien kielessä
15.40–16.00 Fil. kand. Tiit Hennoste: Viron puhekielen sanavalintoja
16.00–16.20 Dos. Birute Klaas: Kielikonflikti ja kielikontakti; suomalaisten viron kielen opinnot Tarton yliopistossa
16.20–16.40 Prof. Reet Kasik: Viron kieli ja kulttuuri Helsingin yliopistossa
16.40 Seminaarin päätössanat

Viron lehtoraatti 75-vuotias

23.11.1998

Avauspuhe

Herra Suurlähettiläs, Herra Dekaan, arvoisat lehtorit, hyvät seminaarin osanottajat!

Viron kielen opetus Helsingin yliopistossa alkoi jo 165 vuotta sitten, kun ensimmäinen suomen kielen lehtori **Carl Niclas Keckman** ilmoitti lukuvuonna 1833–34 esittävänsä suomen kielen vertailevaa kielioppia. Se oli samalla ensimmäinen suomalais-ugrilaisen kielitieteen opetusjakso tässä yliopistossa. Keckman perehdytti kuulijoitaan viron, lapin ja unkarin kieleen. Hän käytti sellaista opetusmenetelmää, joka on suosittu edelleenkin, nimittäin kielten välistä vertailua. Hän vertaili opetettavia kieliä lähinnä suomen kirjakieleen ja murteisiin. Hän käytti parhaita silloisia viron kielen tutkimuksen lähteitä, nimittäin Hupelin kielioppia *Ehstnische Sprachlehre* (tosin vain sen ensimmäistä painosta) ja J. H. Rosenplänterin aikauskirjaa *Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache*. Hän näyttää olleen yliopiston hengen mukaisesti kriittinen opetuksessaan. Keckman on luentomuistiinpanoissaan varustanut huutomerkillä Hupelin väitteen, että viron kielessä on vain kuusi sijaa (kuten silloin latinan kieliopin mukaan opetettiin). Hänellä oli myös etymologioinnin alkeita, kun hän on epäröiden yhdistänyt toisiinsa mm. viron sanan *ära* 'pois' ja suomen *eri* tai viron sanan *soe* 'lämmen' ja suomen *suoja* (siis kuten sanassa suojaää).

Keckman aloitti siis viron kielen opetuksen tieteelliseltä pohjalta, käytännön kielitaidon tavoitteita ei varmaankaan ollut. Samalta pohjalta jatkoi **August Ahlqvist**, kun hän 35 vuotta myöhemmin (lukuvuonna 1869–70) selitti ja käänsi

suomeksi vironkielisiä tekstejä, jotka hän oli julkaissut samana vuonna teoksessaan *Suomalainen murteiskirja tahi lukemisia viron, karjalan, vatjan, vepsän ja liivin kielillä suomalaisten sanastojen kanssa*. Se oli painettu J. Simeliuksen kirjapainossa ja oli G. W. Edlundin myötävänä. Tätä voinee pitää ensimmäisenä yliopistollisena viron oppikirjana meillä, kun **Julius Krohnin** Viron kielen oppikirja suomalaisille ilmestyi vasta pari vuotta myöhemmin (1872). Viron osuus Ahlqvistin teoksen sivuista onkin n. 52 %. Tekstit on valittu hyvin edustavasti. Siinä on evankeliumien käännöksiä sekä Tallinnan että Tarton kirjakielellä, on virolaisen kansanelämän kuvauksia, kansantarinoita ja -lauluja ja Faehlmannin, Kreutzwaldin ja Koidulan runoja. Lydia Koidulan nimeä ei mainita mutta mukana ovat Emajõe Ööpikin suuret klassikot *Üks paigake siin ilmas on*, *Sind surmani küll tahan* ja *Mo isamaa on mino arm*.

Viroa opettivat tieteellisesti jo viime vuosisadan puolella myös professori **Julius Krohn**, dos. **E. N. Setälä** ja dos. **Heikki Paasonen** sekä kirjallisuuden osalta dos. **Kaarle Krohn**. Sittemmin opetusta jatkoivat dosentit **Heikki Ojansuu**, **E. A. Tunkelo** ja **Lauri Kettunen**, joka tultuaan professoriksi 1929 vaihtoi opetettavan kielen virosta eestiksi, jota nimitystä hän sitten uskollisesti käytti. **Willem Grünthalin** osuus tulee kohta tarkemmin esille hänen pojanpoikansa Riho Grünthalin esitelmässä. Myöhemmiltä ajoilta kiinnitettäköön huomiota siihen, että Tarton yliopiston dosentti **Paul Ariste** nimitettiin yliopistomme viron kielen lehtoriksi 2. helmikuuta 1943, mutta hän ei voinut saapua silloisten muuttuneiden olojen vuoksi. Ensimmäisestä marraskuuta 1944 alkaen nimitettiin kand. **J. Käosaar** hoitamaan osaa viron kielen lehtorin tehtävistä, ja **Eeva Niinivaara** määrättiin hoitamaan tätä lehtorinvirkaa helmikuun 1945 alusta. Hän toimi sitten vuodesta 1949 alkaen nimitettynä lehtorina erittäin menestyksellisesti lähes neljännesvuosisadan ajan. Hän ei ole voinut tulla tänne tä-

nään, mutta hän on pyytänyt minua välittämään lämpimän tervehdyksensä seminaarillemme.

Vuonna 1967 alkoi uusi vaihe maamme yliopistojen viron kielen opetuksessa, kun tänne alkoi saapua säännöllisesti syntyperäisiä äidinkieltä opettajia, ensimmäisen kerran Oulun yliopistoon 1967. Se merkitsi suurta edistystä silloisissa neuvostovallan oloissa. Helsingin yliopistossa oli ensimmäinen Virosta tullut lehtori **Ago Künnap**, joka sittemmin myös väitteli täällä samojedikielten alalta. Hänen jälkeensä tulneiden lehtoreiden luettelo on vaikuttava, ja syksystä 1977 alkaen lehtoreita on ollut kaksi kerrallaan, tavallisesti toinen heistä on ollut kieleen ja toinen kirjallisuuteen erikoistunut, ja he ovat usein antaneet myös muuta alansa erikoisopetusta. Heidän koulutettaviinsa on kuulunut sekä itämerensuomalaisten kielten, suomalais-ugrilaisten kielten että suomen kielen opiskelijoita.

Vuodesta 1989 alkaen meillä on ollut myös viron kielen vieraileva apulaisprofessori taikka nykyjärjestelmän mukaisesti vieraileva professori, joista ensimmäisenä tuli tohtori **Tiit-Rein Viitso**. Kaikki Virosta tulleet opettajamme ovat jatkaneet jo viime vuosisadalla alkaneita opetusperinteitä mutta tietysti nykyaikaisesti ja itse oppikirjoja laatien. Viron kielen opetusta ja tutkimusta ovat tietysti edistäneet myös **Lauri Ketusta** seuranneet itämerensuomalaisten kielten professorit **Lauri Posti** ja **Aimo Turunen**.

Olemme täällä hyvin iloisia, että tänne on voinut saapua virallisten tahojen lisäksi niin monia Viron kielen ja kulttuurin opettajia: useimmat entisistä viron kielen lehtoreistamme ja nykyiset, vierailevat professorit ja muissa Suomen yliopistoissa toimivat lehtorit. Järjestäjien puolesta minulla on iloa lausua teidät kaikki tervetulleiksi. Seminaarimme anti on hyvin monipuolinen. Meillä on tarkoitus julkaista esitelmät.

Veel kord teretulemast. Seminar on avatud.

Lehtorit

Villem Grünthal	1923–1941
J. Käosaar	1944–1945
Eeva Niinivaara	1945–1969
Ago Künnap	1969–1971, 1985–1989, 1990–1991
Helga Laanpere	1971–1975, 1979–1981
Jaak Peebo	1974–1976
Eduard Vääri	1976–1979
Herbert Kaselo	1978–1979
Tõnu Seilenthal	1979–1981
Haldur Õim	1981–1984
Hoide Sikk	1981–1983
Ants Järv	1983–1985
Toivo Kuldsepp	1984–1988
Tiit Kukk	1988–1989
Ele Lõhmus	1989–1992
Birute Klaas	1991–1995
Tiit Hennoste	1992–1996
Helle Metslang	1995–
Ele Süvalep	1996–

Vierailevat professorit

Tiit-Rein Viitso	1989–1991
Mati Erelt	1991–1995
Reet Kasik	1995–1999

Itämerensuomalaisten kielten professorit

Lauri Kettunen	1929–1953
Lauri Posti	1953–1971
Aimo Turunen	1971–1976
Seppo Suhonen	1978–

Viron kielen lehtoriksi Helsingin yliopistoon 1923

Helsingin yliopistossa viron kieli ja kirjallisuus olivat tavalla tai toisella olleet esillä 1800-luvulta lähtien, lähinnä suomen kielen opetuksen ja tutkimuksen yhteydessä. Suomen ja Viron itsenäistyttyä tuli myös yliopistolehtoraatin perustaminen pian ajankohtaiseksi. Helsingin yliopiston ensimmäiseksi viron kielen lehtoriksi valittu Villem Grünthal nimitettiin virkaan marraskuussa 1923. Kyseessä oli samalla ensimmäinen viron kielen lehtoraatti Suomessa. Lehtorilta edellytettiin sekä viron kielen että virolaisen kirjallisuuden opetusta. Ennen lehtoriksi nimittämistään Villem Grünthal oli osallistunut aktiivisesti viron kirjakielen kehittämiseen, Viron kirjalliseen elämään ja julkaissut myös runokokoelmia ja runoelmia.

Tässä kirjoituksessa tarkastelen virolais-suomalaisten suhteiden yleistä taustaa lehtoraatin perustamisen aikoihin ja lehtoriksi valitun Villem Grünthalin kosketuksia Helsinkiin sekä hänen lehtorityöhönsä liittyviin tehtäviin ja tutkimusaloihin.

Virolais-suomalaiset suhteet vuosisadan alussa

1900-luvun alku tunnetaan suomalais-virolaisissa yhteyksissä aikana, jolloin useat myöhemmät itsenäisen Viron vaikuttajat opiskelivat tai oleskelivat Suomessa. Tsaarinvallan viimeisinä vuosina luotiin venäläistämisuhkien varjossa perustaa myöhemmille Suomen ja Viron välisille yhteyksille. Kiinnostus Viroon kasvoi ja sai uusia ulottuvuuksia Suomessa 1800- ja 1900-luvun taitteen lähestyessä, mutta jäi marginaaliseksi jatkuvasti voimistuneeseen karelianismiin, Kalevalan avaamaan kansallishengen itäiseen ikkunaan verrattuna.

Karjalan lisäksi myös Inkeri kiinnosti autonomisen Suomen kansallisia vaikuttajia (Zetterberg 1977: 20–21).

Viron ja Suomen yhteydet saivat silti jo 1880-luvulta lähtien myös organisoituneita muotoja. Vuosisadan taitteen jälkeen vuonna 1903 perustettiin Helsingin Virolainen Hyväntekeväisyysseura (*Helsingi Eesti Heategev Selts*), joka sai 1906 lokakuussa rinnalleen Suomalais-Virolaisen Liiton (*Soome-Eesti Leping*). Sitä olivat muodostamassa suomalaiset ja virolaiset ylioppilaat ja yliopistonopettajat, ja venäläisten urkkijoiden välttämiseksi se oli avoin vain Helsingin yliopistoon kuuluville akateemisille kansalaisille. Ulkojäseneksi saatettiin kutsua muitakin. Pääasiassa Jalo Kaliman ja liiton varaesimies Gustav Suitsin laatimat säännöt oli vahvistanut yliopiston rehtori. Venäjän vuoden 1905 vallankumousyritys muutti Suomen sillan kansallisromanttisesta heimosillasta poliittiseksi. Suomeen tuli myös poliittisia pakolaisia, ei vain opiskelijoita, kirjallisen innoituksen etsijöitä tai muuten vain Suomen ystäviä. (Harmas 1935: 180–181b, Zetterberg 1977: 26–27.)

Venäläiset viranomaiset seurasivat tarkkaan suomalaisten ja virolaisten orastavaa yhteistoimintaa. Suomalais-Virolainen Liitto lakkautettiin jo 1911, mutta pian sen jälkeen syntyi taas uusi seura, Helsingin Virolainen Sivistysseura (*Helsingi Eesti Haridusselts*), jonka tehtävänä oli lähinnä huolehtia tuolloin Helsingissä asuneen noin 700–800 virolaisen sivistysharrastuksista. Seuralla oli mm. oma kirjasto. Se järjesti viron opetusta virolaisille lapsille ja pyrki myös perustamaan Helsinkiin virolaisen koulun. Helsingin virolaiskolonian piireissä tämä seura kykeni säilyttämään toimintansa Viron itsenäistymisen kynnykselle. (Zetterberg 1977: 28–29.)

Vaikka 1880-luvulla suomalais-virolaiset suhteet joutuivatkin Baltian venäläistämisen takia entistä enemmän viranomaisten epäilyn alaiseksi, oli yhteys kuitenkin auennut ja myös akateeminen yhteistyö alkanut.

Viron kieltä Helsingin yliopistossa

Helsingin yliopistossa annetussa opetuksessa viron kieli oli esillä jo 1800-luvun alkupuolella – melkein heti, kun yliopisto oli siirtynyt Helsinkiin. Ensimmäinen suomen kielen lehtori Carl Nicklas Keckman luennoi suomen sukukielistä ja kirjasi viroa koskeviin muistiinpanoihinsa kieliopillisia ja sanastovertailuja suomeen (Pääkkönen 1994: 100–104). Ensimmäisen suomen kielen professorin M. A. Castrénin väitöskirja koski suomen, viron ja saamen nimityksistä (1839). Samana vuonna, kun Virossa järjestettiin ensimmäiset laulujuhlat (1869) ilmestyi myös Torsten Aminoffin *Virolais-suomalainen sanakirja*, samoin August Ahlqvistin *Suomalainen murteiskirja tahi lukemisia Viron, Karjalan, Vepsän ja Liivin kielillä*. Ensimmäinen suomenkielinen viron kielioppi, Julius Krohnin *Viron Kielioppi Suomalaisille* (1872) perustui tekijänsä viron ja suomen eroja käsitelleisiin luentoihin (Korhonen 1986: 105, Remes 1995: 164–170, Suhonen 1999: 10). Maantieteellinen läheisyys ja ”suomen silta”, kuten Lydia Koidula runossaan *Viron ja Suomen yhteyttä* metaforisesti kuvasi, toivat myös viron kielen suomalaisen sivistyneistön ulottuville.

Viron kieltä opetettiin Helsingin yliopistossa suomen kielen ja kirjallisuuden ohessa. Se oli se suomen sukukieli, josta oli suhteellisesti eniten tietoa. Yliopisto-opetuksen tieteellinen tehtävä määrittyi ajan tiedepoliittisista lähtökohdista: sukukielten ja myös kansanrunouden avulla haluttiin saada enemmän tietoa suomen kielen ja suomalaisten historiasta. Irtoaminen tästä Suomen kansallisten tieteiden perusasetelmasta tapahtui vähitellen, kun tutkimus eriytyi ja kun suomi ja viro asteittain valtasivat lisää alaa kansallisen ja kaupungistuvankin yhteiskunnan kielinä. Kielen kautta avautuva sosiaalinen maailma sysäsi suppean tieteellisen kiinnostuksen sivummaksi.

Yliopiston toimintakertomuksissa, asetuskokoelmissa ja niiden hakemistoissa ei mainita, että viron kielen opettamista olisi esim. 1900-luvun alussa järjestetty missään vaiheissa erillisin varoin, vaikka sillä tavoin tuettiin esim. unkarin kielen opetusta. Viron ottaminen huomioon opetuksessa riippui vuonna 1923 tapahtuneeseen viron kielen lehtoraatin perustamiseen asti suomen kielen opetukseen ja tutkimukseen nimitetystä henkilökunnasta. Viron kielen kurssin suorittaminen oli 1920-luvulle tultaessa ollut jo pitkään osa suomen kielen tutkintovaatimuksia. Suomen kielen ja kirjallisuuden opinnoissa edellytettiin viron kielen ja virolaisen kirjallisuuden historian kurssin suorittamista. Approbatur-arvosanaa varten vaadittiin ”viron kieliopin pääkohdat opittuina ottamalla osaa harjoituskurssiin tahi käyttämällä eräitä asiakirjoja, sekä vähintään 100 sivua virolaista tekstiä”. Ylempiä arvolauseita varten oli saavutettava ”kyky ymmärtää uudempaa vironkielistä kirjallisuutta sekä opittava tuntemaan virolaisen kirjallisuuden historia ulkopiirteiltään”. Itsenäiseksi oppiaineeksi tullessa suomalais-ugrilaisessa kielentutkimuksessa edellytettiin samoin jonkin verran viron opintoja, tosin vähemmän kuin suomen kielen ja kirjallisuuden opinnoissa (HKOP 5.11.1921, KP 8.3.1922).

1900-luvun alkupuolella myös tieteellinen kiinnostus viron kieleen vahvistui. Sekä Heikki Ojansuu että Lauri Kettunen tekivät tutkimusretkiä Viroon ja julkaisivat tutkimuksia niiden pohjalta. Ojansuu tutki erityisesti eteläviroa, Kettunen kokosi itävirolaisia murteita koskevat havaintonsa väitöskirjaksi *Lautgeschichtliche Untersuchung über den kodaferschen Dialekt* (1913). Kettunen, Ojansuu sekä E. A. Tunkelo opettivat kaikki useaan otteeseen viroa.¹

¹Viron kielen kurssit kuuluivat yliopiston opetusohjelmaan myös lehtoraatin perustamista (1923) edeltävinä vuosina. Esimerkiksi lukuvuonna 1919–20 silloinen suomen kielen apulainen Heikki Ojansuu luennoi keskiviikkoisin klo 1–3 Suomen lounaismurteista verrattuna viroon ja

Viron kielen lehtoraatin alkuvaiheet

Vaikka suomalais-virolaisilla kulttuurisuhteilla oli Helsingin yliopistossa ja tiedeyhteisössä usean kymmenen vuoden pituinen historia, lehtoraatin perustamiseen johtanut aloite tuli yliopiston ulkopuolelta, "yhteissuomalaiselta koulukokoukselta". Se oli kesällä 1921 pitämässään kokouksessa päättänyt ehdottaa Valtioneuvostolle, että Helsingin yliopistoon perustettaisiin unkarin ja viron kielen ja kirjallisuuden lehtorinvirat. (Lehtoraatin perustamisesta ks. lähemmin R. Grünthal 1999.)

Kulisseissa kysymys viron kielen lehtoraatista oli ollut esillä jo aikaisemmin. Viron lähettiläs Oskar Kallas kirjoitti Viron ulkoministeriölle 8.2.1921 päiväämässään kirjeessä, että kysymys viron kielen lehtoraatista on vihdoinkin tullut esiin myös suomalaisessa lehdistössä. Iltalehti ja Ylioppilaslehti olivat hiukan aiemmin julkaissut asiaa koskevan kirjoituksen. Kallas kertoo itse painottaneensa joulukuusta 1918 lähtien suomalaisille professoreille ja sanomalehtimiehille viron kielen lehtorin tarpeellisuutta. (ESS 148–149.)

Esitys viron ja samassa yhteydessä unkarin kielen lehtoraatin perustamisesta otettiin esille sekä konsistorissa että historiallis-kielitieteellisessä osastossa. Osasto ehdottikin viron sekä eräiden muiden kielten lehtoraattien perustamista, mutta asetti tärkeysjärjestyksessä ensimmäiselle sijalle klassillisen filologian apulaisen viran.

johti lauantaisin klo 8–10 viron kielen harjoituksia. Lukuvuodeksi 1920–21 Ojansuu ilmoitti opetukseen erikseen keskiviikkoisin klo 10–12 luentoja viron kielestä ja lauantaisin klo 8–10 taas harjoituksia viron kielestä, kevätlukukaudeksi 1922 keskiviikkoisin klo 5–7 eteläviron äännehistoriasta ja perjantaisin klo 8–10 harjoituksia viron kielestä. Seuraavana vuonna 1922–23 suomen kielen apulaisena Ojansuuta seurannut E. A. Tunkelo ilmoitti saman tapan opetukseen tiistaisin ja perjantaisin klo 1–3 luentoja ja harjoituksia viron kielestä.

Syntyperäisen virolaisen lehtorin tärkeyttä korostettiin sekä tieteellisillä, yliopisto-opetukseen liittyvillä että yhteiskunnallisilla seikoilla. Viron kielen opiskelijoiden määrä oli vaihdellut 20–30:stä 50:een. Lukumäärän kasvamisen lisäksi perusteissa viitattiin yleiseen kiinnostukseen viron kieleen ja virolaiseen kulttuuriin. Kirjelmän laatineet E. A. Tunkelo ja Yrjö Wichmann arvelivat Viron vapaussodan ja itsenäistymisen herättämän heimohengen voimistaneen kiinnostusta Viiron. Tarton yliopistossa oli alkanut virolaistuminen ja siellä toimi myös suomalaisia opettajia. (HKOP 5.11.1921, KP 8.3.1922.)

Koska yliopisto itse ei nähnyt eri syistä mahdolliseksi perustaa viron kielen lehtoraattia, näytti yhteissuomalaisen koulukokouksen aloite kariutuvan. Näin ei kuitenkaan käynyt, vaan päätös viron kielen lehtoraatin perustamisesta tehtiin yliopiston ulkopuolella. Kun eduskunta vuoden 1923 tammikuussa varasi budjettiin lehtoraatin perustamiseen tarvittavat varat, oli yliopisto asetettu tapahtuneen tosiasian eteen. Muodollinen päätös viron kielen lehtoraatin perustamiseksi Helsingin yliopistoon on presidentti K. J. Ståhlbergin ja opetusministeri Niilo Liakan 28. huhtikuuta 1923 allekirjoittama asetus (n:o 126). (R. Grünthal 1999: 65–66.)

Eduskunnan tekemän päätöksen ja presidentin antaman asetuksen jälkeen asian muodollinen valmistelu eteni yliopistossakin ripeästi. "Säädetyt ajan" kuluessa viron kielen lehtorin virkaan oli hakenut vain yksi ehdokas, fil. maist. Villem Grünthal (KP 27.10.1923). Hakemuksen käsittely eteni siten, että rehtorinvirasto pyysi historiallis-filosofista osastoa antamaan lausunnon hakijan pätevyydestä. Lausunnon laatiminen annettiin suomen kielen professori E. N. Setälän, suomen kielen apulaisen E. A. Tunkelon sekä kotimaisen kirjallisuuden myöhemmän professori Viljo Tarkiaisen tehtäväksi. Eri-tyistä huomiota lausunnossa kiinnitettiin mm. siihen, että

hakija äidinkielisenä ”ääntää täysin puhtaasti” opetettavaa kieltä, kuten asetus määräsi.

Julkaisujen arvioinnin lisäksi hakija joutui antamaan myös kaksi opetusnäytettä, 6. lokakuuta suomen kielen opiskelijoille, 9. lokakuuta muille ylioppilaille. Ne antoivat osaston määräämille asiantuntijoille myös aiheen varauksellisuuteen:

” – – vaikka [hakija] onkin toiminut 9 vuotta äidinkielen ja kirjallisuuden opettajana virolaisille, osoitti vielä jonkin verran tottumattomuutta kielen opettamiseen oppilaille vieraana kielenä. Hakijan aikaisemmasta opetuspaikasta annettu edullinen arvostelu – – antaa kuitenkin aiheen olettaa, että hän lahjakkaana henkilönä, työssä karttuvan kokemuksen ja hyvänsuovan arvostelun opastamana sekä jonkin verran käyttämällä hyväkseen kaupungissamme tarjona olevia tilaisuuksia mallikelpoiseen vieraankielen-opetuksen näkemiseen ja kuulemiseen, ehkä pianikin voi saavuttaa tarpeellisen tottuneisuuden ja varmistua tarkoituksenmukaisessa opetusmenetelmässä.”

Kun lausunto oli käsitelty ja liitetty pöytäkirjaan, määräsi kansleri hakijan toimimaan kahden koevuoden ajan Helsingin yliopiston lehtorina (KP 27.10.1923). Koeajan jälkeen virka vakinaistettiin 24.11.1925, jolloin kanslerinvirasto ilmoitti konsistorille, että ”se samana päivänä oli nähnyt hyväksi nimittää filosofianmaisteri Willem Grünthalin vironkielen lehtoriksi” (KP 2.12.1925).

Villem Grünthal Helsingissä

Ensimmäiseksi viron kielen lehtoriksi nimetty ja siinä virassa toiseen maailmansotaan ja kuolemaansa (1942) asti toiminut Villem Grünthal oli yksi 1900-luvun alussa (1906–1909) Helsingin yliopistossa opiskelleista virolaisista. Filosofian kandidaatiksi hän oli valmistunut 1909 (maisteri 1911) suoritet-

tuaan laudatur-opinnot pohjoismaisessa historiassa, suomen kielessä ja kirjallisuudessa sekä suomalaisessa ja vertailevassa kansanrunoutentutkimuksessa. Laudaturtöiden aiheena oli historiassa Suuri Viron kapina (*Jüriöö ülestõus v. 1343*), suomen kielessä Muhun murre ja kansanrunoudessa Setukaislaulujen sanasto. Approbatur-opinnot hän suoritti slaavilaisessa filologiassa. Opiskeluaikanaan hän osallistui myös Suomalais-Virolaisen Liiton toimintaan (VGE 59).

Opinnot päätettyään Grünthal työskenteli 1910–1919 Tarton virolaisen tyttökymnaasin (*Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi tütarlaste gümnaasium*) viron kielen ja kirjallisuuden yliopettajana. Tarton vuosina kohtasivat myös Grünthalin ja hänen seuraajakseen Helsingin yliopistoon viron kielen lehtoriksi neljännesvuosisadan ajaksi tulleen Eeva Niinivaaran tiet; Grünthal opetti viisi vuotta viron kieltä Eeva Pedriksille, sittemmin Niinivaaralle (Niinivaara 1988: 51–52). Tyttökymnaasin lisäksi Grünthal opetti viroa muissakin kouluissa, joskus myös suomea. Opetustyön lisäksi hän osallistui aktiivisesti viron kirjakielen kehittämiseen, jatkoi kaunokirjallisia töitään ja käänsi. Viron kulttuurihistoriassa hänet tunnetaan erityisesti runoilijana.

Kun Tarton yliopisto aloitteli toimintaansa itsenäisessä Virossa 1920-luvun taitteessa virolaisena yliopistona, tarvittiin eri aloille päteviä opettajia. Villem Grünthalia pyydettiin itämerensuomalaisten kielten professoriksi, mutta hänen kieltäydyttyään virkaa hoitamaan kutsuttiin Lauri Kettunen (Rätsep 1994: 269). Myös muita professoreja kutsuttiin Suomesta²

²Lyhyemmän tai pitemmän aikaa Tartossa 1920-luvun alussa työskennelleitä suomalaistutkijoita olivat mm. arkeologian professori A. M. Tallgren, historian professori A. R. Cederberg, maantieteen professori Johannes Granö, kasvinjalostuksen ja biologian professori Kaarlo Teräsvuori, kemian professori Yrjö Kauko, matemaatikko Kalle Väisälä ja kansatieteen dosentti Ilmari Manninen (Niinivaara 1988: 90). Itämerensuomalaisten kielten professori Lauri Kettunen työskenteli Tarton yliopistossa 1919–1925.

ja Ruotsista. Grünthalin tie vei Tarton yliopiston stipendiaattina takaisin entiseen opiskelukaupunkiin Helsinkiin väitöskirjaa valmistelemaan. Suunnitelma kirjoittaa väitöskirja oli olemassa jo heti opintojen päätyttyä, mutta sen toteuttaminen viivästyi aluksi taloudellisten ongelmien takia (VGE 60–61).

Keväällä 1919 myönnetyn Tarton yliopiston stipendin turvin väitöskirjatyö eteni kutakuinkin suunnitelmien mukaisesti. Keväällä 1921 Villem Grünthal oli yhteydessä Tarton yliopistoon ja tiedusteli, voisiko painatukseltaan suuria menoja aiheuttava väitöskirja ilmestyä yliopiston toimituksissa (Päevaleht 7.3.1921). Marraskuussa 1921 (kirje päivätty 7.11.) hän jätti Helsingin yliopiston historiallis-kielitieteelliselle osastolle anomuksen, jossa pyydettiin lupaa puolustaa yliopistossa vironkielistä väitöskirjaa, aiheena *objektin suhteet itämerensuomalaisissa kielissä*. Vaikka asian esittely ja historiallis-kielitieteellisen osaston kanta oli puoltava (HKOP 26.11.1921) ja mm. E. A. Tunkelon ja E. N. Setälän ”ei vastustava” kanta mainittiin erikseen, päätti konsistori seuraavassa kokouksessaan ”jättää huomioimatta historiallis-filologisen osaston esityksen, että fil. maist. Grünthal’ille hankittaisiin oikeus julaista väitöskirjansa viron kielellä” (KP 14.12.1921).

Setälä oli mm. painottanut, että väitöskirjan arvostelijat joka tapauksessa ymmärtäisivät viroa, kun taas viroa taitamaton ei kykenisi kirjaa muutenkaan arvioimaan, ja sen lisäksi kielteistä päätöstä pidettäisiin Virossa epäystävällisenä tekona. Kielteinen päätös tuli myös Viron suurlähetystön tietoon, ja se raportoi asiasta Viron ulkoministeriölle (ESS 307). Kielteisen päätöksen syyt ovat erikseen luettavissa yliopiston tuolloisen rehtorin Ivar August Heikelin pöytäkirjaan jättämästä liitteestä (KP 14.12.1921). Hän katsoi, ettei olisi perusteltua sallia väittelyn tapahtua muulla kuin kotimaisella kielellä tai jollakin maailmankielellä, joita olivat latina, saksa, ranska ja englanti. Jos kerran päätettäisiin poikkeukselli-

sesti myöntää väittelylupa myös Länsi-Euroopassa vähemmän tunnetulla kielellä, se olisi ennakkotapaus. Viroksi oli tuohon aikaan jo mahdollista väitellä Tarton yliopistossa, minkä takia ei ollut enää syytä pitää aiempia poikkeuslupia pätevinä.

Tohtorinväitöskirjan puolustaminen lykkääntyi parillakymmenellä vuodella. Tohtorinväitöskirjan sijaan Grünthal suunnitteli aluksi julkaisevansa filosofian lisensiaatin arvoon oikeuttavan väitöskirjan *Alkusuomen nominatiivi objektin edustajana*. Päätös lisensiaatinväitöskirjan jättämisestä dos. E. A. Tunkelon esitarkastettavaksi ja hänen lausunnostaan on kirjattu myös kokouspöytäkirjoihin. Viralliseksi vastaväittäjäksi määrättiin dos. Tunkelo ja kustokseksi Yrjö Wichmann. (HKOP 4.3.1922 ja 30.5.1922), mutta myöskään tämä suunnitelma ei lopulta toteutunut, koska Villem Grünthal ei jättänyt työtään tarkastettavaksi lisensiaatinväitöskirjana. Varsinaisen väitöskirjansa puolustamiseen (1941) asti hän esiintyi edelleenkin maisterina.

Viroa opettamassa 1920-luvun Suomessa

Viron kielen lehtoraatin perustamisasetuksen mukaan haltijalta vaadittiin ”paitsi samanlaista yleistä pätevyyttä ja samanlaisia yleisiä tehtäviä kuin muiltakin vieraiden kielten lehtoreilta, myöskin pätevyys 2 §:ssä mainittuun lisätehtävään”. Pätevyydestä ja vaadittavasta ”yleisestä tieteellisestä sivistyksestä” oli säädetty 8.9.1898 annetussa määräyksessä *Armollinen Julistus, sisältävä muunneltuja säännöksiä Keisarillisen Suomen Aleksanterin-Yliopiston lehtorinviroista*. Asetuksessa mainitulla lisätehtävillä tarkoitettiin luennointia virolaisesta kirjallisuudesta, ja virolaisen kirjallisuuden luennot kuuluivatkin joka vuosi lehtorin opetusohjelmaan. Opetus suunniteltiin osaston määräyksien mukaan ja ”yksissä neuvoin suomen kielen ja kirjallisuuden professorin kanssa” (SA 398).

Grünthalin kiinnostus kirjallisuuteen oli herännyt jo kouluvuosina. Opiskeluaikanaan hän osallistui aktiivisesti Noor-Eesti -liikkeen toimintaan. Ennen tuloaan lehtoriksi hän oli ehtinyt julkaista kaksi runokokoelmaa, runoelmia ja käännöksiä eri kielistä ja eri kirjallisuudenlajeista. Kirjallinen toiminta – kirjailijoiden esittely, kääntäminen ja omat työt – olivat näkyvästi esillä myös Villem Grünthalin lehtorinvuosina. Viron kirjallisuudesta hän ehti luennoida jo Tarton yliopistossa keväällä 1919 ennen lähtöään Helsinkiin (Postimees 22.5.1919) ja yli puoli vuotta ennen kuin Tarton yliopisto virallisesti avattiin (avajaiset olivat 1.12.1919). Lehtorintyön kynnyksellä (1922) ilmestyi hänen kirjoittamansa virolaisen kirjallisuuden historian oppikirja (*Eesti kirjanduse ajalugu koolidele*), sen lukemisto seuraavana vuonna ja uusi, täydennetty painos oppikirjasta 1924. Samana vuonna ilmestyivät vielä laaja eeppi-nen runoelma *Toomas ja Mai* sekä hänen käännöksensä Juhan Ahon Papin rouvasta (*Õpetaja proua*). *Eesti Kirjandus* -aika-kauslehden toimittajana hän oli työskennellyt 1910–1914, ja sen toimituskuntaan hän kuului vuoteen 1925 asti (Valge 1985: 165).

Ensimmäisenä ja toisena opetusvuonnaan uusi lehtori ilmoitti opetukseen seuraavaa:

1. yleinen viron kielen alkeiskurssi (sl + kl) ti 6–7, to 6–8 ja pe 7–8
2. laajempi viron kielen kurssi, etupäässä suomen kielen opiskelijoita varten ma 6–8 ja ke 8–10
3. (viroksi sl + kl) uudemmosta virolaisesta kirjallisuudesta ja siihen kuuluva virolaisen kirjallisuuden lukeminen ma 11–12.

Vastaanotto oli ajan tavan mukaan kotona, keskiviikkona kello 5–6. Sama perusrakenne toistui sitten joka vuonna: yksi ylei-

nen viroon kielen alkeiskurssi, toinen etupäässä suomen kielen opiskelijoille suunnattu viroon kielen kurssi ja kolmas virolaisen kirjallisuuden erikoiskurssi. Kirjallisuuden kurssien aiheena saattoi olla yhtä hyvin kansanrunous (myös Jakob Hurtin toiminta) kuin johonkin kirjoitetun kirjallisuuden genreen liittyvä teema, kuten proosa, runous, näytelmäkirjallisuus tai yksittäinen kirjailija kuten A. H. Tammsaare, Ernst Enno tai August Kitzberg. Heistä samoin kuin Anna Haavasta ja Eduard Vildestä Grünthal julkaisi kirjoituksia myös suomalaisissa sanomalehdissä. Kevätlukukaudella 1934 Grünthal opetti viroa myös Turun yliopistossa neljä tuntia viikossa (TYV 31).

Viroon liittyvää opetusta ei muuten esim. 1920-luvun alussa ollut Helsingin yliopistossa kovinkaan paljon. Suomen ja Pohjoismaiden arkeologian professori A. M. Tallgren on ilmoittanut pariin otteeseen (1920–21 ja 1925–26) luennoivansa Viron (tai Viron ja Liivinmaan) arkeologiasta. Kuten edeltäkin käy ilmi, ennen lehtorin kutsumista Heikki Ojansuu ja E. A. Tunkelo ilmoittivat säännöllisesti opetusohjelmaansa viroon kieltä ja harjoituksia. Ojansuun ohjelmasta löytyvät myös kurssit eteläviroon äännehistoriasta ja suomen lounaismurteista viroon verrattuna. Lukuvuonna 1925–26 suomen kielen apulainen (Tunkelo) luopui vihdoinkin viroon opetuksesta. Mutta viroon opetus ei edelleenkään jäänyt yksinomaan lehtorin vastuulle. Viron kielen luennot ja harjoitukset kuuluivat kevätlukukaudella – samoin jatkossa toistuvasti – Suomeen palanneen Lauri Kettusen ohjelmassa.

Uusi lehtori joutui työssään luottamaan monessa asiassa omaan intuitioonsa. Kielenopetukseen tarkoitettua valmista materiaalia ei ollut. Tekstejä oli tehtävä myös itse:

Kas võite ütelda,
millal laev
läheb.
Ma ei tea, millal
Küsi ge, olge hääks,
Tüürimehe, kapteni käest
Missugune ilm
täna tuleb.
Täna tuleb kena
ilm, halb ilm, täna
tuleb tormi
Läev hakkab
sadamast välja mine-
ma.
Kas laened on
suured.

Kas võite ütelda, millal laev läheb. Ma ei tea, millal. Küsi ge, olge hääks, tüürimehe, kapteni käest. Missugune ilm täna tuleb. Täna tuleb kena ilm, halb ilm, täna tuleb tormi. Laev hakkab sadamast välja minema. Kas laened on suured.

Hakkab laeneta-
ma. Laev kiigub
juba.
Kas kardate
merehaigust. Kas
Te jääte merehaigeks
Kas meri hakkab
Teile südame pääle
(2) Kui kaua kestab
sõit Tallinnani
Millal jõuame
Tallinna õhtu ehk/või
ööse.
Kui hommiku
merele sõidame, siis

Hakkab laenutama. Laev kiigub juba. Kas kardate merehaigust. Kas Te jääte merehaigeks. Kas meri hakkab Teile südame pääle. Kui kaua kestab sõit Tallinnani. Millal jõuame Tallinna, õhtu ehk/või ööse. Kui hommiku merele sõidame, siis

jõuame lõunaks
Tallinna sadamasse.

Kas Teil on
Tallinnas tuttavaid
Kus mõtlete
peatada?

(3) Mul ei ole
Tallinnas tuttavaid
sellepärast pean
võõrastemajas pea-
tama.

Kas Teate mulle
head võõraste maja
soovitat.

jõuame lõunaks Tallinna sadamasse. Kas Teil on Tallinnas tutta-
vaid. Kus mõtlete peatada? Mul ei ole Tallinnas tuttavaid, sellepä-
rast pean võõrastemajas peatama. Kas Teate mulle head võõraste
maja soovitat[a].

NN. on hää võõraste
maja. Hinnad ei
ole liig kallid ja
sissesead korralik;
nii saksa teenimine
ollis need on mis
4. Kaugelt paistavad
Need on ometi
Tallinna tornid.
Paremat kätt
on Naissaar, mis
Tallinna lahte varjab.
Sisse sõit Tallin
na sadamasse on ilus.

NN. on hää võõraste maja. Hinnad ei ole liig kallid ja sissesead korralik; nii saksa teenimine. Mis need on, mis kaugelt paistavad. Need on ometi Tallinna tornid. Paremat kätt on Naissaar, mis Tallinna lahte varjab. Sissesõit Tallinna sadamasse on ilus.

Kielenopetukseen tarkoitettu tekstikatkelma kertoo myös Villem Grünthalin osallistumisesta viron kirjakielen normittamiseen ja uudistamiseen. Kirjailijana ja kääntäjänä hän pyrki ohjelmallisesti lisäämään kielen ilmaisumahdollisuuksia käyttämällä itse mm. viron murteista tuntemiaan sanoja tai lainaamalla niitä suomesta, kuten jotkut kirjakielen kehittäjät olivat aiemminkin tehneet tai suositelleet tehtäväksi. Useisiin 1910-luvulla ilmestyneisiin teoksiinsa hän liitti sanaston. Samoihin aikoihin, kun hän toimitti *Eesti Kirjandus* -aikakauskirjaa (1911–1916) hän osallistui tiiviisti ensimmäisen viron kirjakielen normatiivisen sanakirjan *Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamat* (1918) toimittamiseen. Jo ennen sanakirjan ilmentymistä hän julkaisi yhdessä Johannes Aavikin kanssa uusia mahdollisuuksia etsivän sanaston *O sõnastik* (1916).

Vuonna 1908 Tapalla pidetyssä ensimmäisessä viron kielikonferenssissa oli tehty päätös, että ensimmäisen tavun vokaalisekvenssi, jota murteissa edusti pitkä vokaali tai diftongi, kirjoitettaisiin kirjakielessä pitkänä vokaalina (*hää*l, *nüü*d jne.). Sääntöön tehtiin kuitenkin poikkeus ja joihinkin sanoihin vakiinnutettiin Pohjois-Viron keskimurteita mukailevasti *ea*, mm. sanoihin *hea*, *pea* ja *seal*. Kysymyksestä oli käyty pitkiä väittelyitä ja kiista jatkui myös tulevana vuosina. Gustav Suits julistikin heti päätöstä seuranneena päivänä, että Noor-Eesti jää vanhalle kannalle ja käyttää jatkossakin muotoja *hää* ja *pää*. (Kask 1970: 336–337.)

Viron kielensuunnittelun yhdeksi pääperiaatteeksi kirjattiin, että kielihistoria ja kansankieli voidaan ottaa huomioon, mutta lopullisen normeja koskevan päätöksen on perustuttava ennen kaikkea tarkoituksenmukaisuuteen. Useista yksittäistapauksista oli siten sovittava erikseen. Toisessa kielikonferenssissa Tartossa (1909), johon myös Villem Grünthal osallistui, päätettiin mm. ryhtyä käyttämään i-loppuista diftongia sellaisissa tapauksissa kuten *naine* ja *laine* (ei *naene* tai *laene*) (Kask 1970: 338–339).

Viron kirjakielen normatiivinen sanakirja *Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat* pyrki ottamaan huomioon kielikonferenssien tekemät päätökset, mutta poikkesi myös siitä toisinaan (Kask 1970: 342). Tekstinäytteessä esiintyvä diftongiton muoto *hää* on hakusanana vielä mainitun sanakirjan toisessa, täydennetyssä laitoksessa (EÕS 1925–37 1: 109), muttei enää sodan jälkeen ilmestyneissä laitoksissa. Murteellinen *laene* sen sijaan on merkitty vain hakasulkeisiin, ja sen yhteydessä viitataan hakusanaan *laine* (EÕS 1925–37 1: 346).

Tekstissä esiintyvät viron nykykirjakielen normeihin sopimattomat *hää* ja *laene*, lyhyet adverbimuodot *õhtu*, *ööse*, *hom-miku* sekä fraasi *olge hääks* ovat siis opettajan tietoisia, kielen-suunnitteluun liittyviä valintoja. Villem Grünthalin keskeisiä välineitä tuoda esim. uusia sanoja kirjakieleen oli niiden käyttäminen omissa kaunokirjallisissa töissä; sitä kautta ne löytäisivät tien myös yleisempään käyttöön. Osa löysikin. Esitetty opetustekstin katkelma heijastelee samaa ajattelutapaa.

Lopulliseen asetukseen tulleiden velvollisuuksien lisäksi asetustuonnoksessa esitettiin viron kielen lehtorille myös eri korvauksesta ylikirjastonhoitajan ohjeiden mukaan tapahtuvaa yliopiston kirjaston virolaisen osaston hoitamista (HKOP 27.1.1923). Perusteena oli olemassa olevien kokoelmien hoito sekä huoli kartunnan turvaamisesta:

”Yliopistossamme on vironkielisen kirjallisuuden kokoelma, ainakin mitä Venäjän vallan aikaan tulee, täydellisempi kuin Virossakaan on, mutta tämän järjestäminen ja hoito on näihin asti ollut tilapäisten, tavallisesti virolaisten työntekijäin varassa. Kokoelmaa ei tosin näytä olevan syytä koettaa jatkuvasti kartuttaa likimainkaan kaikella, mitä viron kielellä painetaan. – Jos yliopistolla olisi palveluksessaan virolaisen kirjallisuuden erikoistuntija, ehdotettu viron lehtori, voitaisiin ehkä häntä käyttää yli-

opiston kirjastonhoitajan apuna kirjaston virolaisen, ehkä muidenkin balttilaisosastojen hoidossa. Tämä työ voitaisiin yhdistää hänen virkavelvollisuuksiinsa ja siten vapauttaa kirjasto niistä haitoista, joita aiheutuu hoidon jäämisestä satunnaisien voimien varaan.” (HKOP 5.11.1921.)

Tsaarinaikaisista vapaakappaleista oli saatu Helsingin yliopiston kirjastoon laaja kokoelma virolaista kirjallisuutta, samalla tavalla kuin venäläistäkin. Venäjän vallankumouksen ja Suomen ja Viron itsenäistymisen jälkeen kokoelma oli lakanut karttumasta (HKOP 10.2.1923). Tämän takia päätettiin ennen lopullista ratkaisua kuulla vielä ylikirjastonhoitajan lausunto.

Myös kirjastonhoidossa Grünthal oli ehtinyt hankkia käytännön kokemusta jo Tartossa, jossa hän kesällä 1922 työskenteli lyhyen aikaa yliopiston kirjastossa. Koska väitöskirjan tekeminen vaati suunniteltua pitemmän ajan eikä stipendin jatkosta ollut täyttä varmuutta, teki Grünthal jo elokuussa 1921 varmuuden vuoksi työsopimuksen Tarton yliopiston kanssa (Pruul 11). Työsuhteesta tuli kuitenkin lyhytaikainen, sillä vielä saman vuoden syksyllä Grünthal palasi Helsinkiin.

Yliopiston kirjaston virolaisten kokoelmien hoitoon liittyvät tehtävät jätettiin kuitenkin asetuksen ulkopuolelle (HKOP 20.10.1923). Sekä tutkimuksen että käytännön opetustyön kannalta kirjasto oli kuitenkin tarpeen. Suomen ja Viron itsenäistyttyä ei virolaista kirjallisuutta saatu enää automaattisesti Helsingin yliopiston kirjastoon. Villem Grünthalin oma kirjasto saikin tästä syystä erityistä merkitystä. Opetuksen lisäksi erityisen tärkeää oli, että lehtori saattoi omasta kirjastostaan antaa lainoja halukkaille. Kirjastoon hän kokosi systemaattisesti Virossa julkaistavaa kaunokirjallisuutta, mutta myös paljon muuta Viroon ja moniin muihin asioihin kohdistuneen kiinnostuksensa mukaista kirjallisuutta, kaunokirjallisuuden lisäksi esim. kielitiedettä – sekä viron kie-

leen että fennougristiikkaan liittyviä tutkimuksia – ja tärkeimpiä aikakausjulkaisuja.

ARKISTOAINEISTOT JA KÄSIKIRJOITUKSET

Harmas, Irja 1935: Suomalaiset estofiilit ennen Eestin itsenäistymistä. Laudatur-työ. Suomalais-ugrilainen laitos. Helsingin yliopisto.

HKOP = Historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirjat. Helsingin yliopiston keskusarkisto.

KP = Konsistorin pöytäkirjat 1923, Mikrofilmi 18/22. Helsingin yliopiston keskusarkisto.

Pruul = Kajar Pruul: Oskar Luts ja Villem Grünthal ülikooli raamatukogu töötajatenä. [1980-luvulla pidettyyn esitelmään perustuva käsikirjoitus.] 13 s.

VGE = Villem Grünthal: Eluloolised märkused. Käsikirjoitus. Villem Grünthalin jäämistö. 101 s.

KIRJALLISUUS

EÕS 1925–37 = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. II täiendatud ja parandatud trükk. Tartu.

ESS = Eesti ja Soome suhted 1920–1925. Koostanud Heino Arumäe. Eesti riigiarhiiv 1997. Tallinn.

GRÜNTAL, Riho 1999: Viron kielen lehtoraatin perustaminen. – Virittäjä 103. 63–67.

HELSINGIN YLIOPISTON OHJELMAT 1919–1942. Helsinki.

KASK, Arnold 1970: Eesti kirjakeele ajalugu I–II. Tartu Ülikool. Tartu.

KORHONEN, Mikko 1986: Finno-Ugrian language studies in Finland 1828–1918. Helsinki.

NIINIVAARA, Eeva 1988: Yhä paistaa sama aurinko. Elämää nuoruuteni Eestissä ja Suomessa. Toim. Hannu-Pekka Lappalainen. Helsinki.

POSTIMEES. Tartu.

PÄEVALEHT. Tallinn.

- PÄÄKKÖNEN, Irmeli 1994: Viron kielen opetusta Helsingin yliopistossa 1830-luvulla. – Helena Sulkala ja Heli Laanekask (toim.), *Lähivertailuja* 8. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen toimituksia 40. Oulu. 98–105.
- REMES, Hannu 1995: Ensimmäinen suomalainen viron kielioppi. – Jaak Peebo (toim.), *Läänemererahvaste kirjakeelte ajaloost*. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised I. Tartu. 164–175.
- RÄTSEP, Huno 1994: Viron ja suomen kielen tutkimuksen yhteisiä suuntaviivoja. – *Virittäjä* 98. Helsinki. 267–273.
- SA = Suomen asetuskokoelma vuodelta 1923. Helsinki 1924.
- SUHONEN, Seppo 1999: Viron lehtoraatti 75-vuotias 23.11.1998. Avauspuhe. – 75 vuotta viroa Helsingin yliopistossa. Viron kielen ja kulttuurin opettaminen Suomessa -seminaari 23.1.1998. Esitelmät. Castrenianumin toimitteita 56. Helsinki. 9–12.
- TYV = Turun yliopiston vuosikirja 1933–1934. Turku 1935.
- VALGE, Jüri 1985: Villem Grünthal-Ridala kielimiehenä. – *Sananjalka* 27. Turku. 165–173.
- ZETTERBERG, Seppo 1977: Suomi ja Viro 1917–1919. Poliittiset suhteet syksystä 1917 reunavaltionpolitiikan alkuun. Historiallisia tutkimuksia 102. Helsinki.

Friedrich Robert Faehlmannin syntymästä 200 vuotta

Vuoden 1998 viimeisenä päivänä tuli kuluneeksi 200 vuotta lääkärin, kirjailijan, tiede- ja kielimiehen, Tarton yliopiston opettajan, Viron kansallisen kulttuurin suurmiehen F. R. Faehlmannin syntymästä.

Faehlmannin isä oli Aon kartanon pehtori Koerun pitäjässä Keski-Virossa, joten ilmeisesti hänen isoisänsäkään ei enää ollut maaorja. Äitinsä kuoltua Faehlmann sai kartanonherra von Patkulilta luvan käydä leikkimässä kartanon tyttären kanssa ja opiskella saman kotiopettajan johdolla. Tältä ajalta ovat peräisin Faehlmannin erinomaiset saksan kielen taidot.

Vuonna 1809 Faehlmann kävi Rakveren alkeiskoulua ja pari kuukautta myöhemmin jo Rakveren maakuntakoulua, jossa hän oli ahkera ja lahjakas oppilas. Koulutuntien jälkeen Faehlmann ahmi kirjoja, tutki kasveja ja mietiskeli historiaa Rakveren linnan raunioissa. Vuonna 1814 Faehlmann aloitti jo Tarton lukion, jossa siihen aikaan oli vain muutama virolainen. Lukioaikoinaan Faehlmann oli jo päättänyt ryhtyä opiskelemaan lääkäriksi, ja hän oli hyvin kiinnostunut lääketieteellisestä kirjallisuudesta. Samalla hän harrasti myös antiikin kirjallisuutta (ennen kaikkea Horatiusta) ja uusinta saksalaista kirjallisuutta – Goetheä, Schilleriä, Klopstockia jne. Lukioaikoinaan hän hankki monipuoliset ja laajat tiedot monelta alalta.

Ylioppilaaksi Faehlmann kirjoitti vähän ennen joulua 1817. Lääketieteen tohtoriksi hän väitteli vuonna 1827. Hänen väitöskirjansa käsitteli sydäntauteja ja tulehduksia, ja hän on yksi sydäntautien tutkimuksen uranuurtajia Tarton yliopistossa.

Lääkärinuransa hän aloitti jo ennen tohtorintutkintoa, vuonna 1824. Opiskeluaikoinaan hän tunsikin kiinnostusta myös sisätauteihin, ja hän tuli nopeasti tunnetuksi hyvänä lääkärimiehenä. Yliopistossa hän kuunteli myös klassisen filologian, kirjallisuuden ja estetiikan luentoja. Näin hänen sivistyspohjansa laajeni ja monipuolistui.

Yliopiston kesälomien aikana Faehlmann oleskeli kotipaikkakunnallaan kansan parissa. Häntä kiinnostivat kansan tavat, tarinat, kieli ja kielen rakenne. Siihen aikaan hän ei vielä harrastanut viron kieltä ja kansanperinnettä kovinkaan määrätietoisesti. Tärkein vaikuttaja oli pastori O. W. Masingin sanomalehti *Ma-rahwa Näddala-Leht* sekä Pärnun papin J. H. Rosenplänterin albumit *Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache* (1813–1832), missä käsiteltiin kielikysymysten lisäksi kansanrunoutta, vironkielistä kirjallisuutta ym.

Vuoden 1826 tuli Fr. R. Kreutzwald opiskelemaan lääketiedettä, ja pian hänkin löysi tiensä Faehlmannin ystäväpiiriin, jossa olivat jo aikaisemmin Johann Jakob Nocks ja Dietrich Heinrich Jürgenson. Miehet tunsivat kiinnostusta viron kieltä ja kulttuuria kohtaan, ja tästä ystäväpiiristä alkoi heidän tietoinen toimintansa virolaisuuden puolesta.

Tohtorin tutkintonsa jälkeen Faehlmann toimi edelleen lääkärinä Tartossa, ja hänellä oli runsaasti potilaita sekä virolaisten että baltiansaksalaisten joukossa. Hänen hoitomenetelmänsä, neuvonsa ja lääkkeensä olivat tehokkaita. Samalla hän sairasti itse – tuberkuloosia. Se oli Faehlmannin perheessä tuttu tauti. Siihen kuolivat hänen äitinsä ja veljensä ja yksi Faehlmannin pojistakin. Sairaudestaan huolimatta Faehlmann otti jatkuvasti uusia tehtäviä. Hänen työtaakkansa kasvoi jatkuvasti.

Laajan lääkäripraktiikkansa ohella Faehlmann toimi aktiivisesti kielen ja kulttuurin alalla. Vuonna 1833 hän kysyi Kreutzwaldilta kirjeessään, miksi tämä ei vielä ollut julkaissut keräämiään kansanrunoja. Faehlmannin mielestä kansan-

runot olivat runollisen merkityksensä lisäksi tärkeitä myös viron kielen kannalta. Kirjeessä hän kertoo, että hänellä on suunnitelmissaan artikkeli runokielen erikoisuuksista. Tästä artikkelista meillä ei valitettavasti ole tarkempaa tietoa. Samalla hän tulee kuitenkin osoittaneeksi, että hän hellii mielessään erästä erityistä ideaa. Puheena on myös Kalevipoeg, mutta siitä hän ei ole ehtinyt vielä kirjoittaa riviäkään. Faehlmannin kirjeistä käy ilmi, että lääkärintoimen ohella hänen harrastustensa yhteinen nimittäjä on *Viro*.

Tästä alkoi kehittyä myös hänen rakas ideansa. Faehlmann oli jo varhain aatteiltaan valistushenkinen, ja hänen kansallinen omanarvontuntonsa oli hyvin kehittynyt. Hän kiinnitti huomiota siihen, että enemmän koulusivistystä saaneiden virolaisten kohtalo oli saksalaistuminen, sulautuminen saksalaisten kulttuuriin.

Õpetatud Eesti Selts

1830-luvun puolivälissä Tarton sivistyneistön keskuudessa muodostui pieni keskusteluryhmä. Kerran kuukaudessa keskusteltiin jonkun jäsenen kotona tieteen ongelmista, mutta myös viron kielen, historian ja yleensäkin kulttuurin kysymyksistä, tunnettiin erityistä mielenkiintoa historiaa kohtaan ja keskusteltiin sekä nykyoloista että tulevaisuudesta. Vaikutteita oli luultavasti saatu vuonna 1831 perustetusta Suomalaisen Kirjallisuuden Seurasta.

Vuoden 1837 kesällä tämä seurapiiri oli koolla yliopiston piirustuksenopettajan Carl August Senffin puutarhassa. Siellä päätettiin perustaa erityinen tieteellinen seura Tarton yliopiston piiriin.

Tammikuun 18. päivänä 1838 oli uuden seuran ensimmäinen kokous. Syntyi Gelehrte Estnische Gesellschaft (ÖES = Õpetatud Eesti Selts, Viron oppineiden seura).

Seuran ensimmäinen puheenjohtaja oli pastori Carl Gehewe, jonka asunnossa avajaiskokous oli pidetty. Sihteeriksi

valittiin Dietrich Heinrich Jürgenson. Jälkimmäinen oli Tarton opettajaseminaarin johtaja. Vuodesta 1837 hän toimi myös Tarton yliopiston viron kielen lehtorina. Jürgenson oli Faehlmannin lähimpiä ystäviä. Hän perusti seuran kirjaston, aloitti vironkielisten painotuotteiden luettelon ja suuren viro-saksa-sanakirjan kokoamisen ja käynnisti yhdessä Faehlmannin kanssa seuran toimitteiden julkaisemisen. Vuonna 1841 Jürgenson piti seurassa esitelmän Viron kirjallisuudesta. Tämä *Kurze Geschichte der ehstnischen Literatur* julkaistiin ŌES:n toimitteissa 1844, Jürgensonin kuoleman jälkeen. Se oli suppea, mutta sisälsi siitä huolimatta oleellisia kysymyksiä ja tietoja. Se oli pohjana myös August Ahlqvistin vuonna 1856 SKS:n Suomi-sarjassa ilmestyneelle kirjoitukselle *Viron nykyisemmästä kirjallisuudesta*.

Faehlmannin aloitteesta ŌES pyrki määrätietoisesti edistämään viron kielen, kirjallisuuden, kansanrunouden, historian ja muiden virolaiseen kulttuuripiiriin kuuluvien teemojen tutkimusta. Vuonna 1839 Faehlmann esitelmöi seuran kokouksessa otsikolla *Die Sagen*. Se oli Viron kansalliseepoksen ensimmäinen hahmotelma. Faehlmann kertoi kansantaruihin perustuen muinaisesta sankarista Kalevinpojasta ja esitti ajatuksen luoda tämän aineiston pohjalta kansalliseepos. Niin kuin monet muutkin romanttisia vaikutteita saaneet Faehlmann uskoi, että juuri eepos kuvastaa parhaiten koko kansakunnan hengenlaatua. Faehlmannin esitelmässä kaikki hänen tuntemansa tarinat oli yhdistetty kokonaisuudeksi ja henkilöt luonnosteltu. Pohjana hän käytti Kalevipoeg-nimisestä jättiläisestä kerrottuja tarinoita. On ilmeistä, että häneen oli vaikuttanut myös Kalevala, jonka ensimmäinen laitos oli ilmestynyt 1835.

Faehlmannin aikatauluun eepos ei kuitenkaan tuohon aikaan vielä mahtunut. Hänen papereistaan on löytynyt vain pari runokatkelmää, joista tunnetumpi on *Leih mir deine Harfe, Wainemoinen!*. Eepoksen perusidean otti omakseen hänen

ystävänsä Kreutzwald, jonka eepos Kalevipoeg julkaistiin vuosina 1857–1861.

Faehlmannin pseudomyytit

Vuonna 1840 Faehlmann julkaisi muutamia edellisen vuoden lopulla kirjoittamia tarinoita ÕES:n toimitteita -sarjan ensimmäisessä niteessä (*Emajõe sünd, Keelte keetmine, Vanemuise laul*). Myöhemmin häneltä ilmestyi vielä viisi lisää. Erittäin tunnetuksi on tullut tarina *Koit ja Hämarik* (1844), joka on ilmestynyt Suomessa nimillä *Aamunkoi ja Iltahämy* sekä *Koit ja Hämärätär*.

Faehlmannin kertomukset nojautuvat vain osittain kansanomaisiin aiheisiin. Hän on kehitellyt tarinoitaan aineistonsa pohjalta ennen muuta antiikin, mutta myös suomalaisen mytologian suuntaan. Faehlmann tunsu hyvin K. J. Petersonin saksankielisen käännöksen Christfried Gananderin teoksesta *Mythologia Fennica*, johon Peterson oli tehnyt omat lisäyksensä ja osoittanut, että oli mahdollista koota Suomen esimerkin mukainen Viron mytologia. Petersonin mukaan se olisi ollut Suomesta lainattujen ja antiikin esikuvia mukailevien jumalien ja sankareiden maailma.

Faehlmannin tarinat ovat ns. pseudomyyttejä, koska niissä mielikuvituksen osuus on niin suuri, että ne ovat enemmän kaunokirjallisuutta kuin puhdasta kansanperinnettä. Niissä esiintyvät pseudomyyttiset hahmot (Vanemuine ym.) levisivät nopeasti kansalliseen kaunokirjallisuuteen. Vanemuinesta (Wäinämöinen!) muodostui kansallisen kulttuurin huomattava symboli, jolla on merkitystä nykyäänkin.

Koit ja Hämarik -tarinalla on jonkinlainen pohja kansanperinteessä. Kansa kertoo, että juhannuksen paikkeilla Koit ja Hämarik (Eha) tapaavat lyhyesti, tervehtivät toisiaan kädestä ja jatkavat kädenpuristuksen jälkeen matkaansa. Faehlmannin mukaan Koit ja Hämarik olivat isoisän (jumalan) luotet-

tavia, ikuisesti nuoria palvelijoita, joiden kaunis ja ylevä rakkaus kestää ajasta aikaan.

Hyvällä tyylillä kirjoitettu runollinen rakkaustarina herätti laajaa huomiota, ja sitä pidettiin maailmassa pitkän aikaa hyvänä esimerkkinä virolaisesta kansanrunoudesta. Suomessa se levisi ja tuli tutuksi nopeasti lukemistojen ja August Ahlqvistin Viron kirjallisuuden historian (1855) kautta. Kertomus on jättänyt jälkiä myös Z. Topeliuksen ja Aleksis Kiven tuotantoon. Viljo Tarkiaisen mukaan on Aleksis Kiven runoissa kolme siihen liittyvää runonsäettä: "siel suutelee ehtoo ja koi" ja "Ja punehdun kuin kaino Ämarik / kun suuteleepi händä aamun koi".

Kirjoituksia kalenterissa

Faehlmannin aloitteesta Viron oppineiden seura ryhtyi julkaisemaan vironkielistä kalenteria *Tartu ja Võrro-ma rahva kalender*. Tämä kansanvalistuksellinen kalenteri julkaisi Faehlmannin kirjoituksia. Vuoden 1842 kalenterissa oli Faehlmannin kertomus *Tühi jutt, tühi lori, tühi asi, tühi kõik* (Tyhjää puhetta ja irvailua), jossa käsiteltiin pakinamaiseen tyyliin monia Viron talonpoikaisväestöä koskevia ajankohtaisia yhteiskunnallisia kysymyksiä (työorjuus, kartanonherrojen mieli-valta, markkinamahdollisuudet, maastamuutto ym.). Ilmeisesti Faehlmann suunnitteli jatkaa samaan suuntaan vielä seuraavissakin kalentereissa, mutta sensuurin vuoksi siihen ei ollut enää mahdollisuuksia.

Faehlmann julkaisi vielä pari muuta pilajuttua kalenterissa. Tunnetumpi niistä on *Kalendritegija kimbus* (1846), missä päähenkilöitä ovat kalenterin sääennusteen arvostelijat: toisten mielestä sen pitäisi olla enemmän, toisten mielestä taas vähemmän jumalansanaa.

Myös Faehlmannin runot on kirjoitettu kalenteria varten, mutta samalla hän on halunnut näyttää, että viron kieli on rikas ja ilmaisukykyinen ja taivutettavissa myös klassisiin

runomittoihin. Hänen runoillaan on samalla ennen kaikkea syvä, filosofinen sisältö.

Üks kui mõnigi teine

Ükskord oli üks mees. Ta sündis, kosi ja suri.

Enam ma temast ei tea. Aga see oli üks mees!¹

Tämä aforismiruno on vaativa distikon (heksametrin ja pentametrin muodostama säepari).

Vuonna 1840 Faehlmann puhui ÕES:n kokouksessa viron prosodisista ominaisuuksista ja esitti puheensa yhteydessä jälleen distikonin (vuoden 1846 kalenterissa *Piibo jutt*). Sen on vuoropuhelun muotoon puettu omaelämäkerrallinen filosofinen runo elämän nopeasta juoksusta ja siitä, miten kaikki – rakkaus, ystävät, onni jne. – katoavat kuin tupakansavu.

Viron lehtorina

Vuonna 1841 kuoli Viron oppineiden seuran sihteerin D. H. Jürgenson, vuotta myöhemmin seuran puheenjohtaja A. F. Hueck. Faehlmann valittiin seuran puheenjohtajaksi ja Jürgensonin jälkeen myös Tarton yliopiston viron kielen lehtoriksi. Sen lisäksi Faehlmann oli Tarton yliopiston neuvoston kehotuksesta vuosina 1843–1845 farmasian lehtori.

Ensimmäisellä viron luennollaan Faehlmann selitti historian merkitystä viron kielen kehitykselle. Hän kertoi, että 1200-luvulla alkoi virolaisten orjuuden aika ja että oma kieli jätettiin heille orjan tunnusmerkiksi. Faehlmann osoitti luennolla, että viron kielen oppiminen ei kansankielen ja kirjakielen

¹Muuan kuin monikin muu

Olipa muuan mies. Hän syntyi, kosi ja kuoli.

En tiedä tarkemmin. Hän oli muuan mies!

(Suom. Leena Huima)

välisten erojen vuoksi ole helppo tehtävä ja että viron kieltä ei ole riittävästi tutkittu. Siten ei tunneta myöskään kielen todellisia mahdollisuuksia eikä rikkauksia. Luennoillaan hän näytti, että viron kieli on kaikesta huolimatta joustava ja kehityskykyinen.

Viron lehtorina hän otti tehtäväkseen tutkia viron kieliopin keskeisiä kysymyksiä: astevaihtelua, sanojen taivutusta, taivutustyyppejä jne.

Faehlmannin artikkeli *Ueber die Flexion des Wortstammes in der estnischen Sprache* (ÖES:n toimitteissa 1843) on käytännöllisesti katsoen ensimmäinen, missä käsitellään näin perusteellisesti viron astevaihtelun ongelmia. Faehlmann lähti vartalon vahvasta asteesta ja esitti yleiskatsauksen astevaihteluilmiöistä. Samana vuonna (1843) Kuusalun pastori Ed. Ahrens julkaisi oman kieliopin, jossa hän astevaihtelun osalta on lähellä Faehlmannia. Hänen lähtökohtanaan ovat kuitenkin nominatiivin ja genetiivin suhteet. Artikkelissa *Ueber die Declination der estnischen Nomina* (1843, ÖES:n toimitteissa 1846) Faehlmann on kyllä ottanut saksan kieliopinkin huomioon, mutta korostanut, että lähtökohtana tulee olla viron kieli yksin. Hänellä on 13 sijaa (essiivi ja terminatiivi puuttuvat) ja hän yrittää selittää myös monikon partitiivin päätteitä lähtemällä vartalovokaaleista. Faehlmannin mukaan viron kielessä on viisi nominien taivutustyyppiä. Vuonna 1842 Faehlmann oli yrittänyt ryhmittää verbejä (*Versuch die estnischen Verba in Conjugationen zu ordnen*). Vartalovokaalista lähtemällä hän päätyi neljään verbintaivutustyyppiin. Faehlmannin taivutustyyppijärjestelmät olivat tuolloin uusia, ja niillä oli vaikutusta myöhemminkin. Hän ei kuitenkaan ottanut huomioon kaikkea (esim. vartalon tavujen lukumäärää, astevaihtelua ym.), ja siitä syntyi ongelmia.

Keskustelua kirjoitustavasta

Vuonna 1843 Faehlmann esitti Viron oppineiden seuran ko-

kouksessa ehdotuksia viron ortografian korjaamiseksi (*Ueber estnische Orthographie*, julkaistiin seuran toimituksissa vasta 1852). Peruskysymyksenä oli ns. suomalainen kirjoitustapa.

J. H. Rosenplänter oli jo vuonna 1814 *Beiträgessä* korostanut, että suomen kielen avulla voi lähemmin tehdä tuttavuutta viron kielen sääntöjen kanssa. Vuonna 1822 ilmestyi *Beiträgessä* myös suomalaisen A. I. Arwidssonin ehdotus ottaa suomalainen kirjoitustapa käyttöön Virossa. O. W. Masingin mielestä pohjois-viron kieli (murre) sopi pohjaksi yhteiselle viron kirjakielelle. Masingiin nojautui Faehlmannkin. Hän oli kotoisin Keski-Virosta Järvamaalta ja lähti näin suoraan keskimurteista. Vaikka Faehlmann onkin uuden kirjoitustavan tienraivaaja, hän oli itse tuohon aikaan vielä kovasti kiinni vanhassa ja epäili, sopiiko uusi tapa. Kalenterin lukijat olivat sitä paitsi vanhan puolella.

Ed. Ahrensin mielestä viron kielioppia ei voi tutkia tuntematta suomen kielioppia. Hän esitti ns. suomalaisen kirjoitustavan säännöt, joihin kuuluivat pitkän vokaalin kirjoittaminen kahdella ja lyhyen yhdellä vokaalimerkillä. Ed. Ahrens toisti näin Arwidssonin ajatuksen. Uusi järjestelmä ei ollut Ahrensillakaan vielä kaikessa johdonmukainen, eikä Faehlmann ollutkaan Ahrensin kanssa samaa mieltä.

Lönnrot Virossa

Vuonna 1844 oleskeli Virossa Elias Lönnrot. Se oli hänen yhdestoista ja samalla viimeinen matkansa. Hän matkusti juhannuksena 1844 laivassa Helsingistä Tallinnaan ja palasi taas Helsinkiin Pietarin kautta tammikuun lopulla 1845.

Tallinnasta Elias Lönnrot matkusti heti Kuusaluun Ed. Ahrensin luo. Lönnrot oli tutustunut Ed. Ahrensin kielioppiin ja kiinnostunut siitä. Valitettavasti heidän tapaamisensa jäi lyhyeksi kohteliaisuuskäynniksi, koska Ahrensin piti kiirehtiä pappeinkokoukseen Tallinnaan. Mistä tapaamisen aikana puhuttiin, emme tiedä.

Lönnrot matkusti (tarkemmin: käveli!) Koerun kautta Tarttoon, mistä hän myöhemmin kävi vielä Etelä-Virossa.

Elias Lönnrotin Viron matkan yksityiskohdat käyvät ilmi hänen mukanaan olleesta kalenterista, johon hän on liimailut vielä lisälehtiäkin. Tämän almanakan löysi SKS:n arkistosta Keel ja Kirjandus -lehden osastontoimittaja Heldur Niit vuonna 1985. Näin avautui mahdollisuus saada Lönnrotin matkasta lähempää tietoa. Vähän yllättävää oli, että suomalaiset tukijat (Väinö Kaukonen, Matti Kuusi ym.) eivät olleet tätä kalenteria huomanneet tai ottaneet huomioon.

Elias Lönnrotin kalenteri on kuin raportti hänen vaelluksestaan virolaisalueilla; samalla se on myös tarkka ajankuvaus tuolloisesta Virosta.

Tartossa Lönnrot tutustui lähemmin juuri Faehlmanniin ja sai häneltä tehokasta viron kielen opetusta. Faehlmann vei Lönnrotin ÕES:n kokouksiin, ja Lönnrotista tuli seuran kunniajäsen. Vapaa seurustelu seurassa miellytti Lönnrotia ja kirjeissään suomalaisille ystävilleen hän korosti, että ÕES:ssa oli erittäin sisällökäs työskentelytapa. Muutoin Lönnrot totesi tarttolaisen elämäntyylin niukemmaksi kuin suomalaisen: kahvia jatkettiin sikurilla, kunnon ateriala oli vain kerran päivässä jne.

Faehlmannin kanssa tuli puheeksi myös ortografiauudistus. Faehlmannilla oli oma näkemyksensä, mutta Lönnrot antoi tukea Ahrensin ajatuksille. Lönnrot oli ÕES:ssa kertonut "etwas über die finnische Orthographie", ja uudesta kirjoitustavasta kiinnostui nyt seuran perustajajäsen Carl Reinthal, jonka luona Lönnrot asuikin pari viikkoa.

Syys-lokakuussa Lönnrot kävi sitten Etelä-Virossa, Tartosta alkaen kierroksella Kambja – Prangli – Saverna – Kanepi – Karula – Sangaste – Rõuge – Võru – Tartto. Matka kesti seitsemän viikkoa (suunnitelmassa oli selviytyä kahdessa). Kartanoissa Lönnrot ei halunnut käydä. Hän vieraili pappien luona, joista monet (Mayer, Hollmann, Reinthal) olivat

lisäksi Viron oppineiden seuran perustajajäseniä. Lönnrotilla oli taskussaan myös Faehlmannin suosituskirje (16.8.1844), jossa Faehlmann sanoo, että tohtori E. Lönnrot Suomesta on Liivinmaalla oppiakseen tuntemaan viron kieltä ja että hän (Faehlmann) pyytää kunnioittavasti kaikkia ystäviään, erityisesti herroja pappeja, avustamaan häntä kaikin mahdollisin tavoin. F. R. Kreutzwaldille Võruun Faehlmann kirjoitti erikseen Lönnrotin tulosta ja pyysi, että ”kun hän nyt sinne tulee, niin ota hänet ystävällisesti vastaan”.

Lokakuun 6. päivänä Lönnrot vierailikin Võrussa Kreutzwaldin luona. Mutta tämä tapaaminen jäi kovin lyhyeksi ja ilmeisen kylmäksi. Se käy ilmi myös Kreutzwaldin kirjeestä Faehlmannille: yksi lapsi oli sairas, rouvankin terveys oli horjunut, köyhän miehen mahdollisuudet ym. Ilmeisesti oli kuitenkin Kreutzwaldin saksalaisvaimo taas kerran vastustanut virolaisaatteita ja loukannut tylyllä käyttäytymisellään Lönnrotia, niin ettei tämä koskaan myöhemmin vastannut edes Kreutzwaldin kirjeisiin.

Tultuaan takaisin Tarttoon Lönnrot keskittyi kopioimaan ÕES:n arkiston aineksia (sanakokoelmia). Lönnrot kiinnostui seuran vironkielisestä kalenterista, jossa oli neuvoja, opetavia artikkeleja ja kaunokirjallisuuttakin. Sellainen olisi Lönnrotin mielestä pitänyt saada Suomeenkin.

Suomalaiskontaktien aloitteentekijä

F. R. Faehlmann oli kansallismielinen, aatteiltaan valistushenkinen ja demokraattinen, mutta henkisesti poikkeuksellisen itsenäinen. Tärkeitä olivat hänen sorronvastaiset kannanotonsa. Hän oli usein uusien ideoiden liikkeellelähettäjä; eteenpäin niitä veivät hänen ystävänsä ja seuraajansa. Faehlmannin ajatuksilla on ollut jotakin sanottavaa kaikkina aikoina, myös tänä aikana.

Faehlmannin perustaman Õpetatud Eesti Seltsin vaikutuksesta sai alkunsa viron kielen, kansanrunouden, kirjalli-

suuden, koko kulttuurin tieteellinen tutkiminen. Seura toimii nykyäänkin, vaikka se neuvostoaikana olikin lakkautettuna. Se on löytämässä paikkansa nyky-Viron tiede-elämässä.

Aikana, jolloin koulusivistystä saaneiden virolaisten tavallisena kohtalona oli saksalaistua, Faehlmann pystyi levittämään juuri kansallisia mielipiteitä. Hän innosti toimimaan Viron ja sen kansan hyväksi.

F. R. Faehlmann oli tunnustettu lääkäri, mutta myös kieli- mies, Kalevipoeg-sankaritarinoiden yhdistäjä ja kansalliseeposluonnoksen ensimmäinen tekijä. Faehlmannin myytit ja niissä esiintyvät pseudomytologiset hahmot juurruttivat virolaisen mytologian peruspiirteet laajemminkin yleiseen tietoisuuteen, ja taideteoksina myytit tulivat tutuiksi ulkomaita myöten.

Faehlmannin ja ÕES:n aloitteesta saivat alkunsa monipuoliset virolaisten ja suomalaisten kontaktit. Viron heräämisen aikakaudella ne laajenivat nopeasti laulujuhlissa ja muualla, ja Lydia Koidula käytti jo kielikuvaa *Suomen silta*.

Friedrich Robert Faehlmann oli Viron kulttuurielämän erittäin voimakas vaikuttaja ennen 1800-luvun puoliväliä. Hänen pyrkimyksiään ja tavoitteitaan ryhtyi hänen jälkeensä toteuttamaan ennen muuta Friedrich Reinhold Kreutzwald, jonka eepos Kalevipoeg vaikutti oleellisesti Viron heräämiseen, kansallisen kirjallisuuden kehitykseen sekä perinteenkeruun ja tutkimusten suuntautumiseen.

Virolais-suomalaisten sanakirjojen historiasta

Sanakirjoja ei ole tapana pitää jännityskirjoina. Niitä käytetään useimmiten vain apuvälineinä. Harvoin käyttäjä tuntee kiitollisuutta sanakirjan tekijää kohtaan, oikeastaan hän ei katsokaan tekijän nimeä. Mutisee vain tyytymättömänä, kun sanakirjasta ei löydy hänen etsimäänsä sanaa tai vastinetta.

Tietysti on olemassa sellaisiakin sanakirjoja, joiden tekijä on tunnettu. Sellaisia sanakirjoja nimitetäänkin – ainakin puhkielessä – vain tekijän nimen mukaan. Ainakin silloin kun tekijöitä on yksi. Ei tarvitse täsmentääkään, mistä sanakirjasta on kyse. Te suomalaiset sanotte *Lönnrotin sanakirja*, me virolaiset sanomme esimerkiksi *Wiedemannin sanakirja*, emmekä useimmiten lisää, että kyseessä on virolais-saksalainen sanakirja. Venäläiset sanovat *Dalin sanakirja*, *Ožegov*. ”Katso Ožegovista”. Saksalaisilla sellainen on *Duden*. Nimi *Webster* on kaikkien amerikanenglantia opiskelevien ja tutkivien tiedossa. Nämä suurteosten tekijät ovat tietenkin ansainneet kaikesta kunnioituksen. He ovat olleet alansa suurmiehiä, joskus myös alullepanijoita. Mutta on toinenkin syy, miksi heidän sanakirjojaan kutsutaan tekijän nimen eikä otsikon mukaan. He ovat tehneet työnsä yksin. Tietenkin heillä on ollut avustajia, mutta päävastuu on ollut heidän harteillaan. Kukaan ei sano: *katso Katarasta ja Schellbach-Koprasta*. Kukaan ei kysy koskaan: *Oletko etsinyt sitä sanaa Kokla-Laanpere-Mäger-Pikamäestä?* Jos tekijöitä on enemmän kuin yksi, sanotaan tavallisesti *eesti-soome*, *suomalais-saksalainen sanakirja* jne.

Vitsaillaan, että kaikki sanakirjat ovat jo ilmestyessään vanhentuneita. Totta on, että sanasto kielen nopeimmin muuttuvana osana ehtii sanakirjan valmistumisvaiheen aikana joil-

takin osin vanhentua, joiltakin osin uudistua. Erittäin nopeita ovat muutokset murroskausina, esimerkiksi nyky-Virossa. Sanakirjat ovat siis luonteeltaan hieman konservatiivisia, vaikka apuna olisikin nykytekniikka. Tärkeää on, että ne tallentavat aikansa kielen sanaston, vaikkapa pienellä viiveelläkin. Ajan myötä ne tulevat yhä jännittävämmiksi. Nykyaikainen kääntäjä odottaa sanakirjalta asiantuntevaa ja virheetöntä vastineapua. Hänellä on kiire. Mutta sellainen ihminen, jolla on aikaa hiljentää vauhtia ja maistella sanoja, alkaa jo nautiskella.

- Ai, tässäkö merkityksessä tunsivat tämän sanan isovanhempamme?
- Mikä hassunhauska kieliopillinen muoto!
- Tämän sanan olen lukenut vain Raamatusta.
- Pidettiinkö tätä aikaisemmin murren sanana?

Ja niin edelleen. Pääsette hauskalle matkalle menneisyyteen. Pieni esimerkki. Sanakirjan nimilehteä katsomatta osaa jokainen suomalainen sijoittaa sanat *hurmehursti*, *masinaherra*, *maapaikanilma* ja *maaomena* viime vuosisadan puolelle, jonne taas eivät mitenkään kuulu sanat *liennytys*, *kestohyödyke*, *palkkahaitari*, *monikäyttöhalli*, *hotellikuolema* yms.

Viisas mies professori **Matti Kuusi** teki aikoinaan sen havainnon, että kaksikielisten sanakirjojen julkaiseminen on suorassa yhteydessä kyseisten kansojen kanssakäymiseen. Niiden ilmestyminen tai puuttuminen on selvä merkki siitä, että kyseisten maiden kulttuurisiteet ovat joko lujittumassa, höltyneet tai kokonaan katkenneet.

Rajoitun tässä lyhyessä puheenvuorossani vain virolais-suomalaisten sanakirjojen historiikkiin.

Kettusen sanakirja

Ensimmäinen virolais-suomalainen sanakirja ilmestyi v. 1917. Se on yhden miehen sanakirja, siitä sopii sanoa *Kettusen sanakirja*. Se on siis suurin piirtein samanikäinen kuin Suomen tasavalta ja – tietysin myönnytyksin – myös Viron tasavalta. Kokoonpanija on vuosisatamme alun suurimpia estofiilejä, **Lauri Einari Kettunen**, tuleva kielitieteen professori, joka myöhemmin toimi myös Tarton yliopistossa. Sanakirjatyöhön hän oli ryhtynyt noin v. 1913. Silloin oli maisteri **Gustav Suits** saanut Helsingin yliopistolta tehtävän laatia viron kielen lukemisto. Kettusta pyydettiin varustamaan lukemisto ”vähäisellä, siitä poimitulla sanastolla”. Nuori mies ei sanonut ei; hän jopa uskalsi ottaa itselleen laajemman ja vaativamman tehtävän. Syitä hän perustelee näin: ”Kun täydellisemmän virolais-suomalaisen sanakirjan puute on suomea opiskelevien ylioppilaiden sekä viron kieltä harrastavan yleisön keskuudessa aina ollut kiusallinen, eikä lukemisto sitäpaitsi ollut suunniteltu tapaamaan muuta kuin toiselta laidaltaan Viron nykyistä kirjallisuutta, päätin uskaltautua, saatuani kustantajaltani yritykselle tukea, laajentamaan työni sanakirjaksi, joka lukemiston täydellisen sanaston lisäksi käsittäisi muista sanakirjoista saatavan kirjakielen tavallisimman sanaston.”

Me nyky-Virossa tuskittelemme leksikografisen työn vaikeuksia, koska yhteiskunnallisen murroksen myötä on kieli-kin murrosvaiheessa. Tarvitaan paljon uutta sanastoa, lähinnä erikoisalojen sanoja – ja mahdollisimman nopeasti, kun-
kas muuten! Tarvitaan kaikentyyppejä uusia sanakirjoja, koska maailmamme on avartunut ja kanssakäyminen saanut uusia muotoja. Mutta tilanne on kuitenkin huomattavasti helpompi kuin se oli vuosisadan alussa, jolloin viron kirja-kieli oli vasta muotoutumisvaiheessa. Kumpaakin kieltä on kehitetty ja tutkittu, suomea tosin enemmän. Sanastonkin järjestämisen, kuvaamisen, luomisen ja lainaamisen periaatteet

ovat selkiintyneempiä ja vakiintuneempia kuin silloin. On ilmestynyt jos jonkinlaisia leksikkoja. (Mutta ei koskaan riittävän paljon!) Leksikografienkin apuna on nykytekniikka. Leksikografinen työ ei tunnu silti kovin helpolta nykyisinkään. Kuitenkin olisi opettavaista siirtyä ajassa taaksepäin ja ajatella hetkeksi vuosisadan alun oloja. Nöyrryin ihan hiljaiseksi luettuani muistini virkistykseksi Lauri Kettusen sanakirjan alkulauseen. Tekijä joutui pian toteamaan, että ”viron uudemmatkin sanastot sisälsivät hyvin vähän ulkopuolelta Wiedemann-Hurtin klassillisen ‘Ehstnisch-deutsches Wörterbuch’in’, eivätkä nykyistä kirjallisuutta luettaessa anna tarvittavaa apua. Niinpä näin ennen pitkää välttämättömäksi käydä tekemään järjestelmällisiä poimintoja sanomalehtien, kaunokirjallisuuden ja erinäisten tieteellisten julkaisujen kielestä.” Poimin minäkin henkilökohtaiseen kortistooni nykyvirolaisesta lehdistöstä uudempaa sanastoa, joka ei ole vielä ehtinyt minkään leksikon sivuille, mutta että suuri osa laajahkosta sanakirjasta olisi koottava lehdistöstä ja kirjallisuudesta... Voi ei! Tavattoman työlästä.

Kaksikielisten sanakirjojen teossa on aina pidetty viisaina käyttää hyväksi myös toisen osapuolen osaamista. On hyvä jos mukana ovat – tavalla tai toisella – toista kieltä äidinkieleenään taitavat. Lauri Kettunen kiittää kauniisti avusta maisteri **Johannes Aavikia**, maisteri **Gustav Suitsia**, ylioppilas **Albert Saaberkia** ja maisteri **Jüri Tilkiä**, samoin Eesti Kirjanduse Seltsin kielikomiteaa.

Tammikuun 14. päivänä 1917 on Lauri Kettunen pannut vuosia kestäneelle työlleen pisteen ja toivoo, että se kykenisi ”palvelemaan meidän tahollamme sitä kaunista tarkoitusta, jota meren takana on totuttu nimittämään Suomen sillan rakentamiseksi”.

Ja kuinka sitten jatkossa kävikään? Ei ilmestynyt Lauri Kettuselle kilpailijaa.

Yhteiskunnallisessa elämässä tapahtui sen jälkeen paljonkin, molemmat maat itsenäistyivät ja kaikenlainen kehitys pääsi hyvään vauhtiin.

Jo 1920-luvulla oli Kettusen sanakirjan ensimmäinen painos myyty loppuun. Välillä tekijä oli kerännyt aineistoa isompaa sanakirjaa varten. Isomman laitoksen tarkoituksena oli antaa enemmän tietoja lainasanojen alkuperästä ja runsaasti muitakin etymologisia viittauksia, samoin ääntämykseen liittyviä huomautuksia. Mutta "hätäisen tarpeen tyydyttämiseksi" ilmestyi v. 1931 Lauri Kettusen *Eestiläis-suomalainen taskusanakirja*. Avusta tekijä kiittää virolaissyntyistä rouva **Eeva Niinivaaraa**. Samana vuonna ilmestyi myös **Leeni Vesterisen** *Eestiläis-suomalainen pienoissanakirja*.

Taskusanakirjasta löysin muuten ihanan vanhahtavia sanoja, kuten *jaamapidaja* 'hevoskyyti-laitoksen hoitaja', *rendisaks* 'moisionvuokraaja', *kiviline* 'myllymies', *kiutööline* 'kutomateollisuustyöläinen'. Mutta älkäämme unohtako tosiasiaa, että Viron vanhemman kirjallisuuden lukijat tarvitsivat vanhentuneidenkin sanojen suomennoksia.

Vuosina 1939–40 alkoi maittemme suhteita ajatellen huono kausi. Kanssakäyminen kuivui vähiin, se oli oikeastaan olematonta. Onneksi jatkui lähisukukielten opetus kummankin maan yliopistoissa.

50-luvulla oli myyty loppuun myös Kettusen taskusanakirja. Edelliset sanakirjat julkaissut kustannusosakeyhtiö Otava ei halunnut tässä vaiheessa julkaista tekijän isompaa eikä suppeampaakaan sanakirjaa. Suppeamman laitoksen suositui lopulta julkaisemaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Lauri Kettusen *Eestiläis-suomalainen sanakirja* ilmestyi v. 1958. Vaikka tekijä väittääkin että Neuvosto-Eestin uutta terminologiaa on otettu mukaan säästeliäästi, on hän kuitenkin pistänyt sekaan sellaisiakin hakusanoja, kuten paljon huomiota herättänyt *punanurk* 'kommunistien "pyhäinkuvanurkka"

huoneistossa'. Virallinen selitysvastine kuului näin: 'valistustyölle ja kerhotoiminnalle varattu huone Neuvostoliitossa'.

V. 1965 ilmestyi kirjan toinen painos. Tekijä oli silloin jo poissa elävien kirjoista. Hänen haaveensa isosta, täydellisestä sanakirjasta jäi toteutumatta.

Emme me silloisessa Virossa tätä sanakirjaa kovinkaan paljon nähneet. Emme päässeet Suomeen sitä ostamaan eikä sitä ollut meillä myynnissä. Olimme saaneet muutamia kappaleita lahjaksi. Eikä se ollut virallisesti kovin suosittukaan: kapitalistisessa maassa ilmestynyt sanakirja, jolla oli sitä paitsi mielenosoituksellisen sini-musta-valkoiset kannet. Sehän oli kielletty väriyhdistelmä.

Uuden sanakirjan synty

Vuodet vierivät. Maittemme väliselle kanssakäymiselle antoi virkistävän vitamiiniruiskeen Suomen tasavallan presidentin Urho Kaleva Kekkonen Viron-vierailu vuonna 1964. Se oli meille virolaisille suurtapahtuma. Tämän valtiovierailun yhteydessä lausuttiin muun muassa uuden virolais-suomalaisen sanakirjan syntysanat. Meille tavallisille kansalaisille kerrottiin asiasta myöhemmin näin: presidentin seurueeseen kuulunut professori **Lauri Posti** oli kääntynyt silloisen Viron Tiedeakatemian presidentin **Johan Eichfeldin** puoleen pyynnöllä löytää Virosta sanakirjantoimittajat, jotka nykyaikaistaisivat ja täydentäisivät Lauri Kettusen sanakirjan viimeistä laitosta. "Ei, me teemme itse uuden sanakirjan!" oli vastaus kuulunut. Oikeastaan ihan viisas vastaus. Me nimittäin olimme yrittäneetkin kokeilumielessä nykyaikaistaa Kettusen sanakirjaa, mutta sitä olisi pitänyt muuttaa niin paljon, että se ei olisi enää ollut Kettusen sanakirja. Se oli ollut hyvä omana aikanaan, mutta se oli auttamattomasti vanhentunut – niin kuin vanhenevat ajan mittaan kaikki sanakirjat.

Ainakin maamme fennougristit ilahtuivat. (Suuri yleisö ei tiennyt alussa asiasta mitään.) Muissa olosuhteissa ei olisi

saatu lupaa ryhtyä laatimaan heimositeitä lujittavaa kirjaa. "Ihanan ovelat suomalaiset!", oli asiasta kiinnostuneiden kuiskaamalla lausuttu kommentti.

Tiimi – käyttääksemme eurotermiä – pantiin Viron Tiedakatemian Kielen ja kirjallisuuden instituutissa kokoon melko nopeasti: **Paul Kokla, Helga Laanpere, Mart Mäger ja Arno Pikamäe**; päätoimittajaksi määrättiin **Valdek Pall**. Olimme kaikki opiskelleet Tarton yliopistossa suomalais-ugrilaisia kieliä. Mutta taas kerran kävi toteen sananlasku "Iga algus on raske". Innostusta oli, meillehän avautui nyt mainio mahdollisuus aineellistaa rakkautemme suomen kieleen. Mutta kukaan meistä ei ollut asunut Suomessa; olimme käyneet siellä vain muutaman päivän turistimatalla. Puuttui pitempiaikainen kosketus elävään nykykieleen. Toimimme niin kuin tällaisissa tilanteissa aina toimitaan: tartuimme painettuun sanaan, suomalaisiin sanakirjoihin. Meille oli kaikki kaikessa Nykysuomen sanakirja. Mutta sehän sisältää myös paljon vanhentunutta ja murteenmakuista sanastoa, myös harvinaisehkoja, mutta kirjallisuudessa silti esiintyneitä ilmaisuja. Vastineita valitessamme meiltä puuttui täysi varmuus valinnan onnistuneisuudesta. Suureksi onneksemme saimme hyvän apulaisen Suomen puolelta: yhden Nykysuomen sanakirjan laatijoista, hyvän vironantajaa ja Viron ystävän henkeen ja vereen maisteri **Jouko Vesikansan**. Hän tarkasti suomalaiset vastineemme ja teki käsikirjoitukseen korjauksia ja arvokkaita täydennyksiä. Suomen Opetusministeriö rahoitti hänen työnsä. Olimme siis saaneet apua Suomen taholta, ja päätimme tavallista enemmän ottaa huomioon myös suomalaisen sanakirjankäyttäjän tarpeet. Varustimme taivutustyyppinumeroilla sekä hakusanat että vastineet. Tarpeen vaatien on esitetty taivutuksen poikkeukselliset muodot. Liudennus on merkitty niissä tapauksissa, joissa se on ainoa keino erottaa sanan merkitys. Suomalaisia ajatellen annoimme verbien hakusanat poikkeuksellisesti ensimmäisen infinitiivin

(da-infinitiivin) muodossa. Kielioppiliitteissä otimme huomioon molemmat kielet.

Eesti-soome sõnaraamat ilmestyi Tallinnassa v. 1972 ja painoksen 30 000 kappaletta myytiin loppuun samana vuonna. Se meni kuin kuumille kiville.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sihteeri Toivo Vuorela oli käsikirjoituksemme valmistumisen aikoihin pyytänyt tekijöitä laatimaan SKS:n sanakirjajulkaisujen sarjaan sopivan tiivistetyn ja suomalaisen käyttäjän tarpeet vieläkin enemmän huomioon ottavan laitoksen. Tämän laitoksen on asiantuntevasti tarkastanut maisteri Paula Sajavaara (Jyväskylän yliopistosta). SKS:n laitos *Virolais-suomalainen sanakirja* ilmestyi jopa ennen emäsanakirjaa, vuotta aikaisemmin (1971). Suomessa painettiin kirjat nopeammin kuin meillä. Toinen, muuttamaton painos ilmestyi v. 1988.

Julkista, painettua kiitosta ja myös kohteliasta, asiallista kritiikkiä näiden sanakirjojen ilmestymisen jälkeen olemme saaneet vain suomalaisilta (**Tapani Lehtinen** Keel ja Kirjandus -lehdessä 1973 ja **Aimo Turunen** Virittäjässä 1973). Odotimme, mutta emme silti kovin kiihkeästi kaivanneet virolaisten arvostelua. Mehän tiesimme virolaisten keskuudessa usein esiintyvän seppoheikinheimolaisen tavan etsiä tehdystä vain virheitä ja puutteellisuuksia. Mutta olimme ja olemme vilpittömästi iloisia siitä että sanakirjoillamme on käyttöä. Tiedätköhän ihmisten ikuisen perustarpeen: halun olla tarpeellinen.

Aikojen murros ja sanakirjan toinen painos

Viron uuden itsenäistymisen jälkeen kanssakäymisemme on ollut vilkkaampaa kuin koskaan aikaisemmin. Uusien sanakirjojen tarve kasvoi sen mukana pakottavaksi. Kieleen oli parissakymmenessä vuodessa tullut uutta sanastoa ja kielioppiinkin joitakin muutoksia. Ryhdyimme toimeen. Kävimme läpi kummankin kielen uudissanastot ja koko joukon erikoissanakirjoja. Poimimme uusia sanoja myös elävästä elä-

mästä, lähinnä lehdistöstä. Uutta sanastoa suorastaan tulvi kieleen. Maailmankartta oli sekin muuttunut: paikannimien luetteloon oli lisättävä uusia valtioita, kaupunkien ja valtioiden uusia nimityksiä. Miten upeat olivat ne hetket, jolloin saatoimme muka viileän asiallisesti lisätä esimerkiksi seuraavien maiden ja järjestöjen perään tyylimerkinnän *aj.* (= *ajalooline* 'historiallinen') tai *van.* (= *vananenud* 'vanhentunut'):

Nõukogude Liit

Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik

ELKN (Eestimaa Leninlik Kommunistlik Noorsooühing).

Muistan, miten melkein vesissä silmin lisäsin maiden nimien joukkoon *Eesti Vabariik*.

Rehabilitoimme nimitykset *Viro* ja *virolainen*, joita oli syrjitty. Jotkut 1980–90-luvun vaihteen aktueellit nimitykset ja lyhenteet ovat nyt jo vanhahtavia. *IME* (*isemajandav Eesti*, 'taloudellisesti itsenäinen Viro') sai jo sanakirjan ilmestymisaikana peräänsä merkinnän *aj.* Lyhenteet *RAS* (*riigi aktsiaselts*) 'valtionyhtiö' ja *RE* (*riigiettevõte*) 'valtion yritys' eivät ole enää aktiivisessa käytössä. Korjasimme muotoja ja vastineita, joiden esityksen puutteellisuuden olimme jo itsekkin huomanneet. Vain pari esimerkkiä: *lõpetada* -verbin yhteyteen lisäsimme *lõpetasin keskkooli* 'pääsin/tulin ylioppilaaksi'; *ei ole tänu väärt* oli suomennettu 'ei ole kiitoksen arvoinen', mutta me muutimme sen luontevaksi tokaisuksi 'ei(pä) kestä'.

Innostuimme niin, että kävimme läpi kollegoittemkin osuudet ja ehdottelimme toisillemme uudistuksia. Kyselimme joka taholta, millaisia sanoja käyttäjät haluaisivat uuteen painokseen. Muistan erään suomalaisen ehdotuksen, että lisäisimme sanan *süldipidu*. Tiedätkö mikä on *süldipidu*? Turhaa etsiä sitä sanakirjasta, sitä ei ole siinä vieläkään.

Muutama esimerkki uudemmasta sanastosta:

privatiseerida 'yksityistää'
tootmiskoondis 'teollisuusyhtymä, tuotantoyhtymä'
peretöövõtt 'perheurakka'
tarkvara 'tietokoneen (varus)ohjelmisto, (atk-)ohjelmisto,
pehmo, software /-veör/'
riistvara 'atk-laitteisto, kovo, hardware /haadveör/'
helkur 'heijastin'
stagnaaeg (1970-ndad aastad ja 80-ndate algus Nõukogude Lii-
dus) 'pysähtyneisyyden aika'

Toinen, uudistettu painos ilmestyi Tallinnassa v. 1993, kolmas, melkein muuttamaton painos 1996. Toisen painoksen käsi-
kirjoituksen toimittajana oli Tallinnassa **Vilma Parbo** ja Jy-
väskylässä **Paula Sajavaara**. Vaikka laatijoiden suomen kie-
len taito olikin välillä kohentunut (tekijöistä kolme oli toimi-
nut Suomen yliopistoissa viron kielen lehtoreina), ei mikään
silti korvaa suomen kieltä äidinkielenä osaavan asiantunti-
jan apua.

Suuremmat sanakirjat ovat viisaampia kuin pienet, mut-
ta niitä on hankala kuljettaa mukana. Isompien laitosten pik-
kusiskoina toimivat menestyksekkäästi liikkuvammat, kette-
rämmät pienoissanakirjat. Tarpeellisia virolais-suomalaisia
taskusanakirjojakin on ilmestynyt, samoin erikoisalojen sa-
nastoja, mutta niiden käsittely ei mahdu tämän katsauksen
puitteisiin. Itse asiassa nekin ansaitisivat erittelyn. Kaikki
sanakirjat ovat aikansa lapsia, niillä kaikilla on oma "stoori".
Itse olen laatinut WSOY:n julkaiseman *Suomi-eesti-suomi tas-
kusanakirjan* (4. painoksesta alkaen se on *Suomi-viro-suomi tas-
kusanakirja*), jonka vaiheista voisin kertoa varsin värikkään
tarinan.

Olen melkein koko ikäni tottunut kuulemaan lohdutta-
via lupauksia valoisammasta tulevaisuudesta. Siksi tekisi
nytkin mieli päättää lyhyt katsaukseni lupaukseen valoisam-
masta huomispäivästä: *Suomi-viro-suomi taskusanakirjaa uu-*

distetaan ja Tallinnassa on meneillään SUVI: on aloitettu *Suuren suomi-viro -sanakirjan* laatiminen. Se on Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen ja Viron kielen instituutin (Eesti Keele Instituut) yhteistyöhanke. *Pidage pöialt, et asjast saaks asja.*

VIROLAIS-SUOMALAISIA SANAKIRJOJA

1. Kettunen, Lauri 1917: Virolais-suomalainen sanakirja. Otava, Helsinki.
2. Kettunen, Lauri 1931: Eestiläis-suomalainen taskusanakirja. Otava, Helsinki.
3. Vesterinen, Leeni 1931: Eestiläis-suomalainen pienoissanakirja. Porvoo.
4. Kettunen, Lauri 1958: Eestiläis-suomalainen sanakirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
5. Kokla Paul; Laanpere, Helga; Mäger, Mart; Pikamäe, Arno 1971: Virolais-suomalainen sanakirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
6. Kokla, Paul; Laanpere, Helga; Mäger, Mart; Pikamäe, Arno 1972: Eestisoome sõnaraamat. Valgus, Tallinn.

Virolaisen runouden käännöskilpailuista Suomessa

Parin viime vuosikymmenen aikana kirjallisuuden kääntäminen sekä suomesta viroon että virosta suomeen on ilahduttavasti elpynyt. Tuloksena on ilmestynyt runsaasti arvokkaita käännöskirjoja. Yksi sellainen, Eino Leinon runokoelma *Päikesepoeg*, ilmestyi viroksi Tallinnassa tänä syksynä.

Arvelen, että oma pieni osuutensa tähän elpymiseen on ollut myös käännöskilpailuilla, joita on vuosina 1978–1998, siis kahdenkymmenen vuoden aikana, järjestetty peräti neljästi. Suomennoskilpailuissa on käännetty virolaista runoutta: 1978 Marie Underin, 1982 Debora Vaarandin, 1988 Hando Runnelin ja 1997 Karl Ristikiven runoja. Jokaisella neljällä kerralla kilpailua ovat olleet järjestämässä Oulun yliopisto ja sanomalehti Kaleva. Keskeisenä henkilönä on aina ollut Oulun yliopiston viron kielen lehtori.

Suomennoskilpailuihin on yhteensä osallistunut 344 kääntäjää, jotka ovat lähettäneet kilpailulautakunnille yhteensä yli 3000 runokäännöstä. Nämä ovat aika suuria lukuja! Eniten osallistujia (139) oli Vaarandi-kilpailussa ja eniten suomennoksia (1740) Runnel-kilpailussa. Käännöskilpailujen taso oli sen verran korkea, että jokaisen jälkeen julkaistiin myös käännöskokoelma. Neljässä kokoelmassa on yhteensä 209 runoa.

Miten idea syntyi

Toimin Oulun yliopiston viron kielen lehtorina vuosina 1976–78. Opiskelijat olivat erittäin ahkeria ja mukavia, joten halusin antaa heille tavallisen opetustyön lisäksi vielä muutakin. Sain idean järjestää käännöskilpailu, jotta lahjakkaimmat opiskelijat voisivat kokeilla viron taitojaan ja tutustua perustee-

lisesti yhden kirjailijan tuotantoon. Alusta asti oli selvä, että käännettäisiin runoutta, osin siksikin, että teokset olivat lyhyitä. Mutta kenen? Vanhin silloin elossa oleva virolainen runoilija oli Marie Under. Vuonna 1978 hän täytti 95 vuotta. Niinpä päätin ottaa kilpailun kohteeksi hänen runonsa.

Toinen hyvä syy valintaani oli se, että Underin runoutta oli suomennettu varsin vähän. Ainoastaan muutama suomenos löytyi lehdistä ja kokoelmasta *Eestin runotar*, vaikka maailmankirjallisuudessa Underin merkitys oli tunnustettu ja hänen runojaan julkaistu ruotsiksi, englanniksi, saksaksi, ranskaksi ja venäjäksi.

Valitettavasti silloiset Viron viranomaiset eivät hyväksyneet Underin valintaa – koska Under oli pakolaiskirjailija. Minulle sanottiin suoraan, että valintani oli väärä. Olisi pitänyt järjestää käännöskilpailu jonkun neuvostovirolaisen kirjailijan tuotannosta.

Onneksi idea hyväksyttiin Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksella, kiitos professori Pauli Saukkosen. Mukaan liittyivät vielä kirjallisuuden laitos ja sanomalehti Kaleva. Kaleva tunnettiin jo silloin estofiilisestä harrastuksesta ja kiinnostuksesta Viron kulttuuriin. Toimitusjohtaja Aaro Korkeakivi ja kulttuuritoimittaja Kaisu Mikkola tukivat minua kilpailun järjestelyasioissa koko ajan.

Under-kilpailu

Kalevassa julkaistiin kilpailun säännöt 18. helmikuuta 1978. Kilpailu oli avoin muillekin kuin opiskelijoille ja laajeni siis Oulun ulkopuolellekin. Pääpalkinnoksi Kaleva lupasi lahjoittaa matkan Viroon. Muiksi palkinnoiksi oli luvassa virolaista ja suomalaista kirjallisuutta.

Kilpailuun osallistui 59 kääntäjää. Runosuomennoksia tuli yhteensä 226. Kilpailun voitti oululainen englannin kielen lehtori Aimo Rönkä, joka lähetti 13 suomennosta. Paras hänen käänöksensä oli *Linnun laulu*. Hyviä suomennoksia lä-

hettivät myös Pirkko Huurto Helsingistä, Kulle Raig Virosta, Anna-Liisa Lehtonen Espoosta, Sirkka Hajba Turusta ja Unto Äärelä Oulusta. Suomentajat edustivat hyvin erilaisia yhteiskunnan kerroksia, ja heidän koulutustasonsa vaihteli suuresti. Suomeen käännettiin niin Underin varhaista kuin myöhäistäkin tuotantoa: sekä sonetteja, rakkausrunoja ja -idyllejä, luonnonrunoja että legendoja.

Saman vuoden joulukuussa ilmestyi Helsingissä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustantamana runokokoelma *Puutarhan syksy*, joka sisältää 40 Underin runoa vuosilta 1909–1962, vironkielinen ja suomenkielinen teksti aukeamalla aina vierekkäin. Kirjassa on viidentoista kääntäjän suomennoksia, eniten Aimo Röngän. Kokoelman ovat toimittaneet Oulun yliopiston lehtori Irmeli Pääkkönen, apulaisprofessori Kirsti Simonsuuri ja minä.

Underin runouden suomentamisen vaikeuksista kirjoittivat kokoelman toimittajat johdannossa seuraavasti: "Underin runouden suomentaminen on vaikea tehtävä. Runojen kätkeyt sisällöt ovat tiukasti sidoksissa klassiseen muotoon, joka vaikuttaa rytmin kautta myös myöhemmissä runoissa kun klassinen muoto on jo murtunut. Eestin ja suomen kielen sukulaisuus on kääntäjälle pikemminkin haitta kuin apu. Suomen kieli on pitkää ja kömpelöä, eestin kieli lyhyttä ja joustavaa. Suomalaisessa runoudessa tällä hetkellä vallitseva vapaa mitta saattaa kepeästi sivuuttaa Underin runojen rytmiin piiloutuneita merkityksiä. Sonettiperinnettä ei suomalaisessa runoudessa ole koskaan ollut. Under on vierasmaalaisempi kuin saattaa arvata." Uskon, että tämä koskee yleisesti muidenkin virolaisrunoilijoiden teosten suomentamisen vaikeuksia.

Kolme vuotta myöhemmin, vuonna 1983, järjestettiin Helsingin yliopiston pienessä juhlasalissa Marie Underin syntymän 100-vuotispäivän kunniaksi runoilta, jossa Aimo Rönkä ja minä esitelmöimme. Toimin silloin Helsingin yliopiston

viron kielen lehtorina. Opiskelijat esittivät illassa runsaasti Underin runoja viroksi, suomeksi, saksaksi, englanniksi ja unkariksi. Antti Suhonen lauloi kaksi Mart Lillen säveltämää laulua Underin teksteihin Mart Lillen säestyksellä. Samalla viikolla oli virolaisen laitoksen kirjastoon järjestetty näyttely Underista ja hänen tuotannostaan.

Aimo Röngästä tuli innokas Underin kääntäjä – jopa niin innokas, että hän oman kertomansa mukaan odotti koulussa, että tunnit päättyisivät ja hän pääsisi kotiin Underin runojen pariin. Ahkera viiden vuoden työ tuotti tuloksia: vuonna 1983 ilmestyi Oulussa Pohjoisen kustantamana *Avaran taivaan alla*, jossa on 67 Underin runoa Röngän suomentamina. Joukossa on myös pitempiä Underin balladeja ja legendoja, mm. *Merilehmät*, *Porkunin neiti*, *Lemmenmarjat* ja *Tulo taivaaseen*. Vuonna 1979, vuotta ennen runoilijan kuolemaa, Aimo Rönkä kävi tapaamassa häntä ruotsalaisessa sairaalassa. Siellä otettiin kirjan takakannen valokuva.

Keväällä 1983 Suomen Yleisradio lähetti Juha Virkkusen toimittaman erikoisohjelman Marie Underin runoudesta. Minulla oli kunnia lukea siinä runoja viroksi, suomeksi niitä esitti Oulun yliopiston lehtori Tuovi Monola.

Vaarandi-kilpailu

Neljä vuotta myöhemmin, vuonna 1982, järjestivät sanomalehti Kaleva ja Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos uuden suomennoskilpailun. Tällä kertaa käännettävänä olivat Debora Vaarandin runot. Pääjärjestäjänä toimi nyt sanomalehti Kaleva. Se kustansi myös kirjailijan itsensä kokoauman valikoiman Debora Vaarandin runoja. Kirja lähetettiin kääntämisestä kiinnostuneille ilmaiseksi.

Kilpailun säännöt julkaistiin 22. tammikuuta ja tulokset julistettiin 15. toukokuuta. Osallistujia oli 139 ja yksittäisiä runosuomennoksia yhteensä yli 800. Kilvan voitti silloinen Helsingin yliopiston opiskelija Johanna Laakso. Hyviä kään-

nöksiä tuli myös Veikko Salmiselta, Hannele Lempiseltä, Irmeli Pääkköseltä ym.

Saman vuoden joulukuussa ilmestyi Oulussa Pohjoisen kustantamana käännösteos *Tuulen valossa*, jossa vironkielinen ja suomenkielinen teksti olivat jälleen rinnakkain. Kirjan toimittivat Tauno Lähteenkorva, Kaisu Mikkola ja Mart Mäger. Kirja sisältää 46 runoa 20 kääntäjältä. Runoista 13 on Johanna Laakson suomentamia. Kirjassa oli mukana kahdeksan sellaista kääntäjää, jotka olivat osallistuneet myös Under-kilpailuun: Aimo Rönkä, Sirpa Hajba, Aino Kaasinen, Pirkko Huurto, Unto Äärelä, Kulle Raig, Maija-Leena Kivioja ja Ritva Hyry.

Runnel-kilpailu

Seuraava käännöskilpa käynnistyi kuuden vuoden kuluttua, 14. helmikuuta 1988. Tulokset julistettiin 28. toukokuuta samana vuonna. Osallistujia oli 121, yksittäisiä runosuomenoksia 1740. Voittajaksi osoittautui opettaja Kalle Palonen Toijalasta. Myös Veikko Salminen ja Hannele Lempinen palkittiin. Samoin kuin Vaarandi-kilpailunkin aluksi, Kaleva julkaisi nytkin käännettävät runot viroksi runoilijan itsensä valitsemana kokoelmana.

Käännöskirja *Punaisten iltojen purppuri* ilmestyi marraskuussa 1988 runoilijan syntymäpäiväjuhlaksi. Hän täytti sinä vuonna 50 vuotta. Kirjan julkaisi taas Pohjoinen, ja sen toimittivat Kari Sallamaa, Olavi Jama, Tauno Lähteenkorva, Kaisu Mikkola ja Peep Nemvalts. Runnelin runojen suomenoskokoelma sisältää 83 runoa 21 kääntäjältä. Nyt ei enää julkaistu samassa kirjassa alkuperäisiä vironkielisiä runoja.

Ristikivi-kilpailu

Toukokuun alussa 1997 käynnistyi neljäs käännöskilpa, tällä kertaa Karl Ristikiven runoudesta. Nyt olivat järjestäjien joukossa Oulun yliopiston ja Kalevan lisäksi Oulun Tuglas-seura ja Tarton Ristikivi-museo. Kilpailuun tuli kääntää vähin-

tään kymmenen yksittäistä runoa Ristikiven kokoelmasta *Inimese teekond* tai vaihtoehtoisesti ainakin yksi kirjan viidestä runosarjasta kokonaan.

Tulokset julistettiin Ristikiven syntymän 85-vuotispäivänä, 16. lokakuuta, Tartossa ja Oulussa. Kilpailun voitti Veikko Salminen Tampereelta. Hän oli yksi parhaista suomentaljista jo Vaarandi-kilpailussa. Vaarandi-kilpailun voittaja Kalle Palonen jäi toiseksi. Kolmanneksi tuli opiskelija Ülle Kähär Helsingistä. Osallistujia oli 26 ja yksittäisiä runosuomenoksia yli 400. Muutama kilpailija oli suomentanut kaikki 40 runoa. Parhaat käännökset ilmestyivät tänä syksynä Suomessa käännöskirjana *Ihmisen matka*. Sen ovat toimittaneet Pirkko Huurto ja Irmeli Pääkkönen.

Tarton Kirjallisuuden talossa vietettiin 18. lokakuuta Ristikiven 85-vuotispäivää, Sen ohjelmassa olivat esitelmät kirjailijasta ja hänen tuotannostaan sekä käännöskilpailun voittajien palkitseminen. Illan järjestivät Ristikiven museo, Oulun yliopisto, sanomalehti Kaleva ja Tuglas-seura.

Päätteeksi haluan kiittää kaikkia niitä suomalaisia viron kirjallisuuden ja kulttuurin ystäviä, jotka ovat vaivaa ja aikaa säästämättä tehneet työtä virolaisen runouden suomentamisen ja käännösten julkaisemisen hyväksi. Kiitos kaikille kääntäjille kilpailuihin osallistumisesta! Haluan myös ilmaista hartaan toivomukseni, että virolaisen runouden suomentamisesta kilpailtaisiin jatkossakin. Niin paljon hyviä virolaisia runoja on vielä kääntämättä! Riittäköön järjestäjillä tahtoa ja voimaa ja kääntäjillä kiinnostusta!

Hando Runnel

Jõuluöö

Pahemakäelised,
pahurpidised,
limpajalgsed,
langetõbised,
kõõrdsilmsed,
kühmselgsed,
vibuninalised,
kobakäelised,
vesipealised,
hundikurksed,
kulpmoksed,
kidakeelsed,
poolemeelsed,
unistajad,
ullikesed, tulge,
unustage
maailma paremkäelisuus,
päripidisuus,
toda maailma
ei olegi olemas,
ei ole kunagi
olnud.

Irmeli Pääkkönen (suom.)

Jouluyö

Vasenkätiset
nurinkuriset
länkisääriset
langetustautiset
kierosilmäiset
köyryselkäiset
käyränokkaïset
poropeukalot
vesipäiset
halkiolakiset
ristihuulet
kankeakielet
vähämielet
uneksiijat
jonninjoutavat
tulkaa, unohtakaa
maailman oikeakätisyys,
myötäsukaisuus,
sitä maailmaa
ei olekaan
ei ole koskaan
ollut.

*Runnel-runokilpailun satoa: Irmeli Pääkkösen suomennos
Hando Runnelin runosta Jouluyö.*

Virolaisen kirjallisuuden opetus ja esittely Helsingin yliopistossa

Kaunokirjallisuus on monipuolinen ilmiö. Se on sekä kielen että laajemminkin kulttuurin kannalta edustava. Siksi on luonnollista, että viron kielen opetukseen suomalaisille on aina kuulunut myös kaunokirjallinen aines.

Virolaisen kirjallisuuden opettaminen Helsingin yliopistossa ja sen yhteydet virolaisen kirjallisuuden laajempaan vastaanottoon Suomessa eri aikoina on mielenkiintoinen aihe, joka vaatii varmasti perusteellista tutkimista. Sitä on jonkin verran kosketeltu Suomen ja Viron kirjallisia suhteita käsittelevissä tutkimuksissa (Kuldsepp 1984, Salokannel 1998), mutta opetuksen konkreettisempi sisältö ja menetelmät eivät näissä esityksissä luonnollisestikaan heijastu. Seuraava lyhyt esitelmänikään ei millään tavalla ole tyhjentävä historiallinen katsaus. Tulen koskettelemaan eräitä virolaisen kirjallisuuden opetushistorian jaksoja viitatakseni pitkäaikaiseen perinteeseen, josta on kehittynyt virolaisen kirjallisuuden ja kulttuurin tämämpäiväinen laaja opetus Helsingin yliopistossa. Esiitykseni päättyy nykyaikaan, ja jonkin verran viittaa myös omiin opetuskokemuksiini.

Viron kieltä alettiin opettaa suomen sukukielenä jo kauan ennen itsenäisen viron lehtoraatin perustamista. Viime vuosisadalla opetusta aloiteltiin ilmeisesti jo pian suomen kielen lehtoraatin perustamisen (1829) jälkeen. Vuosisadan loppupuolella kirjallisuuden osuus kielenopetuksessa on jo erotettavissa. Silloin elettiin Suomen ja Viron kulttuurikontaktien syntymisen ja nopean kehityksen aikaa. Helsingin yliopiston suomen kielen professorit (vastaava professuuri alkoi toimia 1851) olivat Viro-kiinnostuksen todellisia herättäjiä. Jo vuon-

na 1844 Elias Lönnrot oli matkustanut Viroon ja pannut alulle yhteistyön kielen ja kansanrunouden aloilla. 1847 ilmestyi ensimmäisenä suomennettuna virolaisena kirjana *Viron satuja* (joka sisältää oikeastaan muutakin kuin kansanperinnettä, esimerkiksi Faehlmannin kvasimyyttejä). Vuonna 1854 oli August Ahlqvistin vuoro matkustaa Viroon, ja matkan tulokset olivat nimenomaan kaunokirjallisuuden kannalta perustavia. Vuonna 1856 ilmestyi SKS:n *Suomi* -sarjassa Ahlqvistin runsassisältöinen essee *Viron nykyisemmästä kirjallisuudesta*. Se on koko virolaisen kirjallisuudentutkimuksen varhais historian merkittävimpiä esityksiä. On mielenkiintoista havaita, miten suuresti Ahlqvist arvostaa tämän ajan virolaista kirjallisuutta ja Kreutzwaldin *Kalevipoeg*-eeposta.

August Ahlqvistiin, josta vuonna 1863 tuli suomen kielen professori, liittyikin virolaisen kirjallisuuden opettamisen ensimmäinen erittäin merkittävä kausi Helsingin yliopistossa. Opiskelijat alkoivat säännöllisesti lukea vironkielisiä tekstejä ja tutustua jossakin määrin virolaisen kirjallisuuden historiaan. Ensimmäisenä lukemistona käytettiin Friedrich Reinhold Kreutzwaldin allegorista, osittain saksalaiseen esikuvaan perustuvaa eläinsatua *Reinuvader Rebane*, sittemmin (vuodesta 1866) Kreutzwaldin satukokoelmaa *Eesti rahva ennemuistsed jutud*, joka oli julkaistu myös Suomessa SKS:n kustantamana. Muutamaa vuotta myöhemmin ilmestyi eri kirjana Torsten Aminoffin siihen laatima sanakirja.

Ennen 1860-lukua virolainen kirjallisuus tarjosi vielä melko vähän lukemisen arvoisia alkuteoksia, mutta juuri 1860-luvulla tilanne alkoi muuttua nopeasti. Uudempaa virolaista kaunokirjallisuutta esittävän lukemiston kokoaminen alkoi tulla ajankohtaiseksi. Vuonna 1869 ilmestyi Ahlqvistin laatimana ensimmäinen lähisukukielten lukemisto *Suomalainen murteiskirja*, jossa virolainen kirjallisuus, etupäässä Kreutzwaldin ja Lydia Koidulan tuotanto, saa osakseen erityisen runsaasti huomiota. On aika yllättävää, että tämä virolaisen

kansalliskirjallisuuden syntyvaihe, joka nykyajan virolaiselle tuntuu usein kaukaiselta, vierasvaikutteiselta, kirjallisuuden kannalta merkityksettömältä ajalta, näyttää olevan Suomessa virolaisen kirjallisuuden erittäin vilkkaan ja kiinnostuneen vastaanoton aikakausi, jollaista ei myöhemmin oikeastaan enää ole tullutkaan. Kaunokirjallisiin teoksiin tutustuttiin käännöksinä, mutta myös alkuteksteinä, joiden avulla suomalaiset opiskelijat oppivat elävää viron kieltä.

Kirjallisuusluennot lehtoraatin alkuaikoina

1920-luvun alussa, viron kielen lehtoraatin perustamisvaiheessa, puhuttiin toistuvasti sekä viron kielen että virolaisen kirjallisuuden opettamisen tilanteesta ja mahdollisuuksista. Todettiin, että suomen kielen ja kirjallisuuden opintoihin oli jo vuosikymmeniä sisältynyt lyhyt kurssi viron kielessä ja virolaisen kirjallisuuden historiassa. Approbatur-tasolla oli luettava vähintään 100 sivua vironkielistä tekstiä; ylempiä arvosanoja varten vaadittiin kykyä ymmärtää uudempaa vironkielistä kirjallisuutta sekä tuntea virolaisen kirjallisuuden historia pääpiirteissään. Valitettiin kuitenkin virolaisen kirjallisuuden historian kirjan puutetta. Itsenäisen viron kielen lehtoraatin perustaminen vuonna 1923 teki mahdolliseksi pitää säännöllisesti erilaisia virolaisen kirjallisuuden luentokursseja. Viron kielen lehtorin tehtävänä oli myös luennoida virolaista kirjallisuutta. Ensimmäinen viron kielen lehtori Villem Grünthal, joka oli myös tämän vuosisadan alun merkittävä runoilija ja runouudistaja, alkoi jo ensimmäisenä opetusvuonnaan luennoida virolaisen kirjallisuuden kurssia (enimmäkseen viroksi). Kurssilla myös luettiin virolaista kirjallisuutta. Kurssien teemat vaihtelivat, mutta toistuvasti oli esillä juuri uudempi, tämän vuosisadan kirjallisuus, samoin huomattavimpien varhaisempien kirjailijoiden tuotanto. Näin syntyivät virolaisen kirjallisuuden opettamisen perinteet Helsingin yliopistossa. 1920–30-luku oli virolaisen kirjallisuuden nope-

an kehityksen aikaa, ja uutta mielenkiintoista kirjallisuutta tuli koko ajan lisää. Vaikka heimoveljien kulttuuri ei silloin enää nostattanut Suomessa entisenlaista erityistä kiinnostusta, herätti esimerkiksi virolainen moderni runous kirjailijapiireissäkin huomiota – siitä kertoo Lauri Viljasen esittämä iskulause ”Eestin kautta Eurooppaan!” (Viljanen 1930: 150.)

Eeva Niinivaaran kausi

Toisen maailmansodan jälkeen tilanne muuttui aivan täysin. Kirjallinen elämä miehitetyssä Virossa pysähtyi ja kontaktit ulkomaailmaan katkesivat. Viroon jääneiden ja maasta paenneiden virolaisten välillä oli syvä kuilu. Vuodesta 1945 viron kielen lehtorina toimineen Eeva Niinivaaran opetus ja toiminta virolaisen kirjallisuuden tunnetuksi tekemiseksi olikin siksi aivan erityisen merkittävää. Kaikki lehtori Niinivaaran ominaisuudet ja kyvyt, kuten virolainen syntyperä, kiinnostus kirjallisuuden lisäksi muihin taiteisiin, erinomainen opettajataito ja kommunikatiivisuus, yhteydet sekä pakolaisvirolaisiin että mahdollisuuksien auetessa myös kotimaahan, pitivät virolaisen kirjallisuuden tuntemisen suomalaisten keskuudessa ajan tasalla. Muistelmissaan Eeva Niinivaara kirjoittaa: ”Opetukseni pyrki olemaan sekä kielivalmennusta että kirjallisuuteen perehdyttämistä. Milloin luentosarjan aiheena oli Eestin näytelmäkirjallisuus, milloin uusromanttinen lyriikka. Yhteisissä joului- ja kevätjuhliissa tähdättiin siihen, että opiskelijat esittäisivät ohjelman eestin kielellä. Joskus perustimme laulukuoron, toisena vuonna näytelmäryhmän.” (Niinivaara 1988: 164.)

Kuten Juhani Salokannel toteaa, sodanjälkeinen yhteys Viron ja Suomen välillä toimikin melkein kokonaan kirjojen, kirjallisuuden kautta (Salokannel 1998). Tosin 1940–50-luvuilla virolaista kirjallisuutta Suomessa edustivat – klassikkojen ja menneisyyden tuotannon rinnalla – ennen muuta ulkovirolaisten kirjoittamat teokset. 1960-luvulla nousi kuitenkin

etusijalle kotivirolaisten kirjallijoiden tuotanto, ja sen esittelystä oli Eeva Niinivaaran henkilökohtaisella toiminnalla suuri merkitys. Niinpä hän osasi herättää kiinnostusta tuolloiseen uudistuvaan, hyvin erilaiseen Neuvosto-Viron kirjallisuuteen. Hän kasvatti siihen perehtyneitä tutkijoita ja kääntäjiä, mutta teki virolaisen kirjallisuuden tunnetuksi laajemmallekin yleisölle. Hän muistuttaa: "Opin tuntemaan paitsi itämerensuomalaisten kielten opiskelijoita, myös satoja tulevia äidinkielenopettajia. Yllättävän monien muidenkin alojen edustajat tunsivat niin ikään kiinnostusta eestin kieltä ja virolaista kirjallisuutta kohtaan". (Niinivaara 1988: 164.)

Kielitieteen ylivoimasta monipuoliseen opetukseen

Eeva Niinivaaran jälkeen 60–70-vaihteesta lähtien viron kielen lehtoreina ovat toimineet Virosta tulleet ja Virossa koulutetut filologit, aluksi nimenomaan kielentutkijat. Virolaisen kirjallisuuden opetuksessa onkin ollut eri kehitysvaiheita. Virolaisen kirjallisuuden historian kurssi ja vironkielisen kaunokirjallisuuden lukeminen on tosin aina kuulunut tutkintovaatimukseen, mutta 1970-luvulla kielitieteen selvän ylivoiman rinnalla voi kyllä havaita kirjallisuuden sekä kulttuurin opetuksen tietyn yksipuolisuuden. 1970–80-lukujen taitteessa opetus alkoi monipuolistua. Tärkeänä edellytyksenä oli toisen viron kielen lehtorin viran perustaminen (vuodesta 1978). Aluksi uudet luentokurssit käsittelivät enemmän kansanrunoutta ja taidehistoriaa (esimerkiksi lehtori Helga Laanperen aikana). Kirjallisuuden opetukseen tuli erilaisia uusia luentokursseja vuodesta 1981, kun lehtoreina olivat aluksi Hoide Sikk ja hänen jälkeensä Ants Järv ja Toivo Kuldsepp. Kirjallisuuskurssien aiheet koskivat jälleen tämän vuosisadan virolaisen kirjallisuuden erilaisia jaksoja, ryhmiä, suuntia, aloja – Nuori Viro -ryhmittymästä aina Viron nykykirjallisuuteen asti. Yleensäkin voi 1980-luvun alussa nähdä Helsingissä merk-

kejä virolaisen kirjallisuuden harrastuksen elpymisestä. Vuonna 1982 perustettiin Tuglas-seura.

Viron kieli ja kirjallisuus (1990-luvulla kieli ja kulttuuri) on ollut pysyvästi itämerensuomalaisten kielten opintojen tärkeä ja keskeinen osa; vuodesta 1988 yksi kahdesta vaihtoehtoisesta linjasta ns. yleisen linjan rinnalla. Nykyään, vuodesta 1994 lähtien, jolloin viron kielestä ja kulttuurista tuli itsenäinen pääainelinja, kirjallisuuden opetus on sen luonnollinen osa – laajempi ja monipuolisempi kuin koskaan aiemmin. Täytyy kyllä todeta, että perinteisellä kaunokirjallisuudella ei tämän päivän maailmassa eikä kulttuurissa enää ole niin universaalista ja edustavaa roolia kuin aiemmin. Niinpä kirjallisuuden rinnalle ovat opetuksessa nousseet Viron yleinen historia, kansanperinne, eri taiteet, media ym. Kuitenkin kaunokirjallisuudelle, muutamasta syystä, on jäänyt johtava rooli. Kulttuurin lehtorit ovat yleensä kirjallisuudentutkijoita, joskin paljon luentoja pidetään nimenomaan kaunokirjallisuudesta. Myös kirjojen itsenäinen lukeminen ja kirjatenttien suorittaminen on toteutettavissa monipuolisesti juuri kaunokirjallisuuden alalla.

Nykyiset tutkintovaatimukset

Helsingin yliopiston viron kielen ja kulttuurin opintojen nykyiset tutkintovaatimukset sisältävät kulttuurin osalta monenlaisia kirjallisuuden luentoja ja kirjatenttejä. Ohjelman perusopintojen kirjallisuudenopetusta sisältävässä jaksossa *Virolaisen kirjallisuuden ja kulttuurin perusteet* kirjallisuuden osuus on kolme opintoviikkoa viidestä. Pysyviä ja perinteisiä osia ovat olleet virolaisen kirjallisuuden historia ja virolaisen kaunokirjallisuuden perusteet (teosten itsenäinen lukeminen). Viimeksi mainittu, siis kaunokirjallisten teosten lukeminen, on kirjatenteissä osoittautunut erittäin hedelmälliseksi ja tuloksekkaaksi. Tosin perusopintoihin kuuluva itsenäinen lukeminen ei ehdottomasti vaadi vironkielisten tekstien luke-

mista. Opiskelija valitsee neljän eri kirjailijan kirjat (800 sivua), jotka voivat olla myös suomennoksia. Virolaisen kirjallisuuden tavoitteita ja erilaisuutta kuitenkin ymmärretään ja arvostetaan opiskelijoiden keskuudessa, eikä ole harvinaisuus sekään, että ainakin yksi kirja yritetään lukea viroksi — jo ensimmäisenä opiskeluvuonna. Kaunokirjallisuuden lisäksi perusopintoihin kuuluvat vielä Viron historian kirjatentti ja tämänpäivän virolaiseen yhteiskuntaan ja kulttuuriin johdettava luentokurssi (kumpikin 1 ov).

Aineopinnoissa jakso *Virolainen kirjallisuus ja kulttuuri* on tällä hetkellä opiskelijan valinnan mukaisesti 5 tai 10 opintoviikkoa. Sen pakollisia osia kaunokirjallisuuden (ainakin 1 ov:n laajuisena) lisäksi ovat virolainen kansanperinne ja virolaisen nykykulttuurin eri alueet. Virolaisesta kirjallisuudesta on viime vuosina pidetty esimerkiksi seuraavia luentosarjoja: *Virolaisia runoilijoita* (1800–1900-luvun tärkeimpiä runoilijoita), *Arbujad-ryhmä ja 1930-luvun kirjallisuus*, *Virolaisen kirjallisuuden tutkimus*, *Virolainen kirjallisuus 1970-luvulta 1990-luvulle*, *Viron lasten- ja nuorten kirjallisuus*. Itsenäisesti luetaan ennen muuta virolaista proosaa (romaanit, novellit), mutta mahdollista on suorittaa kaikenlaisia kirjatenttejä alkaen virolaisen kirjallisuuden vastaanotosta Suomessa ja päättyen virolaiseen pakolaiskirjallisuuteen. Vaikka siis opetuksessa ja opinnoissa voi parhaiten perehtyä kaunokirjallisuuteen, on kuitenkin pidetty sellaisiakin luentokursseja, jotka sopivat myös yleisen kulttuurin tai kansanperinteen jaksoihin. Esimerkiksi syksynä 1997 luennoin vanhasta virolaisesta kansanrunosta (ja sen vaikutuksesta kaunokirjallisuuteen), keväänä 1999 virolaisesta teatterista ja näytelmäkirjallisuudesta. Virolaisen kulttuurin opetuksessa tärkeä rooli on Tuglas-seuran säännöllisesti järjestämällä luennoilla, joihin opiskelijamme osallistuvat suorittaen kurssin luentopäiväkirjan muodos-

Syventävissä opinnoissa, erikoisalojen ja loppututkimuksen valinnassa noin puolet opiskelijoistamme valitsee kirjallisuuden/kulttuurin alueen. Tähän mennessä on valmistunut kaksi pro gradu -työtä virolaisesta kirjallisuudesta (Mati Untin ja Karl Ristikiven tuotannosta), ja juuri tänä vuonna on tulossa runsaasti lisää. Haluaisimme tulevaisuudessa panostaa enemmän juuri virolaisen kirjallisuuden reseption tutkimiseen – Suomessa ja ehkä muissakin Pohjoismaissa – ja tietysti kaikenlaisiin Viron ja Suomen kirjallisiin kontakteihin.

KIRJALLISUUTTA

- Ahlqvist, August 1869: Suomalainen murteiskirja tahi lukemisia viron, karjalan, vatjan, vepsän ja liivin kielillä suomalaisten sanastojen kanssa. J. Simelius, Helsinki.
- Ahlqvist, August 1856: Viron nykyisemmästä kirjallisuudesta. – Suomi 15: 1–109.
- Aminoff, Torsten 1869: Virolais-suomalainen sanakirja satukokoukseen: eestirahva ennemuistsed jutud. SKS, Helsinki.
- Helsingin yliopisto – historiaa ja nykypäivää. Toimittanut Niilo Luukanen. WSOY, Helsinki 1970.
- Helsingin yliopisto sanoin ja kuvin. Toimittaneet Martti Häikiö jt. Helsingin yliopisto, 1984.
- Kuldsepp, Toivo 1986: Suomen siltaa rakentamassa. Viron kirjallisuuden esittely ja vastaanotto Suomessa. SKS, Helsinki.
- Niinivaara, Eeva 1988: Yhä paistaa sama aurinko. Elämä nuoruuteni Eestissä ja Suomessa. Otava, Helsinki.
- Salokannel, Juhani 1998: Sielunsilta. Suomen ja Viron kirjallisia suhteita 1944–1988. SKS, Helsinki.
- Viljanen, Lauri 1930: Eestin kautta Eurooppaan. – Tulenkantajat 1930: 150–152.

Teoreettisen kielitieteen synty Virossa ja Suomessa: eroavuuksia ja yhtäläisyyksiä

Haluaisin vertailla teoreettisen kielitieteen syntyä Suomessa ja Virossa. Suomen ja Viron kielitieteen kehityksessä on riittävästi yhtäläisyyksiä, mutta toisaalta on myös historiallisesta kehityksestä aiheituneita eroavuuksia. Tämä vertailu voisi siis tarjota ajattelun aihetta myös tieteiden kehityksen sisäisistä säännönmukaisuuksista, jotka eivät ole riippuvaisia yhteiskunnan yleisen kehityksen kulloisestakin suunnasta.

Suomen osalta on käytettävissä Fred Karlssonin *Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen* (Karlsson 1997). Viron osalta tällainen analyysi valitettavasti puuttuu. Sen vuoksi minun on tukeuduttava suhteellisen satunnaiseen aineistoon ja omaan muistiini.

Yleinen ja teorettinen kielitiede

Ensiksi haluaisin kuitenkin tehdä eron yleisen kielitieteen ja teoreettisen kielitieteen välillä. Vaikka tätä eroa on periaatteessa – tieteellis-metodologisesti – vaikea yksiselitteisesti tehdä, ero on minusta sekä kielitieteen historiassa että vieläkin selvemmin nykytilanteessa olemassa. Se on olennainen myös kirjoitukseni sisällön kannalta, koska haluan seurata juuri teoreettisen kielitieteen kehitystä Suomessa ja Virossa.

Teoreettisen kielitieteen päämääränä on kieliteorian (*linguistic theory*) kehittäminen, toisin sanoen vastausten tarjoaminen sellaisiin kysymyksiin kuin mikä on luonnollinen kieli, minkälainen kategorioiden systeemi sopisi jokaisen yksittäisen kielen kuvaamiseen, mitkä menetelmät ovat tarpeellisia sellaisen kategorioiden systeemin soveltamiseksi konkreettisissa kuvauksissa. Sellaisen teoreettisen systeemin rakenta-

minen voi olla suhteellisen deduktiivista toimintaa, kulkea ”ylhäältä alas”, ja vain sen konkreettiset teesit ja fragmentit (esim. morfologiassa, syntaksissa, semantiikassa, pragmatiikassa) täytyy testata. Ja tietysti niiden täytyy olla testattavia. Ajateltakoon vaikkapa Kööpenhaminan koulukunnan glossemaattista teoriaa tai nykylingvistiikasta N. Chomskyn generatiivista kieliteoriaa.

Yleinen kielitiede on paljon laajempi käsite. Siihen kuuluu esimerkiksi myös konkreettisten kielten typologinen vertailu, kielten universaalien selittäminen, tietysti myös sukulaiskielten vertaileva tutkimus (siinä määrin kuin tavoitteena ovat tietyt yleistyksiset), varmasti myös kielihistorian säännönmukaisuuksien pohdiskelu kielen synnyn kysymykseen asti. Nämä tutkimukset ovat olennaisia myös kieliteorian kannalta, mutta metodologisesti vain ”apuvälineinä”, joiden avulla voi testata kielen olemusta selittävän teorian tiettyjä teesejä.

Tässä mielessä voi sanoa, että teoreettinen kielitiede on yleisen kielitieteen yksi haara, mutta ei muiden rinnalla, vaan – metodologisesti katsottuna – haara, jonka kehitykseen muiden haarojen tulokset tähtäävät.

Yleinen kielitiede esitetyssä merkityksessä syntyi yleisesti omaksutun ajattelutavan mukaan 1800-luvulla vertailevan kielitieteen, ennen muuta indoeurooppalaisen kielitieteen puitteissa Saksassa (Allgemeine Sprachwissenschaft): avainhenkilöinä voi mainita sellaisia nimiä kuin Wilhelm von Humboldt, August Schleicher, Hugo Steinthal. Kehitys kulki selvästi ”alhaalta ylös”.

Teoreettinen kielitiede nykyisessä merkityksessä – tieteenhaara, jossa päätehtävänä on kieliteorian rakentaminen ja jossa sellaisia teorioita myös tietoisesti rakennetaan – sai alkunsa kai Ferdinand de Saussuren teoksella *Yleisen kielitieteen kurssi* (Saussure 1916). Vaikka otsikon mukaan kirja esittikin yleistä kielitiedettä, se tähtäisi selvästi ”puhtaan” kieliteorian raken-

tamiseen edellämainitussa deduktiivisessa ”ylhäältä alas” muodossa. Siinä esitetyistä ideoista syntyi strukturaalinen kielitiede ja sen amerikkalaisesta haarasta taas generatiivinen kieliteoria jota, kuten jo sanottu, voi pitää nykyaikaisen teoreettisen kielitieteen malliesimerkkinä. Tässä yhteydessä kannattaa mainita N. Chomskyn vuonna 1955 valmistuneen väitöskirjan otsikko *The logical structure of linguistic theory* (ilmes-tyi kirjana v. 1975: Chomsky 1975). Vaikka se ei varmasti ollut Chomskyn alkuperäinen tarkoitus, tämän teorian puitteissa – tai joka tapauksessa sen luonnollisena kehityksenä – syn-tyivät nykyiset semantiikka, pragmatiikka ja diskurssiteoria, jotka tähän asti ovat olleet suurimmaksi osaksi teoreettisia tieteenhaaroja (Öim 1996).

Teoreettisen kielitieteen synty Suomessa

Tämän erittelyn valossa tulen nyt teoreettisen kielitieteen syn-tyyn ja kehitykseen Suomessa ja Virossa.

Suomessa, kuten Karlsson (1997) selvästi osoittaa, kehi-tys oli periaatteessa samanlainen kuin muualla maailmassa: teoreettinen kielitiede syntyi yleisen kielitieteen kautta. Ylei-nen kielitiede taas kehittyi ja institutionaalistui vertailevan kielitieteen, tässä tapauksessa fennougristiikan, tukena ja yleistykseenä. Kun v. 1966 Helsingin yliopistoon perustettiin yleisen kielitieteen professuuri, sitä edeltäneessä keskustelus-sa korostettiin eniten yleisen kielitieteen roolia fenno-ugris-tiikan ja fennistiikan alaisten tutkimusten teoreettisena kehyk-senä ja tukena (Karlsson 1997: 92–96).

Erittäin kiinnostava ja luonnehtiva on siinä Paavo Ravi-lan rooli. Vedoten kielitieteen vastaavaan kehitykseen muualla maailmassa ja ennen muuta indoeuropeistiikassa, hän koros-ti toistuvasti, että yleinen kielitiede on erkaantunut vertaile-vasta indoeuropeistiikasta ja että Suomessa – fennougriistiik-kassa – ei ole seurattu tätä kehitystä tarpeeksi tiiviisti. Ravi-

lan rooli yleisen kielitieteen professuurin ja laitoksen perustamisessa Helsingin yliopistoon oli ratkaiseva.

Toisaalta Ravilan suhtautuminen tuon ajan merkittävimpiin kieliteoreettisiin suuntauksiin, kuten strukturaaliseen kielitieteeseen ja generatiiviseen kieliteoriaan, oli pääasiassa negatiivinen. Se kai tulee selvimmin esiin hänen ja Paavo Siiron välisessä debatissa (ks. Karlsson 1997: 72–72). Ravilan näkemys yleisestä kielitieteestä oli periaatteessa 1800-luvun nuorgrammaatikkojen näkemys, johon ei tietävästi sisällynyt mitään systemaattista kieliteoriaa.

Teoreettinen kielitiede nykyisessä mielessä syntyi Suomessa myöhemmin. Sysäys, kuten Karlsson (1997: 91) osoittaa, tuli ulkopuolelta, etupäässä Amerikasta, ja muutos lähti liikkeelle Turusta 1960-luvun puolivälissä. Tietoiseksi trendiksi kieliteoreettisten kysymysten käsittely muodostui vasta 70–80 -luvulla, ja se liittyy ennen kaikkea sellaisiin nimiin kuin Fred Karlsson, Pentti Leino, Auli Hakulinen, Esa Itkonen. Minun näkemykseni mukaan kuitenkin ratkaiseva rooli tämän alan nopeassa kehityksessä Suomessa oli yleisen kielitieteen jo aikaisemmin tapahtuneella ”itsenäistymisellä”, josta oli edellä puhe. Kun yleinen kielitiede kerran oli omaksuttu itsenäisenä kielitieteen haarana, niin luonnollisella tavalla siitä seurasi sen käsityksen hyväksyminen, että puhtaasti teoreettisten, kieliteoriaan tähtäävien kysymysten käsittely on yleisen kielitieteen keskeinen tehtävä. Tuskin muuten olisi syntynyt niin laajoja teoreettisia debatteja kuin esimerkiksi Esa Itkonen väitöskirjan (1974) jälkeen (ks. Karlsson 1997: 99).

Kehitys Virossa

Virossa kehitys on periaatteessa ollut toisenlainen, ja juuri siksi tämä vertailu voi olla teoreettis-metodologisesti kiinnostava, koska lopputulos on yllättävän samanlainen.

Yleinen kielitiede tietoisesti harrastettavana kielitieteen haarana syntyi Virossa teoreettisena kielitieteenä. Vasta sen

jälkeen on tutkimustyö suuntautunut sellaisten konkreettisten kieliainesten käsittelyyn, jotka yleisen käsityksen mukaan kuuluvat yleiseen kielitieteeseen (kielitypologia, sosiolingvistiset tutkimukset, diskurssianalyysi). Virossa lähtökohtana oli teesi, että sellainen kielitieteen haara kuin teoreettinen kielitiede on olemassa, ja se on tarpeen myös Virossa. Tämä kanta ei tietenkään syntynyt "paikan päällä", vaan sen takana oli Neuvostoliitossa 60-luvun alussa käynnistynyt yleinen diskussio tietyistä tieteenaloista, joihin kuuluivat myös struktuurainen kielitiede ja esimerkiksi kybernetiikka.

60-luvun alussa Huno Rätsep piti Tarton yliopistossa luentoja struktuuraisesta kielitieteestä. Vuonna 1965 hän perusti generatiivisen kieliopin työryhmän (generatiivse grammatika grupp, GGG; ks Rätsep 1990). Tässä työryhmässä, joka kokoontui joka viikko, käsiteltiin ennen kaikkea teoreettislingvistisiä kysymyksiä. Opiskelijoille järjestettiin erikoisohjelmia struktuuraisen ja matemaattisen kielitieteen alalla. Syyskuussa 1967 järjestettiin yleisneuvostoliittolainen generatiivisen kieliopin konferenssi, joka on jäänyt ainutlaatuiseksi neuvostoliittolaisen kielitieteen historiassa, koska generatiivinen kieliteoria sellaisenaan ei saanut Neuvostoliitossa laajempaa tunnustusta.

Voi sanoa, että 60–70-luvulla Tarton yliopistossa koulutettiin ryhmä kielitieteilijöitä, joiden taustana oli teoreettinen kielitiede. Teoreettinen kielitiede siis syntyi melkein tyhjälle paikalle, ei aikaisemman yleisen kielitieteen perustalle.

Sellaisella kehityksellä on oma selityksensä. Struktuurainen kielitiede oli vuosia Neuvostoliitossa käytännössä kielletty, ja kun se 50–60-luvun vaiheessa "päästettiin irti", niin luonnollinen reaktio oli, että tiedepoliittisen päätöksenteon tuella se otti nopeasti haltuunsa oman paikkansa teoreettisessa kielitieteessä. Esimerkiksi Moskovan yliopistoon perustettiin heti struktuuraisen ja matemaattisen kielitieteen osasto (sen ideologina ja johtajana toimi vuosia yksi Neuvostoliit-

ton tunnetuimpia kieliteoreetikkoja Vladimir Zvegintsev). Se oli kehitys ”ylhäältä alas”.

Toinen erikoispiirre, jonka huomaa Viron teoreettisen kielitieteen kehityksessä 70–80 -luvulla, on se, että semantiikalla ja pragmatiikalla oli huomattavasti olennaisempi rooli kuin Suomessa (tai muuallakin maailmassa). En halua ollenkaan sanoa, ettei muilla alueilla olisi tapahtunut mitään olennaista, haluan vain sanoa, että proportion oli toinen. Voi kyllä sanoa, ettei tämä välttämättä ollutkaan virolaisen teoreettisen kielitieteen kehityksen positiivinen piirre, koska tutkimustyö sekä semantiikassa että pragmatiikassa jäi melko abstraktiseksi. Yksi selitys sellaiselle kehitykselle on varmasti siinä, että aktiivisen teoreettis-lingvistisen tutkimustyön alku Virossa osui siihen aikaan, jolloin dominoivassa generatiivisessa kieliteoriassa ja muissakin teoreettisen kielitieteen haaroissa semantiikka ja pragmatiikka, myös tekstiteoria olivat aktiivisesti, jopa aggressiivisesti kehittyviä ja ”muodikkaita” alueita (Õim 1996). Tähän liittyy myös sellainen piirre, että (teoreettisella) tietokonelingvistiikalla ja tekoälytutkimuksilla oli huomattava vaikutus semantiikan ja pragmatiikan kehitykseen Virossa. Myös muualla maailmassa tekoälytutkimus oli tiiviissä teoreettisessa yhteistyössä kielitieteen (ja juuri semantiikan ja pragmatiikan), samoin kognitiotieteen kanssa. Avainkäsite oli kielen ymmärtäminen (*language understanding*; ks. Õim 1981) Viro on pieni, ja kun Tarton yliopistossa, jossa useat siitä työryhmästä, jossa harrastettiin semantiikkaa ja pragmatiikkaa, harrastivat myös tietokonelingvistiikkaa ja tekoälyä, niin vuorovaikutus oli huomattava, vaikka se muualla maailmassa olikin vain lokaalinen.

Mutta kun tullaan tässä kehityksessä eteenpäin, niin huomaa, että 80–90 -luvun vaiheesta alkaen tilanne on Virossa muuttunut. Hallitseva trendi kehityksessä on ollut yksittäis-kielten (ennen kaikkea viron kielen) tutkimuksen teoretisointuminen – siis sama kuin Fred Karlssonin mukaan Suomes-

sa. Yleislingvistiset teoriat ovat tulleet yhä tärkeämmiksi konkreettisten kieliaineuksien käsittelyssä. Useat yleisteoreettisesti olennaiset kehitykset ja kannanotot on esitetty näiden käsittelyjen puitteissa, niin että rajaa teoreettisen tutkimuksen ja konkreettis-empiirisen tutkimuksen väliin on useissa tapauksissa vaikea vetää. Jos esittää pari esimerkkiä, niin voisi mainita vaikkapa Helle Metslangin (1994) ja Karl Pajusalun (1996) väitöskirjat (molemmat muuten valmistuivat Suomessa). Lyhyessä ajassa ovat Virossa syntyneet sellaiset vahvalle teoreettiselle pohjalle tukeutuvat, mutta sisällöltään empiiriset tutkimussuunnat kuten kielitypologia (Mati Ereht), sosiolingvistiikka ja puhekielen tutkimus (Karl Pajusalu, Tiit Hennoste). Semantiikassakin on tutkimusten pääpaino siirtynyt – pääasiallisesti kognitiivisen semantiikan muodossa – (vieron) kielen tiettyjen semanttisten kenttien tutkimiseen.

Eri teitä samaan pisteeseen

Yhteenvetona voi näin sitten sanoa seuraavaa.

Ensiksi – teoreettisen kielitieteen synty Suomessa ja Virossa kulki eri teitä, ja tämän eron syy oli erilainen historiallinen konteksti. Suomessa teoreettinen tutkimus integroitui toisaalta luonnollisella tavalla vastaviin eurooppalais-amerikkalaisiin kehityksiin, mutta sai toisaalta tukea kotimaiselta yleisen kielitieteen (edellämainitussa merkityksessä) kehitykseltä ja institutionaalistumiselta.

Virossa yleinen tilanne tieteessä oli suljetumpi ja mahdollisuudet rajallisemmat. Kun sitten kontaktit länsimaisiin kieliteorioihin tulivat mahdollisiksi, niiden kokonaisvaikutus oli epäsuhteen suuri. Teoreettinen (struktuurallinen, generatiivinen) tutkimus kulki vuosia muista tutkimuksista erillään (vaikka se ei ollut kenenkään tietoinen tavoite).

Mutta toiseksi – ja se on paljon olennaisempi seikka – nykyinen tilanne, tähänastisen kehityksen lopputulos teoreettisessa kielitieteessä, on melko samanlainen kuin Suomessa.

Minusta sen voi epäilemättä tulkita niin, että teoreettisen ja yleisen kielitieteen kehityksessä on oma logiikkansa: eri mais-
sa voidaan ajoittaisesti kulkea eri reittejä pitkin, mutta kehi-
tyksen tietyissä ratkaisevissa vaiheissa päädytään samaan ti-
lanteeseen. Ainakin näin voi sanoa Viron ja Suomen kielitie-
teen kehitystä vertaillen.

LÄHTEET

- Chomsky, Noam 1975: *The logical structure of linguistic theory*. Harward: Plenum.
- Karlsson, Fred 1997: Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen. Helsingin yliopiston Yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja No. 28.
- Metslang, Helle 1994: Temporal relations in the predicate and the grammatical system of Estonian and Finnish. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 39.
- Pajusalu, Karl 1996: Multiple linguistic contacts in South Estonian: Variation of verb inflection in Karksi. Diss.
- Rätsep, Huno 1990: GGG – generatiivse grammatika grupp. – Generatiivse grammatika grupi juubelikoosolek 27.12.1990. Teesid. Tartu, 5-6.
- Õim, Haldur 1981: Teoreetilise keeleteaduse vanast ja uuest paradigmast. – Keel ja Kirjandus nr. 7, 385–391; nr. 8, 456–464.
- Õim, Haldur 1996: Teoreetiline keeleteadus ja integreeritud keeleteooria. – Keel ja Kirjandus nr. 11, 731–744.

Viron fraseologian opettamisesta suomalaisille

Olen pitänyt vuosina 1996 ja 1998 yhden opintoviikon laajuisen kurssin "Viron fraseologia". Kurssi liittyy viron kielen ja kulttuurin aine- tai syventäviin opintoihin. Kyseessä on eräänlainen fraseologian johdanto- tai peruskurssi, jolla saadaan teoreettinen yleiskatsaus fraseologiasta, opitaan tunnistamaan, tulkitsemaan ja käyttämään viron kielen fraaseja eli sanontoja ja verrataan viron sanontoja suomalaisiin.

Vieraan kielen fraseologiasta ja sen opetustarpeesta

Miksi ja missä kielen oppimisen vaiheessa on tarpeen perehtyä opittavan kielen fraseologiaan? Ilmeisesti silloin, kun on jo hyvä kielen perustaito. Kielen oppimisessa on aina tärkeintä oppia sanojen ja muotojen peruskäyttö. Toissijaiset yksiköt, kuten tavallisista sanoista koostuvat mutta merkitykseltään kaksitasoiset fraasit, jäävät aluksi taka-alalle. Näin saattavat toisen kielen fraasit aiheuttaa joskus vaikeuksia kokeneellekin kielenkäyttäjälle.

Kuvitellaan esimerkiksi, mitä ilmaisuja voisivat käyttää suomea ymmärtävä virolainen Jüri ja viroa ymmärtävä suomalainen Pekka jonakin päivänä, jolloin Jüri ryypiskelee kömmähdystään katuen.

- (1) Pekka: Mikä sinua vaivaa?
- (2) Jüri: Minu mõõt on täis!
- (3) Astusin koosolekul ämbrisse
- (4) ja sain pärast ülemuselt peapesu.
- (5) Pekka: Juot kuin sieni!
- (6) Olet kännissä kuin käki!

Jürin olo huononee –

(7) Jüri: Süda läigib!

ja seuraavana aamuna – minä viikonpäivänä tahansa – hän toteaa:

(8) Jüri: Mul on vist sinine esmaspäev.

Seuraava taulukko esittää, mitä Jüri ja Pekka ilmaisuillaan tarkoittavat ja miten he voisivat tulkita toisensa repliikit.

TAULUKKO 1

Viron ja suomen fraasien tulkintamahdollisuuksia

	JÜRI	PEKKA
(1)	(ymmärtää, koska Pekan repliikki vastaa sana sanalta vironkielistä kysymystä "Mis sind vaevab?")	"Mikä sinua vaivaa?"
(2)	"Minu <u>mõõt on täis!</u> "	(ymmärtää, koska sama fraasi on suomessakin: <u>Mittani on täynnä</u>)
(3)	" <u>Astusin</u> koosolekul <u>ämbris-</u> <u>se</u> (‘tein kokouksessa kömmähdyksen / munauksen’)	? (Käsittämätöntä, miksi kokouksessa olisi ämpäri ja miksi kukaan siihen astuisi...)
(4)	<i>ja <u>sain</u> pärast ülemuselt <u>peapesu.</u>"</i> (‘ja esimieheni nuhteli minua sen jälkeen’)	? (... ja miksi esimies tulisi sen jälkeen päätä pesemään?)

	JÜRI	PEKKA
(5)	? (Miten sieneni voisi juoda?)	" <u>Juot kuin sieneni!</u> "
(6)	? (Outo vertaus. Viroksi sanotaan hiljaa istuvasta <i>istub kui kägu.</i>)	"Olet kännissä <u>kuin käki!</u> "
(7)	" <u>Süida läigib!</u> " (‘sydäntä etoo’)	? (Käsittämätöntä, miten ja miksi Jürin sydän loistaa tai säteilee. Jos suomeksi sanotaan <i>sydämessä läikähtää</i> , se tarkoittaa, että joku on onnellinen tai iloinen, mutta Jüri ei juuri näytä siltä.)
(8)	"Mul on vist <u>sinine esmaspäev</u> " (‘krapulapäivä’)	? (Miksi maanantai ja vielä sininen?)

Ymmärtäminen ei ole vaikeata, jos kahden kielen fraasit lankeavat yhteen, perustuvat samaan merkityssiirtoon, kuten vi (*minu*) *mõõt on täis* ja su *mitta(ni) on täynnä* (2). Toisaalta fraasi voi olla vain yhdessä kielessä, niin että toisen kielen puhuja tunnistaa vain kirjaimellisen merkityksen, mutta ei kuvaanollista: vi *ämbriisse astuda* ‘tehdä kömmähdys’ (3), *peapesu saada* ‘tulla nuhdelluksi’ (4), *sinine esmaspäev* ‘krapulapäivä’

(8), suomen vertailu *juoda kuin sieni* (5). Kolmas mahdollisuus on, että toisesta kielestä löytyy samanlainen fraasi, mutta sillä on eri merkitys – sellaisia ”vääriä ystäviä” ovat vi *süda läigib* ’sydäntä etoo’ ja su *sydämessä läikähtää* (7) sekä käkivertaukset – suomeksi ollaan kännissä *kuin käki*, viroksi istutaan hiljaa *nagu kägu*. Viroa ja suomea verratessaan löytää sekä yhteistä että erilaista fraseologiaa. Sukukielen fraseologian kurssi on tarpeen niin Jürille, Pekalle kuin opiskelijoillekin.

Fraseologian opettamisesta: opetuksen suunnittelumalli

Esitän tässä korkeakoulupedagogiikan näkökulmasta laaditun opetukseni suunnittelumallin: mistä lähtötilanteesta opetus alkaa, mihin tulokseen pyritään, mitä ja miten opetetaan, miten arvostellaan.

Lähtötilanne ja koulutustarve

Opiskelijat ovat suomalaisia, joiden viron fraasien tuntemus on satunnaista. Heidän äidinkielen kompetenssiinsa kuuluu suomen fraasien tuntemus. Opettaja on virolainen, joka tuntee sekä käytännössä että teoreettisesti viron fraseologian, mutta tietää vain joitakin suomen fraaseja.

Fraseologian alalta löytyy monenlaista kirjallisuutta.

Asta Õim on laatinut Viron fraasisanakirjat *Fraseoloogiasõnaraamat* (1993), joka on myös Internetissä (<http://www.eki.ee/dict/fras>) ja *Väljendiraamat* (1998). *Fraseoloogiasõnaraamat* on Viron kielen instituutin kirjaviron kortistoon perustuva, laajaa aineistoa sisältävä fraasisanakirja, joka lyhyesti esittää fraasien selitykset, merkityssuhteet ja käyttöesimerkit, mutta ei kerro fraasien alkuperästä. Joidenkin fraasien etymologian esittää Erkki Sivosen *Väike viiteleksikon* (1996). Asta Õimin *Väljendiraamat* esittää *Fraseoloogiasõnaraamat*-kirjan ilmaisut ryhmitettynä fraasien todellisten merkitysten mukaan.

Suomen kielen fraasisanakirjoja ovat Erkki Karin *Naulan kantaan* (1993), Yrjö Kivimiehen *Näinkin voi sanoa* (1964) ja

Sakari Virkkusen *Suomalainen fraasisanakirja* (1975). Fraaseja löytyy myös Maunu Sinnemäen *Lentävien lauseiden sanakirjasta* (1989). Suomalaisissa sanakirjoissa on fraaseja ja niiden alkuperää perusteellisesti selitetty, mutta ne eivät esitä niin laajaa aineistoa kuin Asta Öimin *Fraseologiasõnaraamat*.

Kaksikielinen sanakirja on Paul Alvren suomalais-virolainen sanontasanakirja *Soome väljendeid eesti vastetega* (1995). Virolais-suomalaisen fraasisanakirjan puuttumista yritetään korvata opiskelijoiden kielitaidon, suomen kielen sanakirjojen ja kotitenttitöistä kootun n. 600-sivuisen käsikirjoituskoelman *Eesti fraseologisme soome vastetega* avulla.

Täysin puuttuu sekä viron että suomen fraseologian osalta suoraan opetukseen sopiva kirjallisuus: oppikirjat, käsikirjat, harjoitusvihkot. Esikuvia kuitenkin löytyy saksankielisestä kirjallisuudesta (Palm 1995, Burger et al. 1982, Burger 1998, Wotjak & Richter 1994). Henkilökohtaisia neuvoja olen saanut Asta Öimiltä, joka on pitänyt fraseologian kursseja Tarton ja Joensuun yliopistoissa.

Tietoa fraseologiasta tarjoavat viron ja suomen fraseologian tutkimukset ja artikkelit, esim. Feliks Vakkin (1970), (1974), (1983), (1984), Asta Öimin (1992), Leena Huiman (1999), Anna-Leena Kuusen (1972) kirjoitukset.

Tavoitteet

Kurssin teoreettisena tavoitteena on antaa opiskelijoille systemaattiset tiedot fraseologiasta. Käytännön tavoitteena on opettaa opiskelijat viron fraaseja tunnistamaan, ymmärtämään ja käyttämään (*entdecken, entschlüsseln, verwenden* – Kühn 1994). Tutustutaan viron fraaseihin, löydetään niille suomalaisia vastineita, harjoitellaan viron fraasien käyttöä ja suomentamista.

Oppisisältö

Kurssilla on tarpeen käsitellä seuraavia aiheita.

1. Fraasin määrittely ja pääpiirteet.
2. Fraasien muodostuminen vapaasta sanayhdistelmästä:
 - a) historialliset lähteet (arkielämä, historia, kirjallisuus, Raamattu ym); fraasien lainaaminen;
 - b) fraasien kirjaimellisen merkityksen alueet (suurimmana merkitysryhmänä nousee esille ruumiinosiin perustuva eli somaattinen fraseologia, johon kuuluu noin 20% fraaseista) ja kuvaannollisen merkityksen alueet (fraasien tarkoitteet liittyvät pääasiassa ihmiseen ja ihmiselämään);
 - c) merkityssiirtymät ja merkityksen kaksitasoisuus;
 - d) troopit (metafora *eluõhtu – elämän ehtoo, elonilta*, metonymia *jalad ees – jalat edellä*, vertaus *märg nagu kassipoeg – märkä kuin uitettu koira*);
 - e) läpinäkyvät (*eluõhtu*) ja läpinäkymättömät (*asi ants, sillä sipuli*) fraasit.
3. Fraasien kieliopillinen muoto:
 - a) sanaluokkakuuluvuus, josta johtuvat käyttömahdollisuudet lauseessa (vrt esim adjektiivisena käytettävä fraasi *kõva käega* ja substantiivinen *kõva käsi*);
 - b) rakenne (esim. koordinatiivinen rakenne *nagu sukk ja saabas – kuin paita ja peppu*, kielteinen rakenne *mitte pennigi, mitte tilkagi – ei penniäkään, ei tippaakaan*);
 - c) taivutusmuodon käyttörajoitukset (esim. fraasia *kana kitkuda* 'kana kynittävänä' käytetään *da*-infinitiivissa; *silma on kinni* yksikössä tarkoittaa 'nukkuu', *silmad on kinni* monikossa tarkoittaa 'on kuollut').
4. Fraasien tyyli- ym. käyttöpiirteitä (vrt. kuolemista tarkoittavat ylätyyliset fraasit *manalateele minema, men-nä Manan majoille* ja kansanomaiset *vedrut välja viskama, heittää veivinsä*).

5. Fraasienväliset leksikaalis-semanticiset suhteet (synonymia, esim. *halval teel olema* – *laial teel olema*; antonymia, esim. *vastuvoolu ujuma* – *päriivoolu ujuma*; homonymia, esim. *mängus olema* 'olla mukana' ja 'olla vaarassa'; saman fraasin toisinnot, esim. *taskud on tühjad* – *tasku on tühi*; pe-syeet, esim. *vesi tuleb silma*, (*miski*) *toob vee silma*, *silmavett valama*, *silmad on vees* jne.).

6. Kahden kielen fraasien suhteet:

- a) vastaavuustyypit (ekvivalenssi, esim. *mõõt on täis* – *mitta on täynnä*, osallinen vastavuus, esim. *vana-naistesuvi* – *intiaanikesä* jne.);
- b) "väärt ystävät" (esim. *süda läigib* – *sydämessä läikähtää*; *auku pähe rääkida* 'suostutella' – *puhua läpiä päähänsä*);
- c) kääntäminen tekstissä.

7. Kontrastiivisesta fraseologiatutkimuksesta. (Kontrastiivinen näkökulma on aina mukana.)

Opetus

Opetus koostuu luennoista ja luentoa tukevista tehtävistä ja harjoituksista. Oppiminen tapahtuu sekä suurryhmä- että pienryhmätyönä, pienryhmätyötä olen pyrkinyt järjestämään yhteistoiminnallisena oppimisena (ks. Sahlberg & Leppilampi 1994). Harjoituksissa etsitään, analysoidaan ja käytetään vi-ron fraaseja ja löydetään niille suomalaisia vastineita. Työssä käytetään pääasiallisesti A. Õimin fraasisanakirjaa.

Oppimisen arviointi

Kurssi ei pääty perinteiseen tenttiin, vaan itsenäiseen kirjalli-seen sanastotyöhön, joka kuuluu vaihtoehtoiseen tenttityyp-piin "luentoa tukeva kotitentti" (Karjalainen & Kemppainen 1994). Tenttityö koostuu valittuun aihepiiriin kuuluvasta viro-suomi -fraasisanastosta ja sen analyysistä luentojen pohjalta.

Työn aihe valitaan kurssin puolivälissä, jotta opiskelijat voivat kurssiin osallistuessaan pitää silmällä oman aiheensa näkökulmaa. Viimeisellä opetuskerralla käsitellään tekeillä olevia sanastotöitä. Opiskelijat kertovat tähänastisista tuloksista ja ongelmista ja kysyvät neuvoa sekä opettajalta että toisiltaan. Itsenäinen sanastotyö opettaa perinteistä tenttiä paremmin tunnistamaan ja ymmärtämään kuvaannollista kieltä, työskentelemään sanakirjojen parissa ja etsimään vastineita muistakin lähteistä. Opiskelijoiden perheenjäsenetkin joutuvat usein informanteiksi, ja heistä kehittyy siten entistä parempia fraasien tuntijoita ja käyttäjiä.

Päätetilanne

Kurssin jälkeen **opiskelijat** tuntevat fraseologian peruspiirteet ja viron fraseologian keskeisen ytimen. He osaavat käyttää, selittää ja suomentaa virolaisia fraaseja.

Samalla on **opettajakin** saanut lisää tietoa, varsinkin suomen fraseologiasta ja viron fraasien suomalaisista vastineista ja hänen yleistiedot fraseologiasta on laajentunut. **Fraseologikirjallisuuden** osalta on viro-suomi käsikirjallinen fraasisanastokokielma laajentunut. Kurssi on tuottanut myös olemassaolevien fraasisanakirjojen kritiikkiä.

Kokemusperäisen oppimisen malli

Fraseologian oppimiseen – kuten muihinkin kieliaineisiin – soveltuu hyvin David Kolbin (1984) kokemusperäisen oppimisen malli. Kolbin mukaan oppiminen on prosessi, jossa tieto luodaan kokemuksen muutoksen kautta (kuva 1).

KUVA 1

Kokemusperäinen oppiminen D. Kolbin mukaan

*Välitön,
konkreetti
KOKEMUS*

*Aktiivi
KOKEILU*

*Refleктоiva
HAVAINNOINTI*

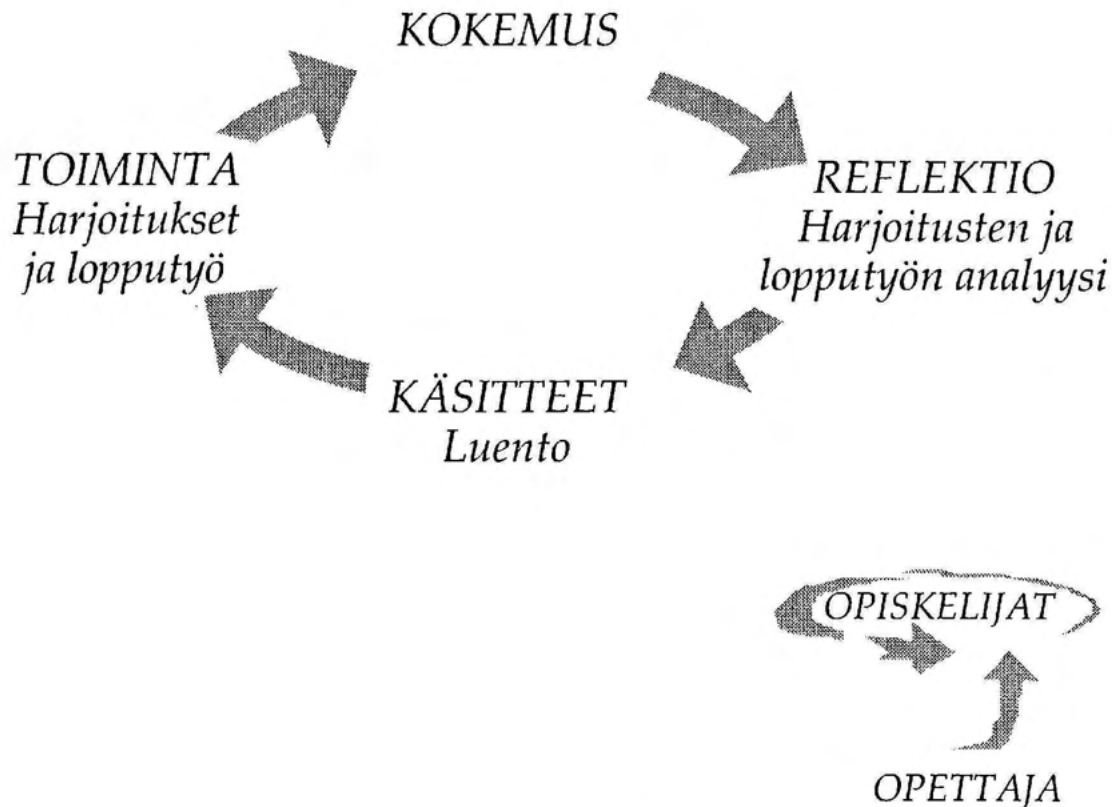
*Abstrakti
KÄSITTEELLIS-
TÄMINEN*

Kokemusoppiminen tapahtuu syklinä, jossa on neljä vaihetta: välitön omakohtainen kokemus, refleктоiva havainnointi, abstrakti käsitteellistäminen ja aktiivinen kokeileva toiminta. Kun esimerkiksi luento antaa käsitteet ja muut teoreettiset tiedot, niin niitä kokeillaan harjoitellen. Siitä saadaan kokemus, jonka analyysistä tehdään reflektiivisellä havainnoinnilla teoreettisia johtopäätöksiä. Niihin perustuu jo seuraava kokeilu. Jne.

Näyttää siltä, että näitä vaiheita eivät käy läpi ainoastaan opiskelijat. Varsinkin me, äidinkieliset vieraan kielen opettajat, opimme heidän kanssaan. Fraseologian kurssin tapauksessa voisi kokemusoppimisen sykli olla seuraava (kuva 2).

KUVA 2

Kokemusperäinen oppiminen fraseologian kurssilla

Opiskelija kuuntelee luentoa, soveltaa, kokee, pohtii, keskustele ja yleistää, harjoittelee ja kokeilee uudelleen. lopulta syntyy Hänen tenttityönsä syntyy lopulta hänen kokemuk- sensa ja tietonsa tuloksena, ja sen analyysiosassa hän tutkii ja yleistää yhden sanastoalueen yleispiirteet. Samalla opettaja- kin on harjoituksissa mukana ja oppii tuntemaan viron fraa- sien suhteita suomen kieleen, pohtii kokemuksestaan ja käyttää saatuja tietoja opetuksessa. Erittäin paljon tietoa seuraavaa opetusta varten opettaja saa opiskelijoiden lopputöistä. Näin me opettajat kiertelemme samassa kokemusoppimisen kehäs- sä opiskelijoiden kanssa. Eli Senecan sanoin: Docendo disci- mus.

KIRJALLISUUS

- Alvre, Paul 1995: Soome väljendeid eesti vastetega. Tallinn, Valgus.
- Burger, Harald 1998: Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Erich Schmidt, Berlin,
- Burger, Harald et al. 1982: Handbuch der Phraseologie. Walter de Gruyter, Berlin - New York.
- Eesti fraseologisme soome vastetega. (Käsitöökirjastuskokoelma Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen laitoksen kirjastossa.) Helsinki, 1997.
- Huima, Leena 1999: Piibli ajalooramatutest lähtuv fraseoloogia eesti ja soome keeles. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto, suomalais-ugrilainen laitos.
- Kari, Erkki 1993: Naulan kantaan: nykysuomen idiomisanakirja. Otava, Helsinki.
- Karjalainen, Asko & Kemppainen, Tiina 1994: Vaihtoehtoisia tenttikäytäntöjä: ohjeita ja ideoita yliopistotenttien kehittämiseen. (Korkeakoulupedagogiikan perusmateriaali 1). Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kivimies, Yrjö 1964: Näinkin voi sanoa: suomen kielen fraseologiaa. Tammi, Helsinki.
- Kolb, David 1984: Experiential learning. Experience as the source of learning and development. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs.
- Kühn, Peter 1994: Pragmatische Phraseologie: Konsequenzen für die Phraseographie und Phraseodidaktik. - Sandig, Barbara (Hg.), Europhras 92. Tendenzen der Phraseologieforschung. Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, Bochum: 411-430.
- Kuusi, Anna-Leena 1972: Johdatusta suomen kielen fraseologiaan. Suomi 115:4.) Hki, SKS.
- Palm, Christine 1995: Phraseologie. Eine Einführung. Narr, Tübingen.
- Sahlberg, Pasi & Leppilampi, Asko 1994: Yksinään vai yhteisvoimin? Yhdessäoppimisen mahdollisuuksia elämässä. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Sinnemäki, Maunu 1989: Lentävien lauseiden sanakirja. Otava, Helsinki.
- Sivonen, Erkki 1996: Väike viiteleksikon. Ilo, Tallinn.
- Vakk, Feliks 1970: Suured ninad murdsid päid. Pea ja selle osad rahvalike ütluste peeglis. Valgus, Tallinn.
- Vakk, Feliks 1974: Fraseoloogiline ülekanne ja selle tüübid. – Keel ja Kirjandus 7: 404–411.

- Vakk, Feliks 1983: „Poissmeeste päike”. Ühest fraseologismitüübist. – Keel ja Kirjandus 3: 126-132.
- Vakk, Feliks 1984: Miks just nõnda? Perioodika, Tallinn.
- Virkkunen, Sakari 1975: Suomalainen fraasisanakirja. Otava, Helsinki.
- Wotjak, Barbara & Manfred Richter 1994: Sage und schreibe. Deutsche Phraseologismen in Theorie und Praxis. Langenscheidt Verlag Enzyklopädie, Leipzig et al.
- Õim, Asta 1992: Eesti keele fraseoloogia(sõnaraamatu) probleeme. - Lähi-vertailuja 6. Joensuu: 111-119.
- Õim, Asta 1993: Fraseoloogiasõnaraamat. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Tallinn.
- Õim, Asta 1998: Väljendiraamat. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.

Viron lehtoraatin juhlaseminaarissa pidetty esitelmä pohjautui Erkki Laurilan vetämällä korkeakoulupedagogiikan kurssilla ”Oppija on tutkija” (1996–1997) pidettyihin esityksiin.

Fennisme Soomes töötavate eesti lektorite keelekasutuses

Viimasel ajal on eesti keelde tulnud arvukalt fennisme. Neid on käsitlenud Tiiu Erelt (1995) ja aasta hiljem Joel Sang (1996). Sangalt pärinevad muuhulgas järgmised read:

„On veel üks kitsas, kuid hästi toimiv kanal, mille kaudu soome laenud on viimasel paarikümnel aastal tunginud eesti kirjakeelde – eesti lektorid Soome ülikoolides. Raske öelda, kas neid on ajendanud kihk emakeelt harida või on soome keelendid neile tahtmatult külge jäänud, aga pärast naasmist kubiseb nende kõne fennismidest. Et paljud neist on kirjamehed, siis on neil õnnestunud üldisemalt käibelega lasta märkimisväärne hulk soome sõnu ja väljendeid: *edustama, vastustama, vastulause, jäärpäine, aeg kulub umbe* jne. Nende vahendusel on toimumas ka soomepärase partsiaalsubjekti sissetung: „Nimetava ja omastava seoseid on järgmisi.”” (Sang 1996: 5.)

Nagu sellest tsitaadist nähtub, on eesti lektoritele antud üsna oluline roll eesti keele risustamisel. Sang pakub muidugi üle. Kuid küllap mingi tõetera tema jutus siiski on, sest pikka aega võõrsil elades jääb võõrast keelest ikka midagi külge ka ning kirjutavate inimestena on eesti lektoritel tõepoolest võimalik seda võõrast laiemaltki levitada. Ilmselt oli varem eesti lektorite osa suurem. Olid ju eesti lektorid neid väheseid õnnelikke, kes Soome pääsesid, ja soome keele prestiiž oli väga suur. Praegu, mil soome keel pääseb eesti keelt mõjutama väga paljude kanalite kaudu, pole eesti keele lektorite osa Eestis kõneldava eesti keele risustamisel ilmselt enam kuigi märkimisväärne, pealegi on seda väga raske kindlaks määrata. Nii et eestlaste eesti keele aspektist eesti lektorite keelekasutust jälgida ilmselt pole mõtet. Sellel võib aga

olla väike mõte sees soomlaste õpetamise aspektist. On ju vaja, et soomlastele õpetataks puhast, fennismidest rikkumata eesti keelt. Olen natuke jälginud viimase aja eesti lektorite kõne- ja kirjabruuki. Pilt on üldiselt positiivne, kuid mõne tera võib siiski leida.

Leksikaalseid ja grammatilisi fennisme

Substantiive:

jätkukursus pro järgkursus
matk pro reis: Seppo on jälle matkal.
alustus pro sissejuhatas, sissejuhatav ettekanne: Mul pole ettekanne, vaid alustus.
tent pro eksam, arvestus: Mul on ainult kaks tenti jäänud.
laidos pro kateeder, õppetool: Lähen soome keele laidosesse.

Adjektiive:

omapärane pro algupärane, oma: Kui vaadata keeltes olemasolevaid futuurumeid, selgub, et omapäraseid futuurumeid pole olemaski.

Verbe:

sobima-verbi tavalisest suurem kasutussagedus:
Loodame, et osavõtt seminarist sulle ikka veel sobib.
Kas sobib, kui ma tulen homme.
modaalverbi saama kasutamine deontilises tähenduses võima asemel:
Kas ma saan sind aidata? pro Kas ma võin sind aidata?
Laidoses ei saa suitsetada pro Kateedris ei tohi suitsetada.
Ülikoolist ei saa materjale välja viia pro Ülikoolist ei tohi materjale välja viia.
kiitma pro tänama: Kiidan kõiki osavõtjaid.

kannatama pro tasuma: Meil kannataks seda üritust säilitada.

sallima pro lubama: Siin ei sallita suitsetamist.

ohjama: Annan juhtimise ja ohjamise üle Maiale.

andma pro laskma: Anna olla!

Üks endisi eesti keele lektoreid kirjutab nii:

Üle neljakiimne aasta nukkunud ideed leidsid soodsa pinna seoses N. Liidus toimunud mullistustega (kirjakeeles ainult zool. 'nukuks muutuma').

Suhtluspartikleid ja -väljendeid:

Ai jaa! pro Ah soo!

Jahaa! pro Ahaa!

Juu! pro Jah!

Tagasisidepartikkel mm!

Hei! Hei taas!

Ei muud pro (See on) kõik.

Head päeva jätku!

Nimede käänamine:

Seppo on Tamperel. Tamperele sõidetakse reedel.

Annan sõna Reet Kasikile.

Jaatus ja eitus:

Rõhupartikli küll sage ärajätmine küsilause jaatavast vastusest:

Tulen pro Tulen küll.

ei ... kui eitus:

Kas sa tulid täna? – Ei kui eile.

Tempus:

tulla-tulevik:

Seda tuleme kõik kasutama.

Rektsioon:

*Ta lahkus Keele ja Kirjanduse Instituuti.
Laev lahkus Tallinna.*

Kaassõnad:

*üle pro läbi kellaaja väljendamisel:
Kell on kümme minutit üle kahe (pro kaks läbi).*

Pragmaatilisi fennisme

Soome mõjud ei ilmne mitte ainult leksikas ja grammatikas, vaid ka pragmaatikas ja vestlusnormides.

Soomlastele omane solidaarsussinatamine on järjest rohkem levimas ka eestlaste hulgas. Eesti lektorid pole siin erandid. Soomes olles lähevad eestlased ka omavahel kergemini sina peale üle, eriti soomlaste juuresolekul, kuid ka ilma soomlasteta. Hiljem Eestis võidakse sama inimest jälle teietada. Kuid tundub küll nii, et eesti lektorid sinatavad ka hiljem Eestis olles märksa kergemini kui teised eestlased, sellega tihipeale üle pakkudes. Võõraste, kuid staatusest võrdsete inimeste sinatamine ei pruugi eriti häirida, kuivõrd see on solidaarsussinatamise loomulik laienemisala. Häirib pigem komme sinatada tudengeid. See on pragmaatiline fennism, mis meie situatsiooni ei sobi. Soomes võib ka tudeng öelda õppejõule sina, seega on tegu solidaarsussinatamisega. Eestis sellist solidaarsust veel ei ole. Normaalne tudeng ei sinata õppejõudu ning kui õppejõud ütleb tudengile sina, siis on tegemist ikkagi ebasümmeetrilise sinatamisega, võimu näitamisega, ehkki see võis mõeldud olla solidaarsuse näitamisena.

Eesti ja soome vestlusnormid on üsna erinevad. Võrdlevalt on neid käsitlenud Hille Pajupuu (1995, 1997). Eestlastele on väidetavasti omane aktiivne osalemine vestluses ning ratsionaalsus, nagu näiteks ameeriklastel, sakslastel või venelastel. Soomlastele on seevastu omane passiivne osalemine ning pigem emotsionaalsus kui ratsionaalsus. Eestlane rea-

geerib aktiivselt kõneleja jutule, räägib vahele, vaidleb vastu, napsab kõnelejalt kõnevooru, kui see takerdub. Eestlasele on informatsioon olulisem kui kaasvestleja isik. Pikad rituaalsed sissejuhatavad küsimused, nagu Kuidas vanaema elab? Kas tädi Liisa on terve? jms, samuti pikk tervituste ja soovide jada vestluse lõpus ei ole eestlase jaoks eriti olulised, ehkki päris ilma nendeta ei saa ka eestlane läbi. Soomlane ei katkesta kaasvestleja kõnevooru, ei vaidle, ei paranda kõnelejat, kartes teda solvata. Pikad, info seisukohalt tarbetud rituaalsed sissejuhatused ja hiljem tervitused sugulastele ja tuttavatele ning tänu ja igasugused head soovid sulle endale on obligatoorsed. Soomlasele on kaasvestleja tähtsam kui info. Eestlaste suhtlus on tavaliselt infokeskne, soomlastel inimkeskne. Tundub, et ka eesti lektorite vestlusstiil on mõnevõrra muutunud kaasvestlejat arvestavamaks.

Soomlastele on äärmiselt tähtis enda esitlemine. Telefoni-vestluses tutvustab tavaliselt ennast nii vastaja kui ka helistaja ja seda nii formaalses kui ka mitteformaalses vestluses. Eestlase seisukohast pole tutvustamine sugugi nii vajalik. Vastaja tavaliselt ei nimeta oma nime, vaid piirdub lihtsalt *halloo!*, *jah!* või *kuulen* ütlemisega. Ka tuttav helistaja ei identifitseeri väga sageli iseennast, lootuses et ta tuntakse häälest ära. Ametiasutuses enamasti piirdutakse asutuse nimetamisega, nime öeldakse suhteliselt harva. Ka helistajad ei tutvusta ennast, kui see pole vajalik. Soome ametnik või teenindaja ütleb tavaliselt oma nime ja seda teeb tihti helistajagi. Väga imelik on eestlase jaoks näiteks see, kui bussijaama infosse helistades ütleb soomlane oma nime ning töö- või elukoha.

Tahaksin rõhutada, et soome telefonikombed pole millegi poolest paremad kui eesti omad. Nad on lihtsalt erinevad. Pole mingit vajadust seletada oma nime ütlemata jätmist nõukogude ühiskonna suletusega, nagu seda mõnikord tehakse (Kiin 1998: 70). Sellist telefonistiili on ka avatud ühiskondades. Eesti telefonivestlusi uuriva Andriela Rääbise

(1998) andmetel sarnaneb eesti telefonivestlus tutvustamise seisukohast (mitte muus osas) näiteks ameerika omaga, soome vestlus aga hollandi vestlusega. Rootsi telefonivestlus olevat kusagil kahe vahepeal – vastajad ütlevad tavaliselt oma nime, helistajad aga loodavad, et neid hääle järgi ära tuntakse (tuttavate korral muidugi). Kui nüüd Soomes töötanud eesti lektor ka Eestis püüdlilikult telefoni oma nime ütleb ja oma lapsedki niimoodi välja koolitanud on, siis pole tegemist nõukogudeaegse halva kombe kadumisega, vaid suhtlusfennismi omandamisega.

Eestlastel pole põhjust häbeneda oma telefoniharjumusi ega ka oma pisut aktiivsemat vestlusstiili, näiteks mõningast vahelerääkimist. Tagasihoitus tänamisel ja heade soovide ütlemisel ei peaks samuti meile peavalu valmistama. Soomes olnud inimestele võib ju tunduda, et nad on viisakamaks muutunud, kuid tegelikult on nad lihtsalt kaotanud midagi oma eestipärastest joontest. Soomes eesti keelt rääkides peaks eesti lektor ikkagi eesti keele vestlusreeglitest kinni pidama ning need ka üliõpilastele selgeks tegema, et nood ära ei kohkuks, kui teiste eestlastega kokku saavad.

KIRJANDUS

- Erelt, Tiiu 1995: Soome keele kütkes. – Keel ja Kirjandus, 1. 9-19.
- Kiin, Sirje 1998: Kansallisten kulttuurien erikoispiirteitä. Viron ja Suomen kulttuurieroja. – Viron Suomen-instituutin vuosikirja 1995–97. Helsinki-Tallinn. 61-75.
- Pajupuu, Hille 1995: Kultuurikontekst, dialoog, aeg. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Preprint, Tallinn.
- Pajupuu, Hille 1997: Eestlased ja soomlased – probleemitud suhtlejad. – Keel ja Kirjandus, 8. 547-550.
- Rääbis, Andriela 1998: Telefonivestluse sissejuhatus erinevates keeleühiskondades. Tartu (ettekande käsikiri).
- Sang, Joel 1996: Eesti keele ohud. – Keel ja Kirjandus, 1-5.

Suulise kõne sõnakasutuse sagedased erijooned

Käesoleva artikli eesmärgiks on tuua välja suulise spontaanse eesti keele sõnakasutuse statistiliselt kõige olulisemad erijooned, mis eristavad teda kirjakeelest. Töö aluseks on TÜ üldkeeleteaduse õppetooli arvutuslingvistika töörühma poolt tehtav suulise eesti keele korpus.

Tartu ülikooli suulise eesti keele korpus

TÜ eesti filoloogia osakonnas on alates 1980. aastate lõpust tehtud kirjaliku avaliku keelekasutuse korpuseid (korpuste kohta üldiselt vt McEnery & Wilson 1997; Muischnek 1998; tekstide valikuprintsiipide kohta vt Hennoste 1996; võrgulehekülg korpustega vt TÜ arvutuslingvistika lehekülg). Alates 1997. aastast on neile lisandunud suulise kõne korpus.

Korpus on planeeritud avatud korpusena, st selle piirsuurst ei ole määratud. Temasse on mõeldud koguda erinevat tüüpi suulist kõnet, nii argisuhtluse kui avaliku suhtluse keelekasutust, nii spontaanset kui ettevalmistatud kõnet, nii monolooge kui dialooge. Korpus on esialgu Wordi formaadis arvutis olev tekstipank. Praegu ei ole ta arvutivõrgus kättesaadav ning ei ole ka arvutiga töödeldav.

Korpuse litereerimisel kasutatakse T. Hennoste poolt G. Jeffersoni transkriptsioonisüsteemi alusel välja töötatud transkriptsioonisüsteemi. Igale lindile on lisatud samuti Tiit Hennoste poolt välja töötatud ja rühma poolt ühiselt viimistletud taustakirjeldus, milles on välja toodud kokku 44 situatiivset tegurit, mis on eri keelte analüüsimisel leitud mõjutavat keelekasutust (vt. Hennoste, ilmumas). Iga konkreetse lindi puhul on neid lisatud niipalju kui võimalik.

Lindistused on teinud suulise kõne töörühm (Tiit Hennoste, Liina Lindström, Andriela Rääbis, Piret Toomet, Riina Vellerind) ning T. Hennoste suulise kõne loengute kuulajad Tartu ülikoolis.

1999. aasta septembri seisuga oli lindikogus 222 linti, millest on litereeritud 287 teksti või tekstikatket kogupikkusega 184 602 tekstisõna/üneemi (keelestatistilise terminoloogia kohta vt Tuldava 1976; suulise kõne terminoloogia kohta vt Hennoste 1998, Hennoste & Vihalemm 1998). Selleks on lindistatud erinevaid suulise kõne situatsioone eeskätt Tartus ja Tallinnas, litereeritud neist valitud lõigud ning viidud arvu- tisse.

Tekstid jagunevad vahetuteks vestlusteks ja telefonidia- loogideks. Teisalt on nad jagatavad argivestlusteks ja avali- keks situatsioonideks. Ülivaldav osa litereeringutest on dia- loogid või polüloogid. Monolooge on vaid 3 jutlust.

	argised	avalikud
vahetud	70	107
telefoni	11	80

Avalike situatsioonide hulgas on kõige enam poedialooge (50) ja dialooge teenindus- ja ametiasutustes (25). Muid tekstitüü- pe on igaühte alla 10. Käesoleval aastal lindistavad üliõpi- lased saateid raadiost ja televisioonist.

Litereeritud tekstide pikkused on väga erinevad. A. Rää- bise andmetel on tekstide keskmine pikkus 632 tekstisõna. Argivestlused on pikkusega 200-2000 tekstisõna, enamik 600- 1200 tekstisõna. Avalikud vestlused 20-2500 sõna, tavaliselt küllalt lühikesed.

Käesoleva artikli statistika aluseks on korpuse varasem seis, nimelt korpus 1998. aasta aprillis. Sel ajal oli korpuses 141 teksti, kokku 106 451 tekstisõna/üneemi, mis andis kok-

ku 14 259 erinevat sõnavormi. Neist oli 53 argivestlust kogupikkusega 49 009 sõna ja 88 avalikku teksti, kogupikkusega 57 442 sõna. Seega jaguneb uurimise aluseks olev korpus sõnade hulgalt umbes pooleks argise ja avaliku suhtluse vahel, kuid avalikke tekste on enam ja nad on lühemad.

Käesoleva statistika aluseks olevate sõnavormide ja nende sageduste leidmiseks vajalikud programmid on koostanud Liina Lindström, sõnaloendid on üle kontrollitud rühma liikmete poolt.

Käesolevaid statistikaid tuleb võtta kui esialgseid. Sõltuvalt tekstide lindistajatest ei ole korpus esialgu tasakaalus. Nt on argivestlustes osalejate hulgas suures ülekaalus noored vähemalt keskharidusega naised. Mehi, vanemaid inimesi ja väiksema haridusega inimesi on vähe. Valdav osa lindistustest on tehtud Tartus ja kõnelejateks on Tartu ja Tallinna päritoluga inimesed.

Teiseks, statistika aluseks olevad sõnaloendid vajavad veidi puhastamist, sest nende sekka on sattunud ka tehnilist praaki. Kuid pisteline ülekontrollimine näitas, et muutused võivad olla 1–1,5%.

Kolmandaks, kuna eri tekstid on litereeritud erineva täpsusega, siis võib olla ka kõikumist litereeringutes. See tähendab, et mõni erijoon võib olla jäänud välja litereerimata või litereeritud ebatäpselt.

Neljandaks, korpuse transkriptsioon ei too loomulikult välja mitte kõiki võimalikke erijooni. Nt ei erista transkriptsioon teist ja kolmandat väldet ega too välja sõnaalgulise h tegelikku hääldust, vaid järgib neis küsimustes kirjakeele ortograafia reegleid.

Kuid ei ole usutav, et siin välja toodud kõige üldisemad statistilised tendentsid ka suurema ja enam tasakaalustatud korpuse puhul muutuksid.

Eesti keele suulise spontaanse dialoogilise keele erijooned

Järgnevalt kirjeldame eeltoodud korpuse põhjal eesti keele suulise spontaanse dialoogilise sõnavara ja sõnagrammatika statistiliselt sagedasi erijooni. Kui vaatame antud korpuses kasutatud sõnavorme, siis võime need jagada laias laastus kahte rühma:

- sõnavormid, mis on ühised kirjakeelega;
- sõnad või vormid, mis seal ei esine.

Meid huvitab siinjuures viimane rühm sõnavorme.

Sellest, mille poolest on suulise suhtluse sõnavara eripärane, olen ma kirjutanud ja omapoolse rühmituse andnud varem (Hennoste 1998; suulise kõne kohta üldisemalt vt nt Tiittula 1991). Praeguse uurimuse seisukohast jaotame need erinevused järgmiselt:

- kasutatakse selliseid tüvisõnu, mida kirjalikus avalikus valdavalt monoloogilises suhtluses ei kasutata (*loll, tere* jms);
- kasutatakse sõnu, mis on samad kui kirjakeeles, kuid millel on suulises või argisuhtluses omaette tähendus või mis kuuluvad seal teise sõnaliiki. Sellesse rühma kuulub hulk partikleid ja mitmed üldsõnad (*panema, tegema, lõpp* omadussõnana jms);
- kasutatakse samu tüvesid kui kirjakeeles, kuid nõ erinevalt töödeldud kujul: lühemal kujul (*sis, vata*), spetsiaalse te argiliidetega või ebatavaliselt liitsõnadeks tehtuna (*eksju*), eripäraste grammatiliste lõppude või tunnustega (*laudasi*);
- kasutatakse verbaalseid moodustisi, mis kirjakeele fonoloogisi piiranguid rikuvad ja seetõttu ei sobi hästi sõnade hulka (*mhmh, häh*) ja mida on nimetatud üneemideks või interjektsioonideks (vt nende kohta Hennoste 1997).

Osa neist võtetest on kasutusel eelkõige argikeeles, osa aga suulises kõnes laiemalt.

Kokku on selliseid eripäraseid vorme uuritud korpuses 16 991 tekstisõna ehk 16% kõigist tekstisõnadest. Need jagunevad järgmiselt:

5415 eripärase tüvega tekstisõna (5%)

491 eripärase liittekstisõna (0,5%)

4607 häälduslikult eripärase tekstisõna (4,5% kõigist tekstisõnadest)

418 eripärase grammatilise vormiga tekstisõna (0,4%)

2793 üneemikasutust (2,6%)

3283 suhtlusinterjektsiooni kasutust (3%)

Sagedasimad tekstisõnad korpuses

Erinevaid sõnavorme ja üneeme, mille esinemissagedus korpuses oli vähemalt 10 korda, oli kokku 1078. Eripäraseid sõnavorme on sellest 142 ehk ca 14% sõnavormidest. Kokku annavad need 13 972 tekstisõna ehk 13% kõigist tekstisõnadest.

TABEL 1

Sagedasimad eripäraseid sõnavormid

1371	jah	293	a/a:	135	mm
1056	noh	286	vä	125	nimodi
889	sis	266	nüd	120	ahaa
751	ee	232	õ/õ:	114	m/m:
717	no	210	tere	105	i/i:
608	e/e:	203	ütleme	103	nojah
498	se	187	sin	103	ned
468	mhmh	183	onju	102	ku
396	jaa	166	ahah	94	ni
371	mhm	162	aa	94	aitäh
344	he	149	eks	94	ah
317	hh	136	heh	92	siss

85	ha	33	viiskend	18	nh
83	vel	32	jaja	18	mmh
83	mhõh	31	tegelt	17	siuksed
79	nägemist	31	lähme	17	ot
76	pole	30	eh	17	omale
76	kule	29	okei	17	nelikend
73	ä/ä:	29	mõtsin	17	nagunii
71	mh	29	issand	17	kudas
69	täitsa	28	oo	17	jube
63	kuskil	28	mhh	17	hehehe
59	vot	28	jajah	17	hah
57	vat	26	öö	16	öheksa
57	kah	26	hehe	16	seline
56	siuke	25	ütsin	16	põhimõtselt
52	saand	25	sda	16	oh
51	noo	25	präegu	16	hõh
50	tändab	25	niuke	16	hm
50	nigu	24	jaah	16	ennem
50	eksole	23	nüt	15	ähäh
49	õõ	22	õudne	15	tändap
47	võ	22	ota	15	siukene
47	aint	22	näind	15	seles
46	võibola	21	vata	15	kuulmiseni
46	olnd	21	sinn	14	siiamaani
46	kakskend	21	sele	14	niiöelda
44	oi	21	seitsekend	14	kakskümend
38	kuradi	21	mhhh	14	eee
37	ää	21	hhh	14	aah
37	mhmh	21	eksju	13	õh
35	üts	20	sab	13	vaatsin
35	kurat	20	läind	13	teind
34	ö/ö:	19	old	13	raisk
34	tähendap	18	onn	13	mismoodi
34	h/h:	18	nooh	13	jajaa

12	ülesse	12	aind	11	khm
12	tüüp	11	võbola	11	jõle
12	siinpol	11	vabandust	11	einoh
12	praegult	11	selepärast	11	no
12	maru	11	san	10	söönd
12	las	11	misasi	10	sihuke
12	kõvasti	11	loll	10	kuuskend
12	kasvõi	11	lahe	10	kaa
12	jama	11	kuda	10	heheh
12	hõ	11	kuat	10	haa
12	hallo	11	kolmkend		

Eripärased tüved

Ühe rühma moodustavad sellised omaette tüvisõnad, mida kirjalikus avalikus mittespontaanses suhtluses ei kasutata või kasutatakse vaid kindlates retoorilistes funktsioonides, eelkõige ilukirjandusdialoogis. Põhjuseks võib olla see, et kirjalik tüüpiliselt monoloogiline tekst lihtsalt ei vaja selliseid sõnu (nt dialoogisõnu) või see, et mitmesugustel, põhiliselt sotsiaalsetel põhjustel on need sõnad avalikus suhtluses tõrjutud (vandesõnad jms). Selle sõnarühma piiritlemine on alati veidi udune ning siin saab toetuda eelkõige uurijate enda keeletajule. Selliseid sõnu on kokku 5415 tekstisõna.

TABEL 2

Sagedased eripärased tüvisõnad

Dialoogipartiklid

1371	jah	51	noo	12	hallo
402	jaa	29	okei	11	vabandust
210	tere	24	jaah		
94	aitäh	18	nooh		
79	nägemist	15	kuulmiseni		

Muud partiklid	Omadussõnad/ partiklid	Asesõnad
1056 noh		56 siuke
727 no	22 õudne	25 niuke
149 eks	17 jube	17 siuksed
69 täitsa	12 maru	15 siukene
63 kah	12 jama	10 sihuke
59 vot	11 loll	
57 vat	11 lahe	Adverbid
38 kuradi	11 jõle	
35 kurat		12 kõvasti
29 issand		
13 raisk		Nimisõnad
12 las		
10 kaa		12 tüüp

Väiksema sagedusega (vähemalt 4 korda) esinevad veel järgmised sõnavormid:

- nimisõnad: *kutt, musi, issi, värgid, kutid, jubin, emmele, doss;*
- omadussõnad: *lulli, nõme, kihvt;*
- asesõnad: *nisukene, nihuke, siukseid, niuksed, siukse, siukest, nisuke;*
- määrsõnad: *ilgelt, õudsalt;*
- partiklid: *tshau, voh, allo.*

Lisaks kasutatakse ka võõrkeelseid toorlaene, mida on kokku 85 eri sõnavormis, millest igaüks esineb 1–3 korda.

Sõnade saamine

Suuline kõne, eelkõige argikeel tunneb kirjakeelest erinevaid sõnade saamise viise ja võtteid, mille omapoolse tüpoloogia olen andnud varem (vt Hennoste 1998). Need võtted jaotu-

vad 3 põhirühma: leksikaalsed, semantilised ja grammatilised saamisviisid.

Leksikaalsetest sõnade saamisviisidest tulevad korpuses välja võõrkeelsed toorlaenud ja sõnade ebatavaline liitmine.

Semantiliste sõnasaamisviiside all on tegu sõna tähenduse kontekstuaalse kõikumise ja kontekstisidususega.

Grammatilised sõnasaamisviisid on grammatilise kateooria muutmine, afektiivne geminatsioon, raie, püsiv hääliku või silbikadu, mõnede üldverbide laialdane kasutamine (*panema* jms), eraldi argikeelsed liited.

Käesolev sõnaloend ei luba uurida semantilisi sõnasaamisviise ja üldverbide konkreetseid tähendusi. Lühenemisi ja kadusid käsitleme aga omaette peatükis.

Liitsõnad ja tuletised

Käesolevas korpuses esinevad järgmised ebatavalised sõnasaamisviisid:

1) ebatavalised liitsõnad, mis on jagatavad kahte rühma:

- kirjakeelest erinevad liitsõnad. Neid on kokku 491 tekstisõna. Selles rühmas eristub omakorda sageda kasutusega sõnarühm, kuhu kuuluvad partiklid *onju*, *nojah*, *eksle*, *jaja/jajah/jajaa*, *eksju*, *einoh*, *misasi*, mis esinevad vähemalt 10 korda ja annavad kokku 416 kasutust (87%). Neile võib veel lisada partiklid *odot*, *kesse*, *etet*, *nonoh*, *kuidasmoodi* ja *jadaega*, ning nimisõnad *vanaaasta* ja *ingliskeel*, mis esinevad vähemalt 4 korda. See on ainus sageda kasutusega eripärane sõnasaamisviis. Muud võimalused on harvad;

- ebatavalised liitumiskäänded liitsõnade esikomponentidel, mis esinevad üksikutel sõnadel ja väga harva: *nokamütsiga* < *nokkmütsiga*, *ketiülekande* < *kettülekande*, *sukapiüksid* < *sukkpüksid*;

2) ebatavalised tuletusvõtted, mis esinevad harva:

- -kas -liide: *telekas/telekat, pastakaga*;
- raie: *makk/maki* (< *magnetofon*), *konts* (< *konspekt*), *trenni/trennis* (< *treening*), *mersu* (< *Mercedes*);
- afektiivne geminatsioon: *emmele, issi*;
- ebatavalised lõpud adverbides: *kuidagid* < *kuidagi*, *jälegist* < *jällegi*, *ikkagist* < *ikkagi*, *ennemalt* < *enne*, *praegust* < *praegu*.

Sealjuures on kahes rühmas olemas samatüübiline alarühm. Liitsõnade puhul on tegu sellega, et kirjakeeles nominatiivse liitumisega esikomponent liitub genitiivselt, mis on keskne ja prototüüpne liitumisviis eesti keeles. Adverbide -st lõpu puhul on tegu vormiga, millel on olemas taust ja analoogiad murretes. Uurimist vajab aga, kas on tegu vana vormiga, mis on jäänud kõnes käibeke või käsitatakse kirjakeelset adverbiki tüve, millele lisatakse igaks juhuks liiasena juurde sufiks -st.

Grammatilise sõnaliigi muutmine

Suulises kõnes on sõnade sõnaliigiline kuuluvus küllalt kõikuv. Samuti võib kirjakeeles mingis sõnaliigis olev sõna olla suulises kõnes, eriti argikeeles teises sõnaliigis. Korpuses esinevad järgmised statistiliselt sagedased (üle 10 korra esinevad) sõnavormid, mida kasutatakse kirjakeelest erinevas grammatilises kategoorias:

- verb > partikkel: *ütlemes/ütme, onju, kule, ota, vata/vat, tähendap/tändab/tändap, eksole*;
- adverb > partikkel: *vä/võ, nüüd*;
- sõnad, mis võivad olla nii partiklid kui ka nt omadussõnad: *õudne, jube, maru, jama, loll, lahe, jõle, kuat/kurat, issand*.

Morfoloogia

Suuline kõne, eriti argikeel kasutab mitmesuguseid kirjakeeles keelatud morfoloogilisi vorme. Korpuse põhjal saame välja tuua järgmised morfoloogiliselt eripärased jooned (418 tekstisõna):

- *-nd/-d* kasutamine *-nud* -kesksõnas (vaheldumise kohta vt Keevallik 1994);
- *-da* -tunnusega kaudne kõneviis;
- kirjakeele normingutest erinevad türevokaalid mõnedel sõnadel: *rämpsum* < *rämpsem*, *kihvt* < *kihvtim*, *õudsam* < *õudsem*;
- muutelõpp *-si* mitmuse partitiivis: *nägusi* < *nägusid*; *nastoikasi* < *nastoid*; *vahendisi* < *vahendeid*;
- teatud *-gi/-ki* -sõnade lõpusilpide asukohavahetus: *kellelegi* < *kellele*; *mõnegiga* < *mõnegi*;
- muud ebatavalised käändevormid: *pudelde* < *pudelite*; *meiele* < *meile*; *teiel* > *teil*; *väikset* < *väikest*; *pittu* < *peole*; *juure* < *juurde*, *töösid* < *töid*; *ülesse* < *üles*;
- ebatavalised verbivormid: *kaudata* < *kaotada*; *polla* < *ei olevat*, *ärme* < *ärgem*, *üteldasse* < *öeldakse*, *käse* < *käsi*, *kusesid* < *kusi*.

Need jagunevad statistiliselt kahte selgesse rühma. Ainus statistiliselt sage erijoon on *-nd* -lõpp: kokku 101 sõnavormi, 368 tekstisõna, neist üle 10 korra esinevad *saand*, *olnd*, *näind*, *läind*, *teind*, mis koos mitmesuguste hääldusvariantidega annavad kokku 178 kasutust (48% kõigist *-nd* kasutustest). Ülejäänud eripärased vormid on haruldased, st nad esinevad vaid mõnedes sõnades ning nende kasutussagedus on minimaalne (kokku ca 50 korda). Lisaks võime öelda, et selgelt eelistatakse nendegi vormide puhul kirjakeelega sarnaseid vorme. Nt *juure* esineb 1 kord, *juurde* 91 korda, *meele* 3 korda, *meelde* 24; *-si* -partitiiv esineb 4 sõnas kokku 4 korda.

Häälalusvariandid

Suulises kõnes on rida sõnu, mille häälalus erineb samade sõnade standardsest häälalusest, foneetikast ja fonoloogiast. Sõnal võib olla lühem ja pikem variant (*milla/millal*), eri variantides võivad mõned häälikud olla erinevad (*üheksa/öheksa*) jne. Järgnevalt vaatleme selliseid häälaluslikult erinevaid variante käesolevas korpuses.

Ajutine ja alaline erinevus

Häälaluslikult erinevad sõnad jagunevad kahte suurde rühma vastavalt sellele, kas need häälaluserinevused on ajutised või püsivad. Püsivad variandid on omakorda jagatavad kahte rühma, vastavalt sellele, kas neil on omaette tähendus või nad on kirjakeelse vormi sünonüümid.

Seega jagunevad eripärased vormid tegelikult kahte ossa, mille piir on ebaselge. Üht osa tuleks käsitleda häälalusjoonega, teist osa aga eripärase sõnavarana. Nende rühmade piiri on praegu raske paigale panna. Esiteks, on teoreetiliselt usutav, et see piir ongi udune, st osa eripäraseid vorme on üleminekuseisundis ajutise ja alatise vormi vahel ehk leksikaliseerumas. Teiseks on meie korpus liiga väike ning osade sõnade esinemissagedus nii madal, et me ei saa midagi järeldada nende kasutuse leviku kohta. Praegu on piiri tõmbamisel arvestatud vormi sagedust korpuses ning uurijate eneste keeleteadvust.

Eripäraste vormide põhirühmad

Eripärase häälaluse tüüpe on tavaliselt käsitletud foneetika terminites (vt Ariste 1977; Brown 1990, 57-88; korpusel baasil on valmimas Marju Mikkeli bakalaureusetöö). Me kasutame siinkohal lihtsamat lähenemist ja jaotame eripärasused kolme põhirühma: lühenemised, teised häälikud ja pikenemised:

1) Sõna võib olla mõne hääliku või ka terve silbi võrra lühem kui vastav kirjakeelne sõna. Transkriptsioon lubab välja tuua järgmised nähtused:

a) mingi vokaal või konsonant on hääldamata (*milla* < *mil-lal*);

b) 2./3.-värtelise vokaali või konsonandi asemel on esma-värteline (*koli* < *kooli*);

c) mingi silp on puudu (*mõtsin* < *mõtlesin*).

Transkriptsioon ei võimalda praegu välja tuua juhtumeid, kus kirjakeele kolmanda värtelise asemel on teine värtelise arvatud klusiilide puhul.

2) Sõnas võivad olla teised häälikud kui normatiivne hääldus ette näeb:

a) kirjakeelse sõna diftongi asemel on pikk või lühike üksikvokaal (*pääv* < *päev*);

b) konsonantühendi asemel on pikk või lühike konsonant (*sellast* < *seljast*);

c) kirjakeelse sõna vokaali asemel on mingi teine vokaal. Siin võib olla mitmeid variante: vokaal on kõrgem või madalam (*öheksa* < *üheksa*), järgsilbi vokaali asemel on redutseerunud vokaal jms.

Praegune transkriptsioon ei luba välja tuua järgsilbi vokaalide redutseerumist.

3) Mingid häälikud või silbid hääldatakse pikemalt või tugevamalt kui on tavaline:

a) mingi konsonant hääldatakse pikemalt kui kirjakeele normhäälduses. Meie korpus peegeldab praegu ainult teatud klusiilide tugevamat hääldust. Muid võimalusi transkriptsioon ei näita;

b) osaliselt kuulub siia ka kokutamisel tekkiv silbi või häälikukordus sõna alguses (*ko-ko-kohustuslik*);

c) häälik on venitatud. Venitada võib põhimõtteliselt kõiki häälikuid ning igasuguses positsioonis (*ko:ju*, *koju:*, *k:uju*).

Venitamine on statistiliselt väga sage nähtus, kuid pole seotud konkreetsete sõnade, vaid eelkõige teatud süntaktiliste positsioonidega: venitatakse eelkõige lausete piiridel olevaid sõnu. Sealjuures kannavad need venitused mitmeid funktsioone, millest keskne on ajavõitmine, hesitatsioon. Lisaks on venitamine oluliseks stiilimarkeriks mõnede registrite puhul (jutlus, lasteaiatädi jutt, teismeliste tüdrukute vinguv kõnelemisviis jms).

Sõnade venitamine ja kokutamine jäävad siinkohal käsitlemata, sest seda ei peegelda praegune sõnavormide nimestik tehnilistel põhjustel.

Lühemad tekstisõnad

Suulises tekstis on hulk tekstisõnu, mis on tüvelts samasugused kui kirjasõnad, kuid mõne hääliku või silbi võrra lühemad.

Lühemad sõnad annavad korpusesse 314 erinevat sõnavormi, kokku 4120 tekstisõna, neist üle 100 korra esinevad *sis*, *vä*, *nüd*, *nimodi*, *se*, *sin*, *ned*, *ku*, *mis* annavad kokku 2456 kasutust, lisaks arvud (*kolmkend* jms), kokku 231 kasutust, ühtekokku 2687 kasutust (65%).

TABEL 3

Lühemad sõnad

Partiklid

889	sis	76	kule	22	ota
286	vä	50	tändab	21	vata
266	nüd	47	võ	17	ot
125	nimodi	47	aint	16	põhimõttelt
92	siss	31	tegelt	15	tändap
83	vel	23	nüt	11	kuat

Asesõnad		Adverbid		Verbid	
498	se	187	sin	35	üts
103	ned	102	ku	29	mõtsin
56	siuke	94	ni	25	ütsin
21	sele	46	võibola	20	sab
17	siuksed	21	sinn	13	vaatsin
16	seline	17	kudas	11	san
15	siukene	12	siinpol		
15	seles	12	aind	Arvsõnad	
		11	võbola		
		11	selepärast	46	kakskend
		11	kuda	33	viiskend
				21	seitsekend
				17	nelikend
				14	kakskümend
				11	kolmkend
				10	kuuskend

Lisaks esinevad vähemalt neli korda veel: *selest, nisuke, ni-sugune, niivisi/nivisi, võibla/ võipola, mõtes, kudagi, peagu, niöelda, mite, küll, ütsid/ütme/üteld, län/lähvad/läeb, mõts/mõtsid, pand, kolgend, üheksakend, viiskümend, kaheksakend, seitsekümend, kolmkümend*.

Lühemad sõnad on jagatavad kahte rühma: omaette sõnad ja lühemad ajutised tekstisõnad.

Alguses vaatame sõnu, mida oleme tõlgendanud omaette sõnadena. Nende loend on järgmine (siin on toodud sõnavormid, mida esineb vähemalt 5 korda):

1) omaette tähendusega sõnad, millel on lühem tüvi

partiklid: *sis, vä/võ, nimodi, kule, tändab, kuat, ota/ot, vata, las;*

2) kindla kasutuskontekstiga püsivalt tarvitataavad lühemad sünonüümid

- partiklid ja adverbid: *nüd/nüt, vel, aint/aind, tegelt, põhi-mõtselt, tändap, ütme, kudas/kuda, sin, vōibola/vōbola/vōibla/vōbla, ku, ni, siinpol, selepärast, kudagi, peagu, nivisi*;
- asesõnad: *ned, siuke, niuke, se, sda, sele/seles, seline*,
- verbid: *üts, mõtsin, ütsin, vaatsin, län, sab, san*;
- numeraalid: *kakskend/kakskümend, viiskend, seitsekend, nelikend, kuuskend, kolmgend*.

Lühemad sõnavormid erinevad pikkadest mitmesuguste kadude poolest. Statistiliselt sagedased kaod on järgmised:

- pika vokaali asemel lühike (12 sõna): *nimodi, kule, vata, ota, sis, nüd, vel, san*;
- 2. silbi puudumine (8): *mõtsin < mõtlesin, tändap < tähendab, aint < ainult, ütsin < ütlesin*;
- diftongi asemel üksikvokaal (6): *vä, pä/bä < päev, kudas, vōbola*
- lõpukonsonandi või vokaali puudumine (6): *milla < mil-lal, kuidas/kuda < kuidas, justku < justkui, mutku < muudkui, ku < kui*;
- *h* puudumine teise silbi algusest (5): *niuke, kaeksa*.

Muud võtted on haruldased:

- silbi puudumine liitsõna teisest poolest: *-kend < küm-mend*;
- 3. silbi puudumine: *tegelt < tegelikult*;
- konsonandi puudumine 2. silbi algusest: *kuat < kurat*;
- 1. silbi vokaali puudumine: *sda < sada/seda*;
- konsonandi lühem variant 1.-2. silbi piiril: *sele < selle, seline < selline, mite < mitte*.

Sõnaliigiliselt on lühemad sõnad eelkõige partiklid, adverbid, asesõnad, *-küm-mend*-lõpulised numbrid, *-päev*-lõpulised

nädalapäevad. Lisaks on lühemad mõned verbid, mida kasutatakse eelkõige et-algusega referaadi puhul: *mõtsin=et*, *ütsin=et*, *vaatsin=et*.

Suurem osa selliseid sõnu on grammatiliselt muutumatud sõnad, väike osa muutuvad sõnad. Viimaste puhul on võimalik väita ainult seda, et lühemad vormid on olemas neist muudetest, mis korpuses esindatud on. Näiteks arvude *-kend*-lõpp esineb vaid nominatiivis, muudes käänetes on tegu tavalise pika lõpuosaga.

Omaette probleemi moodustab *h* sõna algul, mida üldlevinud arusaama järgi ei hääldata. Sellele vastavalt ei olnud korpuse transkriptsioonis ka *h* häälduse erinevaid võimalusi välja toodud. Vaid mõned litereeringud peegeldavad juhuslikult *h* mittehääldamisi (*omme*, *akkama*, *elistama*, *ommik* jne). Kaily Cui bakalaureusetöö põhiliselt sellesama korpuse materjalide põhjal aga näitab, et tegelikkus on erinev: argisituatsioonides hääldatakse *h* sõna algul 63% juhtudest ja avalikes situatsioonides 96% juhtudest. *h* hääldamist või mittehääldamist argisituatsioonides konkreetse sõna alguses mõjutavad mitmesugused keelelised, situatiivsed ja sotsiaalsed tegurid (Cui 1999).

Ajutised kaod ja lühenemised võime jagada kahte rühma. Esimese moodustavad sagedased võimalused, mis kokku annavad 107 kasutust (66%):

- 2. silbi vokaali kadu (26 kasutust) *näitks* < *näiteks*; *vastvalt* < *vastqvalt*; *üldselt* < *üldiselt*; *näits* < *näitqs*;
- konsonandi lühenemine 1. ja 2. silbi piiril (24): *selealast* < *sellealast*; *hakate* < *hakkate*; *telitakse* < *tellitakse*;
- 1. silbi vokaali või diftongi lühenemine (20): *möda* < *mööda*; *säl* < *sääl*; *sovin* < *soovin*.

Teise rühma moodustavad harvemad lühenemised:

- 3. silbi vokaali kadu (12): *teenindse* < *teeninduse*; *koolits* < *koolitus*;
- klusiili nõrgem hääldamine (8): *täidsa*, *masinade*, *abos-
tel*, *migrofoni*, *vaadage*, *üigsgord*, *kaugede*, *ehitatude*;
- konsonantühendist ühe konsonandi kadumine (5): *kon-
reetselt* < *konkreetselt*, *aksiooni* < *aktsiooni*; *aksiaselts* < *aktsiaselts*;
türuku < *tüdruku*.

Eelnevast võib näha, et keskseks lühenemisevõtteks eesti kõ-
nes on 1. silbi pika vokaali lühenemine. Samal ajal võib vähe-
malt hüpoteesina pakkuda välja, et ajutine lühenemine eelis-
tab teistsuguseid lühemaid kohti kui püsivad lühemad sõ-
nad. Kuid see vajab uurimist suuremal materjalil.

Suureks probleemiks on lühemate ja pikemate vormide oma-
vahelised seosed.

Esiteks, ajutiste lühenemiste puhul võime väita, et tegu
on pika vormi lühenemisega. Klassikaliselt on selliseid lühe-
nemisi nimetatud allegrosõnadeks ja nähtud nende põhjuse-
na kiiret kõnetempot. See on kindlasti üks lühenemise põhju-
si, kuid mitte ainus ja mitte ka peamine. Sõnavormi lühene-
mise määrab enamasti tema asend kõnevoolus ning tema in-
formatsiooniline staatus: esialgsete vaatluste põhjal võib väi-
ta, et vana info, teema, jutu pealiinist kõrvalepõikav info, kii-
lung jms kalduvad lühenema.

Sünonüümide puhul jääb lühemate ja pikemate vormide
omavaheline suhe aga ebaselgeks. On kindlasti võimalik, et
tegu on ka siin kunagi toimunud ja leksikaliseerunud lühe-
nemisega. Kuid see ei saa olla ainus võimalus.

Asi on selles, et lühemad ja pikemad vormid iseenesest
on universaalne nähtus, mis esineb erinevates keeltes. Pikki
ja lühikesi vorme kasutatakse erinevatel kontekstuaalsetel tin-
gimustel, mis on üldjoontes samad kui ajutiste lühenemiste
puhul. Kuna pole mingit alust eeldada, et varasemal ajal oleks
eestlased kuidagi teisiti kõnelnud kui teised rahvad, siis võib

eeldada, et lühemad ja pikemad sünonüümsed vormid on kogu aeg olemas olnud. Samuti on alati keeles olnud olemas sagedased sõnad, mille puhul võime eeldada, et nende sõnade lühemate vormide kasutus on olnud nii sage, et neid sõnu on käsitletud omaette sünonüümsete sõnadena. Seega: põhimõtteliselt peavad keeles olema ja peavad olema kogu aeg olnud sellised sünonüümsed paarikud. Küsimus on ainult selles, kas sellise paari on moodustanud ka varem needsamad sõnad või mingid muud sõnad. Nt teoreetiliselt võib olla nii, et varem oli pikem vorm *sis* ja lühem *s*, nüüd aga on pikem *siis* ja lühem *sis*. Sellega tahaks ma vastu astuda seletusele, et üks vormidest on lühenenud või et üks vormidest on ühest murdest ja teine teisest murdest. Selline seletus on võimalik, kuid üksnes muu seletuse kõrval.

Mis puutub omaette tähendusega lühematesse vormidesse, siis nende puhul on võimalik, et nad on pärit pikematest vormidest ning saanud lühenedes omaette tähenduse. Kuid seegi vajab veel uurimist.

Teised häälikud

Teiste häälikute kasutamisel on kaks keskset rühma, millest mõlema sagedus on väike:

1) diftongide asemel vokaali või konsonantühendi asemel konsonandi kasutamine, 16 erinevat sõna, 33 sõnavormi, kokku 392 kasutust:

- *vä/võ < vôi*;
- *kudas < kuidas, kääst < käest, präägu < praegu, nääb < näeb, pääval < päeval*;
- *välla < välja, tõmmad < tõmbad, annud < andnud, tunnud < tundnud, sellas < seljas*.

Sellest rühmast moodustab 333 (85%) kasutust *vä/võ*. Teise rühma moodustab *äe > ää* hääldus, kolmandasse kuuluvad *lj > ll, mb > mm, nd > n*.

2) vokaalide madalam ja kõrgem hääldamine, mida on kokku 18 sõna, 39 erinevat sõnavormi, 66 kasutust:

- *öheksa* < *üheksa*, *sehuke* < *sihuke*, *häste* < *hästi*, *egasugust* < *igasugust*, *asperiini* < *aspiriini*, *taldreku* < *taldriku*, *teenendajaks* < *teenindajaks*, *kahekeste* < *kahekesti*;

- *lueme* < *loeme*, *üelnud* < *öelnud*, *esimises* < *esimeses*, *nindest* < *nendest*, *ükspäiv* < *ükspäev*, *ütlis* < *ütles*, *sisimise* < *sisemise*, *tiame* < *teame*, *kaub* < *kaob*, *präegu* < *praegu*.

Kaks madaldumise põhivarianti on *ü* > *ö*, *i* > *e*; kõrgenemise põhivariandid on *o* > *u*, *e* > *i*, lisaks *ö* > *ü*, *a* > *ä*. Sealhulgas *öheksa* ja tema variandid annavad kokku 40 madaldumist (61% kasutustest).

Muud rühmad on statistiliselt haruldased:

- *e* > *ä*: *teläfon* < *telefon*, *lähäte* < *lähete*, *vähä* < *vähe*;
- *o* > *u*: *autu* < *auto*, *maud* < *maod*;
- *perastpoole* < *pärastpoole*, *keige* < *kõige*, *ikke* < *ikka*, *põle* < *pole*;
- *orantsi* < *oranzhi*, *muusjomi* < *muuseumi*;
- *eila* < *eile*, *praega* < *praegu*.

Praegune transkriptsioon ei kajasta järgsilbi vokaalide redutseerumist, seetõttu ei ole ka *e* > *ä* rühm ilmselt korrektselt kajastatud. Omaette probleemirühma moodustab siin ka võõrsõnade hääldamine, milles on palju idiolektilisi kaldeid.

Valdav osa selle rühma sõnadest on tõlgendatavad kui kirjakeelsete sõnade sünonüümsed paralleelvormid. Ainult *vä*/*võ* on omaette tähendusega sõna ning üksikute sõnade puhul võib kahtlustada, et tegu on ajutiste hääldusjoontega (*nindest*, *sisimise*, *orantsi*, *muusjomi*).

Nende vormide taust on erinev. Osalt on tegu murdetaus- taga, osalt ilmselt kiirkõnes toimuva häälduse lihtsustumise- ga.

Tugevam hääldamine

Tugevama hääldamise praegu välja toodud rühmad on kõik väikesed ja seisnevad klusiilide tugevamas hääldamises (meenutame, et muude konsonantide tugevamat hääldust praegune transkriptsioon ei kajasta):

- klusiili tugevam/geminatiivne hääldamine (13 sõna): *alkkirja, ringittegemine, sisseppidi, võipolla, neljappäeval, lauppäeval, kolmappäev, peitab, õikemini, pantud, ekspertid, sõitab, tekelevad*. Põhiliselt esineb selline hääldus liitsõna keskel;
- klusiili lisandumine: *küündlad, kõikse, enamb*.

Tugevama hääldamise üheks juhuks on võõrsõnade sõnaalgulise nõrga klusiili (*g, b, d*) hääldamine tugevana, mis on eestlaste puhul tavaline. Seetõttu on see jäetud transkriptsioonis eraldi välja toomata.

Praegune tugevama hääldamise rühm jaguneb kahte ossa. Esimese moodustab liitsõna keskel geminaadina hääldatud klusiil, mis on murdeliselt tuntud Lääne-Eestis. Kas siin on tegu murdetaustaga või on sellisel hääldusel mingid kontekstuaalsed kasutuspiirid, pole veel uuritud. Sõna sees kasutatud klusiilide tugevnemised on valdavalt ajutised hääldusjooned, mis võivad olla seotud sellega, et lausungirõhuliste sõnade rõhulised silbid on tavaliselt veidi pikemad kui samade sõnade rõhulised silbid siis, kui sõna on lauses rõhutu. See vahe võib mõnikord olla ka selline, et teisevälteline sõna või nõrk häälik kuuldu kolmandavältelise või tugevana.

Eelnevale lisaks võib öelda, et suuremal osal teistmoodi hääldatud sõnadel ja tugevnemistel on olemas murdetaust, st selliseid vorme on registreeritud erinevatest murretest. See ei tähenda, et tegu oleks alati murdemõjudega vastava inimese kõnes. Nimelt jagunevad need vormid kahte küllalt hästi eristatavasse rühma. Ühtede puhul tajume, et tegu on murdelise vormiga, teistel juhtudel aga me sellist murdelisust ei

taju vaid sõna on tavaline argikõne sõna. Ülivaldava osa selle korpuse sõnade puhul me mingit murdelisust enam ei taju, murdelisena on tajutavad ehk sellised sõnad kui *välla, üks-päiv, küündlad, enamb*, mis on lõunaeesti sõnad.

Sõnade kokkuhääldamine

Väga oluline eesti keele hääldamise erijoon on sõnade kokkuhääldamine. See tähendab, et omaette sõnad hääldatakse teatud tekstuaalsetes tingimustes kokku ja nende intonatsioon on pigem liitsõnale sarnane. Kokkuhääldatud tekstisõnu on 6050. Neist 3463 kokkuhääldust (57%) on üks kord esinevad, 2587 tarvitust esinevad enam kui kord. Ülivaldav osa kokkuhääldusi on kahesõnalised, vaid üksikud on pikemad sõnaread. Kokkuhäälduste sagedusrea algus näeb välja järgmine:

TABEL 4

Sagedasemad kokkuhääldatud sõnapaariid

91	ja=ja	20	ei=ole	12	onju=et
75	et=et	18	nimodi=et	12	jaa=ja
61	se=on	18	ma=ei	11	ütleb=et
48	nii=et	16	ma=i=tea	11	mul=on
42	ja=sis	16	ja=ja=ja	11	mt=hh
39	ei=no	16	eks=ju	11	ei=tea
32	ni=et	15	üts=et	10	ütles=et
30	eks=ole	15	niimodi=et	10	ära=ja
26	see=on	14	mis=sa	10	nii=palju
26	ma=i	14	ja=jaa	10	kui=ta
25	on=ju	13	jaa=jaa	10	kogu=aeg
20	ma=ei=tea	13	et=ee		

Neile lisaks on 3 sagedast tagasisidepartikli kasutust, milles järgneva kõnevooru alustaja jätkab teksti, hääldades oma voo-
rualguse vahetult partiklile otsa: 36 *ja=*; 13 *mhm=*; 12 *mhmh=*.
Kokkuhääldatud paarikuid saab kõige paremini rühmitada
viimase komponendi järgi. Sellisel juhul eristub 14 sagedast
rühma kokkuhääldusi, kokku 2522 paarikut ehk 42% kokku-
hääldustest.

TABEL 5

Kokkuhääldatud sõnapaarid viimase komponendi järgi

ja	740 kasutust / tekstisõna
vä (+variandid)	335
et	305
sis (siis)	122
on (o)	99
aga	77
ju	64
noh	58
jah	46
nagu	23
üneemid	235
isikulised ja näitavad asesõnad	274
seal / siin (variandid)	65
arvud	79

Sellele lisaks saab välja tuua *ei*-sisaldavate paarikute rühma,
mis osalt eelnevatega kattub, kokku 104 tarvitust.

TABEL 6

Kesksete kokkuhääldatud rühmade kesksed kokkuhäälduspaarid

<i>ja</i> - lõpulised		<i>et</i> -lõpulised		<i>sis</i> -lõpulised
ja=ja	92	et=et	75	ja=sis 42
ja=ja=ja	16	nii=et	48	
ja=jaa	14	ni=et	32	<i>on</i>-lõpulised
jaa=jaa	13	nimodi=et	18	
jaa=ja	13	niimodi=et	15	se=on 61
ära=ja	11	üts=et	15	see=on 26
		onju=et	12	mul=on 11
		ütleb=et	11	
		ütles=et	10	

ja-rühmas on kaks kesket alarühma: esimene on sidendi *ja* kordus ning teine on tagasiside *jaa* kordus. *et*-lõpuliste paarikute üks oluline rühm on samuti sidendi *et* kordus. Teise suure rühma moodustavad siin aga otsese kõne saatelause ja refereadi piirid (*ütles=et*, *mõtsin=et*), mida kokku on enamgi kui sidendikordust. Kolmanda suure rühma moodustab *nii=et*. *sis*-rühmas on keskne *ja=sis* sidend. *on*-lõpulises rühmas on kesksed *see=on* ning isikuline asesõna + *on* (*mul=on*, *ta=on* jms). *aga*-, *ju*- ja *noh*-lõpuliste seas sagedasi pole.

Eelnevad paaride lõpusõnad jagunevad nelja rühma vastavalt sellele kui tihti neid hääldatakse kokku nende ees olevate erinevate sõnadega:

- *vä/võ* hääldatakse praktiliselt alati eelneva sõnaga kokku;
- *ja*, *ju* hääldatakse eelneva sõnaga kokku 20% juhtudest;
- *et*, *sis*, *aga* hääldatakse kokku ca 10%;
- muud hääldatakse kokku maksimaalselt 4%.

vä on suulises kõnes kasutusel küsiva partiklina, mis on aja jooksul lühenenud sõnast *või* ning saanud kuju *vä/väh/veh/võ/võ?*. Toimunud on sõna lühenemine ning mõnikord hääldatakse sõna lõppu *h* või hõngushäälik *?*. Praktiliselt sajab protsendiliselt hääldatakse see sõna talle eelneva sõnaga kokku. Seega on kujunenud eesti keeles välja lisaks *-ki/gi* kliitikule teine selge kliitikpartikkel *-vä*.

või küsiva partiklina on vana nähtus (kasutusel juba nt Tammsaarel ja Lutsul), selle esinemine *vä* kujulisena on dokumenteeritud 1972. aastal ilmunud B. Shaw Pygmalioni tõlkes, kus lilleneiu Eliza, kes muidu kõneleb üpris eklektilist ja imelikku keelesegu, kasutab nt lauset: *Sinu poig veh?* (Shaw 1972, 280).

Teine selline sõna, mida palju kooshääldatuna kasutatakse, on *ja*, mida eriti tihti hääldatakse kokku lausete piiril lõppeva lause viimase sõnaga. Kui palju lausepiiri *ja*-sid hääldatakse kokku, vajab eraldi uurimist. Kuid paistab, et *ja* kui kliitik on välja kujunemisel. Tema kasutusala saab olema ilmselt lausepiiril teksti jätkuvuse osutamine.

Miks hääldatakse sõnu kokku? Üheks oluliseks põhjuseks on ilmselt kiirem tempo teatud tekstiosade hääldamisel:

- tavalisim positsioon on lausete või osalausete piiridel (sidendid, saatelause verb ja referaadi algus);
- teine oluline positsioon on takerdumine ja tekstitegemise edasilükkamine (sidendikordused, üneemid, *noh*, *nagu* jms partiklid).

Üneemid ja interjektsioonid

Kui me vaatleme suulise kõne teksti, leiame sealt lisaks sõnavarale mitmesugused häälitsused, mida kirjalik kõne ei kasuta või kasutab üksnes kindlates stilistilistes funktsioonides. Neid häälitsusi ei nimetata lingvistikas tavaliselt sõnadeks.

Ma olen kasutanud nende tarvis soome keelest laenatud terminit üneem.

Üneemid on suhteliselt püsivad / leksikaliseerunud sõnasarnased häämitsused, millel on vastava keele sõnades esinevatele häälikutele ja häälikukombinatsioonidele sarnane kuid mitte täpselt sama foneetiline olemus ning mis on mõeldud eelkõige teksti tootmisel planeerimisaja võitmiseks ning kõne sujuvuse tagamiseks. Foneetiliselt on üneemid kas vokaalid (*a, e, õ, ö, ä*), nasaalid (*m, n*), *h*-häälikud või mitmesugused imihäälikud. Lisaks kasutatakse üneemides häämitsusi, mis pole häälikud, vaid füsioloogiliste reaktsioonide väljendused (köhatused, üminad jms).

Omaette rühma moodustavad sellised keelelised üksused, mis jäävad oma foneetiliselt struktuurilt kuhugi üneemide ja sõnade vahele. Osalt paigutatakse nad tavaliselt hüüdsõnade / interjektsioonide hulka, osalt onomatopoeetilis-deskriptiivsete sõnade hulka, osalt aga jäävad lihtsalt kuhugi sõnavara ja häämitsuste vahelisele eikellegimaale (vt eesti interjektsioonide kohta Palmeos 1982, 34-53).

Üneemidega ühendab neid eeskätt foneetiline koostis. Ka nemad rikuvad keele foneetilisi ja fonoloogilisi piiranguid.

Erinevalt klassikalisest üneemidest on nende kasutamisel aga mitmesugused suhtluseesmärgid (vastus küsimusele, reaktsioon väitele või sündmusele, tähelepanu äratamine, kutsumine, oma emotsioonide väljendamine jne), neil on olemas oma suhteliselt püsiv semantiline sisu ning nad on kasutaja poolt teadlikud ja suunatud kuulajale.

Seega võiks nad oma kuju poolest paigutada pigem üneemide hulka, oma kasutuse poolest aga partiklite hulka. Kummalgi juhul ei saa me ühest jaotust. Üneemide hulka paigutades (nagu Hennoste 1997) saame kaks teineteisest tähenduselt ja kasutuselt erinevat üneemide rühma. Partiklite hulka paigutades aga satuvad sellised üksused ühte rühma klassikaliste sõnadega (nagu Hakulinen 1998).

Käesolevas jaotuses on esmalt lähtutud foneetikast. St siia on kogutud sellised keelelised moodustised, mida me foneetiliselt ja fonoloogiliselt klassikalisteks eesti keele sõnadeks pidada ei saa. Seejärel on need aga jaotatud kahte rühma vastavalt oma funktsioonile. Üneemide hulka on arvatud sellised üksused, mille põhifunktsiooniks on hesitatsioon, ajavõitmine teksti tegemisel. Partiklite rühma on arvatud sellised moodustised, mille keskseks eesmärgiks on suhtlemine. Need on sellised üksused, mille abil kõneleja annab tagasisidet suhtlusel ning väljendab eeskätt oma erinevaid emotsioone. Statistiliselt kesksed uneemid on järgmised:

TABEL 7

Kesksed uneemid ja interjektsioonid

1377	ee/e/eee
463	aa/a/aaa
286	õõ/õ
257	mm/m
107	ää/ä
105	ii/i
60	öö/ö

Kokku esineb 2793 uneemikasutust, neist neli keskset on *ee*, *aa*, *õõ*, *mm*, mis annavad kokku 2358 kasutust (86%).

Interjektsioone on kokku 3283 kasutust. Interjektsioonide liigitamisega on praeguse materjali põhjal suuri raskusi. Põhiprobleemiks on see, et korpuse tegemise algajal ei olnud sellistest üksustest midagi täpsemat teada. (Millised on erinevad häälduslikud ja tähenduslikud variandid? jne.) Seetõttu on siin kõikumisi märkimisväärsed, mis ei luba esialgu samade interjektsioonide variante ning interjektsioonide põhitähen-dusi kuigivõrd välja tuua. Esitame siinkohal ainult kesksete interjektsioonide loendi.

TABEL 8

Kesksed interjektsioonid praeguses transkriptsioonis

970	mhmh ja selle variandid (mhõh, ähäh jms)
372	hh ja variandid (hhh jms)
344	he
286	ahah/ahaa
138	mh ja variandid
136	heh
108	ah/aah
95	ha/haa
44	oi
43	häh/hä/hah
35	eh / ehh
29	hõh/õh
28	oo
27	hm/hmm
22	n
18	nh
16	oh
12	hõ
11	khm
10	heheh

Lisaks on vähemalt 4 korda kasutatud järgmisi interjektsioone: *ai, näh, fuh, fui, mnja, bla, hä, tjah, oih, hõk*.

Kõige sagedasem interjektsioon on tagasisidepartikkel *mhmh* ja selle variandid, mis esinevad 970 korda. *mhmh* annab teada, et kuulaja on kuuldel ja lubab kõnelejal jätkata. Sellel on kinnise suuga variandid (*mhmh*) ja lahtise suuga hääldatud variandid (*mhõh/ähäh* jms). 286 korda esineb teine tagasisideinterjektsioon *ahah/ahaa*, mis märgib arusaamist. Lisaks saab välja tuua kõige sagedasema hüüatuse, milleks on *oi* (44 korda).

Kokkuvõte

Mis iseloomustab kokkuvõttes eesti suulist spontaanset dialoogilist kõnet selle korpuse põhjal? Me saame välja tuua rea jooni, mis on statistiliselt levinud ning seetõttu määravad selle registri mündi kuulaja jaoks. Lisaks on just need kõige olulisemad erijooned, mis eristavad seda allkeelt kirjalikust redigeeritud monoloogilisest keelekasutusest ja kitsamalt kirjakeelest.

Nende joonte puhul ei ole põhimõttelist vahet argikeele ja avaliku keelekasutuse vahel. Statistiline erinevus ilmselt on, kuid see vajab veel eraldi uurimist.

Eesti keele suulise kõne statistiliselt kesksed erijooned on selle korpuse põhjal järgmised:

1) Suulise kõne kõige olulisemaks leksikaalseks erijooneks on omaette sõnarühm, mida nimetatakse pragmaatilisteks partikliteks ja mille kasutussagedus on väga suur (vt võrdluseks kirjalike tekstide sõnavormide sagedussõnastike algusi Kaasik et al 1976; Tuldava 1978; TÜ arvutuslingvistika lehekülg). Neil sõnadel on üsna üldine semantiline sisu, kuid küllalt selgelt piirtletavad pragmaatilised rollid (vt nende kohta pikemalt Stenström 1990; Hakulinen 1998; Hakulinen et al 1989; Hennoste 1994a, 1994b).

2) Teiseks sagedaseks suulise kõne erivahendirühmaks on üneemid ja interjektsioonid, mida kirjalik tekst kasutab väga vähe spetsiifilistes retoorilistes funktsioonides (vt Hennoste 1997; Hakulinen 1998).

3) Kolmandaks oluliseks erijooneks on see, et suulises kõnes esinevad samadel sõnadel mitmed paralleelsed hääldusvariandid, millest üks on tavaliselt kirjakeelne ja muud on kasutusel valdavalt ainult suulises kõnes. Eripäraseid hääldusvariandid on kõige lihtsamalt jagatavad kolme põhirühma: häälikute/silpide lühenemine või kadu, teistmoodi häälikud, häälikute pikenemine. Lühemad hääldused on

jagatavad omaette sõnadeks ja ajutisteks hääldusvariantideks. Omaette sõnad omakorda jagunevad omaette tähendusega sõnadeks (*vä, sis*) ja pikemate sõnade sünonüümideks. Viimased ning ajutised lühemad hääldusvariandid on kasutusel teatud tekstuaalsetes tingimustes, eelkõige ebaolulise info edastamisel ja kiiremas kõnes. Teistmoodi hääldatud sõnad on valdavalt kirjakeelsete sõnade murdetaustaga variandid, mida võibolla kasutatakse ka kiirkõnes. Tugevama hääldusega variandid paistavad olevat eelkõige ajutised hääldusvariandid, mille kasutustingimused on esialgu teadmata.

4) Sõnu hääldatakse palju kokku. Kõige sagedasem on mitmesuguste sidendite ja partiklite kokkuhääldamine neile eelneva sõnaga (*ja, vä, et, sis*), eriti lausepiiril ning mitmesuguste takerdumiste puhul. Sealjuures on eesti suulises kõnes olemas küsiv partikkel *vä*, mis hääldatakse normaalselt eelneva sõnaga kokku ja mis seetõttu on pigem kliitik kui sõna.

Muud erijooned on palju haruldasemad. Neist tõusevad esile järgmised:

5) Suulises kõnes kasutatakse tüvisõnu, mida kirjalik keelekasutus kas ei vaja (dialoogisõnad) või ei luba sotsiaalsel põhjustel kasutada (ropendamine jms).

6) Suuline kõne kasutab kirjakeelest erinevaid sõnade saamise viise, millest selle korpuse põhjal on suure sagedusega ebatavaline sõnade liitmine ja grammatilise kategooria muutmine uute partiklite saamiseks. Ka tulevad välja mõned eripärased liited (*-kas*), raie ja kalduvus kasutada mõnedel juhtudel prototüüpseid sõnasaamisvõtteid ebatavaliste asemel (genitiivne liitumine nominatiivse asemel). Eelnevast on näha, et oluline ja statistiliselt sage sõnade saamisviis on lühemate sõnade kasutamine kui kirjakeeles. Seda lubavad nii raie, sõnade lühenemine kui ka mõnede liidete ja lõppude lühemad variandid (*-nd, -kend*).

7) Suulises kõnes esinevad mõned grammatilised erijooned, millest ainus statistiliselt silmapaistev on *-nd/-nud* partitiivi vaheldumine. Muud on statistiliselt vähe levinud (*-da* kaudne kõneviis, eripärased tüvevokaalid, *-si* -partitiiv jms); Teiselt poolt vaadates saame välja tuua erijooned, mis iseloomustavad erinevaid sõnaliike:

1) Partiklite seas on nii omaette tüvesid, kirjakeelest erineva tähendusega tüvesid, eripäraseid lühenemisi, liitsõnu, sõnaliigi muutmisi kui ka võõrkeelseid toorlaene, näiteks:

- eraldi tüved: *jah, noh, no, jaa, tere, eks, aitäh, nägemist, täitsa, vot, kah, kurat, okei, issand, kuulmiseni, hallo, vabandust, tshau*;
- lühemad sõnad: *sis, vä, nüüd, nimodi, vel, aint, tegelt, põhimõtselt, tändap, kuat, ütme*;
- liitsõnad: *onju, nojah, eksle, jaja, eksju, jajaa, einoh, nojaa, jadaega*;
- verbivormidest tehtud partiklid: *ütleme, kule, tändab, ota, vata*;
- võõrkeelsed sõnad: *jes, vau, hellou, sorri*.

2) Omadussõnade seas on olulised omaette tüved, mis tavaliselt seostuvad argikeelega (*õudne, jube, maru, jama, loll, lahe, jõle, nõme, kihvt*). Need sõnad on kasutatavad nii omadussõnadena (*loll lugu*) kui ka partiklitena (*loll!*)

3) Asesõnade eripäraks on samuti mõned omaette tüved, mida käsitletakse tavaliselt argikeelsena (*siuke, niuke, nisuke, sihuke*), lisaks esinevad lühemad vormid (*se, ned, seline*).

4) Adverbide seas on kesksed lühemad tüved (*sin, ku, ni, kudagi*). Sellele lisaks on kasutusel ka ebatavalised lõpud (*jällegist*).

5) Verbide seas on kesksed lühemad tüved (*mõtsin, ütsin, sab*), mis tihti on hääldatud kokku järgneva sidendiga (*ütsin=et*). Verbide grammatilistest erijoontest on sagedane

nd -partitiiv. Muud eripäraseid verbivormid on statistiliselt haruldased.

6) Arvsõnade seas on keskseks *-kümmend* -liide lühemal kujul nominatiivis (*-kend*, *-kümend* jms) ning lisaks esinevad *h* kadu teise silbi alguses (*kaeksa*) ja *ü* > *ö* sõnas *öheksa*.

7) Eripäraseid nimisõnavormid on korpuse väiksuse tõttu vähesagedased. Praegu tõusevad oluliseks omaette tüved (*kutt*, *värk*, *jubin*), *-kas* -liide (*pastakas*, *telekas*) ja lühemad tüved (*makk*, *trenn*). Kõik need sõnad seostuvad tavaliselt argikeelega. Grammatiliselt sagedasi erijooni ei ole. Välja võib tuua mõned eripäraseid türevokaalid (*rämpsum*) ja *-si* -lõpu partitiivis (*nägusi*).

8) Keskseid üneemid on vokaalid (*ee*, *aa*, *õõ*). Keskseid tagasisidevahendid on interjektsioonid *mhmh* ja *ahah*. Muud sagedased interjektsioonid on eelkõige mitmesugused kõhatusesarnased häämitsused (*hh*, *he*, *mh*, *ah*, *ha*), kõige tavalisemad emotsiooni väljendavad hüüatused on *oi*, *eh*, *oo* ja *oh*.

Seega võime näha, et sõnaliigiti on kesksed suulise kõne erijooned erinevad. Partiklite puhul kasutatakse paljusid erinevaid sõnahankimisvõtteid. Omadussõnade, asesõnade ja nimisõnade seas on olulised omaette tüved, mis seostuvad eelkõige argikeelega. Adverbide, verbide ja arvsõnade seas on aga kesksed lühemad tüved, mida kasutatakse ka nimisõnade puhul. Keskseteks üneemideks on vokaalid, keskseteks interjektsioonideks aga mitmesugused kõhatusesarnased h-elementi sisaldavad häämitsused.

KIRJANDUS

- Ariste, Paul 1977: Eesti keele foneetika. Tartu Riiklik Ülikool.
Brown, Gillan 1990. Listening to Spoken English. Patterns of simplification in informal speech. 2nd ed. Longman. 57–88.
Cui, Kaily 1999: Sõnaalguline *h* eesti keeles. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.

- Hakulinen, Auli 1998: Partikkelit. Ilmub raamatus Suomen kielen deskriptiivinen kielioppi. Käsikiri.
- Hakulinen, Auli; Suojala, Marja; Sorjonen, Marja-Leena 1989: Partikkelit ja muut kiteymät vuoroissa. –Kieli 4. Suomalaisen keskustelun keinoja I. Toim. A. Hakulinen. 115–146
- Hennoste, Tiit 1994a: Prospektiivsed minimaalhesitatsioonid eesti keele suulises tekstis. – Lähivertailuja 7. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 44. Toim K. Pajusalu ja V. Yli-Vakuri. Turku. 33–51.
- Hennoste, Tiit 1994b: Pragmaatiline partikkel NOH eesti keeles. Sissejuhatav ülevaade. – Lähivertailuja 8. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40. Toim H. Sulkala ja H. Laanekask. Oulu. 9–20.
- Hennoste, Tiit 1997: Planeerimisüneemid eestikeelsetes suulistes tekstides. – Lähivertailuja 9. Suomalais-virolainen kontrastiiviseminaari 3.–5.5. 1996 Lammi. Castrenianumin toimitteita 53. Toim. Riho Grünthal ja Reet Kasik. Helsinki. 53–67.
- Hennoste, Tiit 1998. Suulise kõne sõnavara. Sissejuhatav ülevaade. – Oe-keeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 228. Toim. Riho Grünthal ja Johanna Laakso. SUS, Helsinki. 156–167.
- Hennoste, Tiit 1996: Tartu University Corpus of Written Estonian: A Survey of the Structure of Texts and Principles of Selection. – Estonian in the Changing World. H.Õim (ed.). University of Tartu. Department of General Linguistics. Tartu. 7–32.
- Hennoste, Tiit ilmumas: Suulise eesti keele uurimine: transkriptsioon, taust ja korpus. Ilmub ajakirjas Keel ja Kirjandus.
- Kaasik, Ülo; Tuldava, Juhan; Villup, Astrid; Ääremaa, K. 1976: Eesti keele ilukirjandusproosa autorikõne sõnavormide sagedussõnastik. Keelestatistika 1. TRÜ Toimetised 377. Tartu. 107–153.
- Keevallik, Leelo 1994: <nud> varieerumine tänapäeva eesti kõnekeeles. Tartu. MA thesis.
- McEnery Tony & Andrew Wilson 1997: Corpus Linguistics. Edinburgh Textbooks in Empirical Linguistics. Edinburgh UP.
- Muischnek, Kadri 1998: Korpuslingvistika. Keel ja Kirjandus 1/1998. 8–12.
- Palmeos, Paula 1982: Eesti keele grammatika II. Teine vihik. Sidesõna ja hüüdsõna. TRÜ. 34–53.
- Shaw, G. B. 1972: Pygmalion – Näidendid. Eesti Raamat. 279–360.

- Stenström, Anna-Brita 1990: Lexical items peculiar to spoken discourse. The London-Lund Corpus of Spoken English. Description and Research. J. Svartvik (ed.). Lund UP. 137–176.
- Tiittula, Liisa 1991: Puhuva kieli. Suullisen viestinnän erityispiirteitä. Finn Lectura.
- TÜ arvutuslingvistika lehekülg Internetis: <http://www.cl.ut.ee>.
- Tuldava, Juhan 1978: Sõnavormide esinemus eestikeelsetes tekstides. – Eesti keele sõnavarastatistika probleeme. Töid keelestatistika alalt 3. TRÜ Toimetised 446. Tartu. 107–126.

Palju tänu abi eest Eesti linnakeelte uurimisrühma liikmetele, minu suulise kõne loengukursuste kuulajatele ja Karl Pajusalule.

Viron vaikutuksia Tarton yliopistossa opiskelevien suomalaisten äidinkielessä

Johdanto

Tarton yliopistosta on tullut viime vuosina ulkomaalaisopiskelijoille suosittu ja houkutteleva opiskelupaikka. Korkeakoulujen välisten sopimusten mukaan tarjoaa Tartto ulkomaalaisnuorille lukukaudeksi tai kahdeksi mukavia opiskelumahdollisuuksia vaihto-opiskelijoina. Lääketieteellisessä tiedekunnassa on ulkomaalaisosasto, jossa kahden englanninkielisen opiskeluvuoden jälkeen jatketaan viroksi. Kielikeskuksen viron tehokurssit valmentavat vuosittain noin 30 suomalaista vironkielisiin aineopintoihin. Joka vuosi valitaan melko isosta hakijoiden joukosta 25 opiskelemaan viroa, sen kulttuuria ja historiaa.

Suuri enemmistö Tartossa opiskelevista ulkomaalaisista on suomalaisia, esim. 1998/1999 täällä opiskelee noin 300 suomalaista. Monet heistä ovat uusia, vasta-aloittelijoita, mutta joukossa on suomalaisia nuoria, jotka ovat opiskelleet Tarton yliopistossa jo viisi-kuusi, jopa kahdeksan lukuvuotta.

Koska suomi ja viro ovat läheisiä sukulaiskieliä, ei viron passiivinen omaksuminen aiheuta isoja vaikeuksia. Vähän vaikeampaa on saada passiiviset tiedot aktiivisiksi, mutta viron kieliympäristö toimi tässäkin vaiheessa hyvänä apurina. Kokemukset osoittavat, että neljän tehokkaan kuukauden jälkeen (400 tuntia viroa) pystyvät suomalaiset melko vaivattomasti jatkamaan opiskeluaan viroksi.

Viron ja suomen kielten läheisyys saattaa aiheuttaa myös ongelmia: Tartossa asuvien suomalaisten äidinkieli saa hiipiviä vaikutteita virosta. Aluksi ehkä otetaan käyttöön vironkielisiä sanoja, "opiskelijatermejä" (*ylikoulu* pro *yliopisto*, vi

ülükool; päähuone pro päärakennus, vi peahoone; yhiselämy pro opiskelija-asuntola, vi ühiselamu) – koska vironkieliset sanat tuntuvat suomalaisen korvaan niin huvittavilta.

Vironkielisiä opiskelijatermejä käyttävät puheessaan muutkin ulkomaalaisopiskelijat, koska sanasto kiinnostaa outoudellaan. Joskus on vaikeaa ja lähes mahdotontakin löytää sanoille vastineita omalla äidinkielellään. Sen lisäksi osoittaa tällainen sanankäyttö puhujan kuuluvan tiettyyn sosiaaliseen ryhmään. Opiskelijasanastolla on siis slangin tunnusmerkkejä.

Have you seen the koristaja (su siivooja) today?

Please go to the majajuhataja (su talonhoitaja) office.

I have next lecture in the peahoone (su päärakennus).

Where are you going? – To the söökla (su ruokala).

Pikkuhiljaa suomalaiset lakkaavat kiinnittämästä huomiota siihen, miten paljon vaikutteita heidän puheeseensa on tullut virosta. Suomalaiset opiskelijat ovat myöntäneet, että jos puhutaan suomea Tartossa ja puhekumppanillakin on sama viron kielen tausta, annetaan asian olla, ei ponnistella virolaisuuksia, eestismejä, vastaan. Tartossa puhuttu suomi on kehittynyt omituiseksi slangiksi, jossa on erittäin paljon leksiikaalisia, mutta myös muoto-opillisia interferenssejä sekä vaikutteita alkaen fonetiikasta ja päättyen syntaksiin ja pragmaatiikkaan. Kielikontakti Tartossa aiheuttaa konfliktin suomalaisten opiskelijoiden tavaessa vanhoja tuttujaan, perheenjäseniään ja muita ”perussuomalaisia”. Jos Tarton slangin käyttäjä muuttaa takaisin Suomeen, hän menettää kyllä nopeasti omituisen kielensä. Jos hänen asuinpaikakseen jää Viro, hänestä on tullut bilingvaali, jonka A- ja B-kielten vaikutukset toisiinsa tarjoavat interferenssi-ilmiöiden tutkijoille erittäin kiinnostavia tutkimuskohteita.

Onko perusteltua käyttää Tartossa opiskelevista suomalaisista bilingvaalin/kaksikielisen määritelmää? Kaksikieli-

syys on eri tieteenalojen ja eri tutkijoiden näkökulmasta erilaista.

Kun kielitiede tulkitsee kaksikieliseksi henkilön, joka hallitsee kaksi kieltä täydellisesti syntyperäisen puhujan tavoin tai pystyy ainakin tuottamaan täydellisiä mielekkäitä puhunoksia toisella kielellä ja tuntee ja hallitsee edes jonkin verran toisen kielen kieliopillisia rakenteita, niin kielisosiologialle on tärkeintä käyttökriteeri – kaksikielinen käyttää (tai pystyy käyttämään) kahta kieltä (useimmissa tilanteissa) omien toiveidensa ja yhteiskunnan vaatimusten mukaisesti (Skutnabb-Kangas 1988: 63). Artikkelin kirjoittajan näkökulmasta on tärkeintä kaksikielisyyden määritelmässä silti sen pragmaattinen osa eli käyttö. Vaikka suomalaisopiskelijat eivät puhu viroa syntyperäisen kielenhallitsijan tavoin, he pystyvät kaikissa tilanteissa selviytymään myös virokseksi.

Artikkelissa käytetään esimerkkejä puhekielestä, joita kirjoittaja on poiminut suomalaisopiskelijoiden nauhoituksista ja opiskelijoiden ”itsetutkimuksista”. Kiitän tässä Annukka Katajaa, Liisa Hämäläistä, Minna Hamusta ja Mika Kerästä heidän avustaan aineiston keräämisessä. Tutkimustyö liittyy kirjoittajan Tarton yliopistossa pitämään kontrastiivisen kieliopin luentokurssiin.

Viron vaikutuksia suomalaisopiskelijoiden äidinkielessä

Joskus on vaikea päättää, ovatko muutokset opiskelijoiden suomessa viron vaikutusta tai puhesuomen kehittymisen yleisiä suuntauksia. Onhan puhesuomi Suomessakin lähestynyt viroa: possessiivisuffiksien käyttö on harvinaistunut, on huomattavasti loppuheittoa (varsinkin pitkän tavun jälkeen), analyttisyys lisääntyy jne. Tutkimuskohteena olleet opiskelijat silti ovat sitä mieltä, että viron kieliympäristö on korostanut heidän ja muiden Tarton suomalaisten puheessa kaikkia näitä suuntauksia.

Äänneoppi

Virossa jo vuosia asuvat suomalaiset todistavat, että heidän puheeseensa on "kotituttujen" mukaan tullut "ruotsalainen" korostus. Ääntämismuutoksista toiset osoittautuvat selvemmin viron vaikutuksiksi, toiset taas ovat saaneet virosta vain myönteisiä virikkeitä puhesuomen kehityskulkuun:

Sanapaino vierassanoissa on joskus virolaisittain siirtynyt jälkitavuihin:

biolo'gia, vi bioloo'gia

psykolo'gia, vi psühholoo'gia

anato'mia, vi anatoo'mia

Liudennus: l-äänteellä on taipumus tulla liudennetuksi: *Anna mull'e kans!* Myös s:n ääntämisessä on huomattu muutoksia. Muutokset eivät ole kuitenkaan säännöllisiä, ja äänteiden liudennus tapahtuu sellaisessakin ääniympäristössä, jossa virossa liudennusta ei ole (paitsi emfaattisessa tilanteessa, esim. pikkulasten kanssa kommunikoidessa). Suomalaisille viron liudennus tuottaa suuria vaikeuksia. Ponnistelu saattaa viedä hyperkorrektiuteen: liudennus on suomalaisvirossa tapauksissa, jossa sitä virossa ei oikeastaan olekaan. Se on omaltaan osaltaan tuottanut liudennustapauksia opiskelijoiden äidinkieleenkin.

Vokaalisointu poistuu joskus:

Täna (pro tänään, vi täna) *mul oli raskas päivä*

Mä alan jo kyllastua (pro kyllästyä, vi küllastuda)

Loppuheitto:

Uus lamp (pro uusi lamppu, vi uus lamp) *on kans eteises-sä, toiko äiti sen lampun?*

Muoto-oppi

Muoto-opissakin on joskus vaikea päättää, ovatko muutokset suomessa aiheutuneet virosta, kotidialektista vai puhekielen suuntauksista, koska suomen puhekieli on juuri viimeiset parikymmentä vuotta ollut samassa muutosvaiheessa kuin viro vuosisatoja sitten.

Analyyttisyys muodoissa: Viro on suomalais-ugrilaisessa kielikunnassa poikkeuksellinen fleksionsa takia, joka on johtanut suurempaan analyttisuuteen, kun taas suomi on säilyttänyt suomalais-ugrilaiset piirteensä – agglutinaation ja siitä johtuvan synteetion (katso Korhonen 1980). On todennäköistä, että viron muutokset ovat saaneet virikkeitä indoeurooppalaisesta kieliympäristöstä, jolla on ollut viroon rakenteellisia vaikutuksia. Viro on todistettu huomattavasti analyttisemmäksi kuin suomi (Metslang 1994: 11, katso myös Klaas 1996). Viime aikona ovat myös puhesuomessa alkaneet analyttiset muodot lisääntyä, mutta erittäin paljon analyttisuutta on Tartossa opiskelevien suomalaisten puheessa.

Postpositiokonstruktio sijamuodon sijasta:

Isillä on porot paidan päällä pro Isillä on poroja paidassa

vi Isal on põdrad särgi peal

Sie istut tuolin päällä pro Sie istut tuolilla

vi Sa istud tooli peal

Ootko sinä astunut jonkun terävän kiven päälle? pro Oot-

ko sinä astunut johonkin terävään kiveen?

vi Kas sa oled mõne terava kivi peale astunud?

Lattian päälle tarttis maton pro Lattialle tarttis maton

vi Põranda peale oleks vaipa vaja

Kysypä Jarin kädestä pro Kysypä Jarilta

vi Küsi ometi Jari käest

kanssa-konstruktio -kin -partikkelin sijasta:

Siinä on kans savupiippu pro Siinäkin on savupiippu
vi Siin on ka korsten
Se on kanssa rapu pro Sekin on rapu
vi Ka see on vähk

Partikkeliverbi tai ilmaisuverbi yksinkertaisen verbin sijasta:

Ivarin mummo kuoli pois pro Ivarin mummo kuoli
vi Ivari vanaema suri ära
Tein hänelle oven auki pro Avasin hänelle oven
vi Tegin talle ukse lahti
Mä tein sen jo puhtaaksi pro Mä puhdistin sen
vi Ma tegin selle puhtaks
Haluut sä tehdä tupakan? pro Haluut sä polttaa?
vi Kas sa tahad suitsu teha?
Hän teki lasin rikki pro Hän rikkoi lasin
vi Ta tegi klaasi katki

kans ~ kaa > ka: Puhe-suomessa on yleistä vaihtaa postpositio *kanssa*-konstruktiot *kaa* tai *kans*-konstruktioihin: minun *kaa*, mun *kans*, lähteä jonku *kaa*. Tarton suomalaisten puheessa huomaa sen lisäksi myös loppuheiton ja vokaa-lin lyhentymisen, postpositiosta on tullut jopa sijapäätte, kuten virossa:

Sä voit mennä Krissuka saunaan
vi Sa võid Krissuga sauna minna

Analyyttinen superlatiivi: Puhe-suomessakin on huomattavissa superlatiivissa kieliopillista redundanssia – liioittelua eli analyyttisen superlatiivin yleistymistä (*kaikkein*-rakenteet). Suomalaisopiskelijoiden puheessa on analyyt-tisyys tässäkin lisääntynyt:

Musta se esitys oli kaikkein paras niistä pro Musta se esi-tys oli paras niistä
vi Minu arvates see ettekanne oli neist kõige parem

Omistusliitteiden vähäinen käyttö on "kotisuomalaisten" puheen viimeisten vuosikymmenien piirre, mutta Tartossa opiskelevilla lisääntyy huomattavan enemmän possessiivisen pronominin *oma* käyttöä, myös tapauksissa, jossa se ei virossakaan ole tarpeellista:

Se on kyllä mun oma kirja
vi See on küll minu raamat
Oot sä hakenut jo sun oman arvosanan?
vi Kas sa oled oma hinde juba kätte saanud?
Sun oma takki on eteisessä
vi Sinu jope on esikus
Siulle pitää omii kynii ostaa
vi Sulle peaks oma pliiatseid ostma

Viron abessiivikonstruktioissa käytetään usein myös prepositiota *ilma*. Suomalaisopiskelijoillakin on *ilman*-rakteita enemmän, jopa esiintyy liioiteltua eli viron vaikutteista käyttöä:

Ilman syömättä sä et jaksa pro Et sä jaksa syömättä
vi Sa ei jõua ilma söömata
Se on ilman sanomattakaan selvää pro Se on sanomattakin selvää
vi See on ilma sõnadetagi selge

si-tunnuksellisen imperfektin käyttö:

Mä lukisin (pro luin) jo kirjan loppuun
vi Ma lugesin raamatu läbi

Vaikka suomen komparaatio tapahtuu **partitiivilla**, käytetään Tartossa joskus **elatiivia**, kuten virossakin:

Aegviidu on Tapasta (pro Tapaa) kauempana
vi Aegviidu on Tapast kaugemal
Kyllä hän on aina minusta (pro minua) nopeampi
vi Ta on alati minust kiirem

Viron deminutiivisuffiksi -ke on muutamissa esimerkeissä tullut suomen *-nen* -liitteen tilalle: *hassuke, höpsöke, hupsuke*.

Lauseoppi

Viron objektin totaalisuuden ilmaisuksi ei useinkaan riitä pelkkä sijavaihtelu. Tilanne tulee resultatiiviseksi, jos genetiivisen tai nominatiivisen objektin rinnalla käytetään myös perfektiviadverbia: *Ta kustutab tuled* (NOM) *ära* 'Hän sammuttaa valot'; *Ta kirjutab referaadi* (GEN) *valmis* 'Hän kirjoittaa esseen'. Myös suomalaisopiskelijoista alkaa tuntua, että tilanteen rajautumista ei pystytä ilmaisemaan pelkästään synteettisellä tavalla (sijavaihtelulla), vaan että lisäksi tarvitaan adverbia:

Söin kaikki karkit pois pro *Söin kaikki karkit*

vi *Söin kõik kommid ära*

Luin jo kirjan läpi pro *Luin jo kirjan*

vi *Lugesin juba raamatu läbi*

Sammuta valo pois pro *Sammuta valo*

vi *Kustuta tuli ära*

Ulko- ja sisäpaikallissijojen käytössä on viron ja suomen välillä paljon yhteisiä piirteitä, mutta on tilanteita, jossa toinen kieli valitsee sisä- ja toinen ulkopaikallissijat (katso Uuspõld 1994). Suomalaisopiskelijoille on sekin alkanut tuottaa harmia:

Mä lähden ekalle kerrokselle pro *Lähden ekaan kerrokseen*

vi *Lähen esimesele korrusele*

Näillä kuvilla on mun serkut pro *Näissä kuvissa on mun serkut*

vi *Nendel piltidel on mu nõbud*

Muutoksia rektioissa:

Mulle tuntuu, että... pro *Minusta tuntuu, että...*

vi *Mulle* (ALL) *tundub, et...*

*Sit*ä mä kyllä uskon pro *Sen* mä kyllä uskon
vi *Seda* (PART) ma usun küll

Vaikka **sanajärjestys** on virossa ja suomessa pääosin sama, on erittäin hyvinkin viroa puhuvien suomalaisten puheessa sanajärjestysvirheitä. Tilastolliset, korpuksiin pohjautuvat tutkimukset ovat osoittaneet, että yleisin sanajärjestysero suomen ja viron välillä on subjektin ja verbin keskinäinen järjestys: virossa järjestys VERBI + SUBJEKTI on yleisempi kuin suomessa, ja vastaavasti suomessa SUBJEKTI + VERBI on selkeämmin hallitseva järjestys kuin virossa (Huomo 1994: 21). Viron sanajärjestys ei ole vielä ehtinyt merkittävästi vaikuttaa opiskelijoiden äidinkieleen, ja aineistossa oli vain muutamia esimerkkejä:

määrite+infinitiivi pro infinitiivi+määrite:

Siulle pitää omii *kynii* ostaa pro *Siulle* pitää *ostaa* omii *kynii*

vi *Sulle* peaks oma *pliiatseid* ostma;

Viron V2-säännön vaikutus: lauseen alkuun topikaalisitettu elementti (yleisimmin adverbiaali) laukaisee subjektin ja verbin inversion (Tael 1988: 37–38).

Suomeksi *on se* savipiippu pro *Suomeksi* *se on* savipiippu
vi *Soome keeles* *on see* savipiippu.

Prepositio postposition asemasta:

Pai-pai, vasten lasia... pro *Pai-pai, lasia* *vasten*...
vi *Pai-pai, vastu* klaasi

Sanasto

Eniten interferenssejä tuottaa opiskelijoiden sanastoon opiskelu viron kielellä. Yliopistossa ja kursseilla käytetään viroa. On luonnollista, että muutaman vuoden opiskelun jälkeen suomalaiselle tuottaa vaikeuksia puhua aineestaan äidinkielellä: termithän on kaikki omaksuttu viroksi tai

englanniksi. Seuraavissa sanastoesimerkeissä tarjotaan vain yleisiä arkielämän interferenssejä, erikoisalojen sanasto on jätetty pois.

Yliopisto ja kurssit:

Mä käyn ylikoolissa pro Opiskelen yliopistossa

vi Ma käin ülikoolis

Mun tarttee käydä õppetoolilla pro Mun tarttee käydä laitoksella

vi Ma pean õppetoolis käima

Mulla alkaa latina keele tunti pro Mulla alkaa latinan tunti

vi Mul algab ladina keele tund

Mulla on huomenna eksami pro Mulla on huomenna tentti

vi Mul on homme eksam

Kurssi kestää kolme semesteriä pro Kurssi kestää kolme lukukautta

vi Kursus kestab kolm semestrit

Sen esseen tähtiaika oli jo pro Sen esseen palautuspäivä oli jo

vi Selle essee tähtaeg oli juba

Ylikoolilla ei tänään ollutkaan luentoa pro Yliopistolla ei tänään ollutkaan luentoja

vi Ülikoolis ei olnud täna loenguid

No se sisäänjohdatuskurssi alkaa huomenna pro Johdantokurssi alkaa huomenna

vi Sissejuhatuskursus algab homme

Arkielämä:

Mä asun Vallikraavitänavalla pro Mä asun Vallikraavinkadulla

vi Ma elan Vallikraavi tänaval

Las mä mietin pro Anna mä mietin

vi Las ma mõtlen

Tänne saa parkita autoja pro Tänne saa pysäköidä autoja

vi Siia võib autosid parkida
Tavataan Raekoja platsilla pro Tavataan Raatihuoneento-
rilla

vi Kohtume Raekoja platsil
Lähden tiipurilla Suomeen pro Lähden kantosiipialuksella
Suomeen

vi Sõidan tiiburiga Soome

Lainauksia on myös **viron puhekielestä:**

yhikas 'opiskelijaasuntola', vi *ühikas*
ratikka 'lämpöpatteri', vi *radikas*
jopu 'hölmö', vi *jobu*

Virossa ja suomessa on paljon sanoja, joiden muoto on sama (tai lähes sama), mutta **semantiikassa** on eroja. Pulmasanakirjat ja viron oppikirjat hauskuttelevat opiskelijoita esimerkeillä virolaisista, jotka tilaavat Suomessa kahvilassa maitoa (vi *piim*) ja nakkeja (vi *viinerid*) ja joutuvat syömään piimää ja viinereitä. Kielenhuolto varoittaa vironpuhujia hiipivistä fennismeistä: virolainen sana vaihdetaan suomalaiseen, vaikka vaihto on perusteeton ja virossa on jo samalla denotaatilla toinen ilmaisu. Vaihto aiheuttaa semanttisia ongelmia, koska käyttöön otettu sana tunnetaan myös virossa, mutta eri merkityksessä. Urheiluuutisen otsikko *Eesti hävis* merkitsee ainakin etelävirolaiselle 'Eesti hukkui' eikä 'Eesti hävisi', (katso myös Erelt 1995). Senkaltaista merkityksellistä hämäryyttä aiheuttaa viro suomalaisopiskelijoidenkin puheessa:

Mä elän vuokralla Tiigillä (=Tiigikadulla) pro Mä asun
vuokralla Tiigillä

vi Ma elan Tiigi tänavas

Kävin eilen hakemassa elämislupani pro Kävin eilen hake-
massa oleskelulupani

vi Käisin eile elamisluba saamas

Ja pää pestiin pro Ja hiukset pestiin

vi Ja pea pesti puhtaks
Mutta mitä ääntä tekee pöllö? pro Mutta mitä pöllö sanoo?
vi Aga mis häält teeb öökull?
En minä tiä mikä siulla oli vikana pro En minä tiä, mikä
siul oli hätänä
vi Ma ei tea, mis sul viga oli
Se on pyhäpäivänä kiinni pro Se on sunnuntaina kiinni
vi See on pühapäeval kinni
Mä saatan eksyä nyt pro Mä saatan olla väärässä nyt
vi Ma võin nüüd eksida
Tapahtuu huvittavia asioita pro: Tapahtuu mielenkiintoi-
sia asioita
vi: Juhtub huvitavaid asju
Mä söitan kotiin huomenna pro Mä matkustan kotiin huo-
menna
vi Ma sõidan homme koju.

Vaikeuksia aiheuttavat **modaaliverbien saada ja voida** merkityskenttien erot ja samanlaisuudet suomen ja viron välillä sekä **tulevaisuuden ilmaisu** (katso myös Tragel-Mikkilä 1994 ja Sang 1993):

Isi ei saa, isin pitää siivota tuo olkkari pro Isi ei voi
vi Issi ei saa
Saat sä tulla? pro Voit sä tulla?
vi Kas sa saad tulla?
Ei siihen niin pienelle paperille saa piirtää ollenkaan pro Ei
siihen niin pienelle paperille voi piirtää ollenkaan
vi Nii väiksele paberile ei saa üldse joonistada
Se ei saa sen takia, kun sillä on jalka paketissa pro Se ei voi
sen takia, kun sillä on jalka paketissa
vi Ta ei saa sellepärast, et tal on jalg kipsis
Sait sä jo terveeks? pro Tulit sä jo terveeks?
vi Kas sa said terveeks?

Lopuksi

Suomen ja viron kohtaaminen Tartossa on isojen kielikontaktien pienoismalli, jossa kielten lähisukulaisuudella on tärkeä rooli. Viron vaikutuksia suomalaisopiskelijoiden äidinkieleen tutkiessaan huomaa interferenssien jakautuvan heidän puheessaan epätasaisesti. Sanasto muuttuu nopeammin. Lisäksi viro tukee puhesuomen tapahtumassa olevia rakenteellisia muutoksia. Käyhän kielihistoriastakin ilmi sanaston innovaatiovalmius, kun taas rakenteelliset muutokset tarvitsevat enemmän aikaa.

KIRJALLISUUS

- Erelt, Tiiu 1995: Soome keele kütkes. – Keel ja Kirjandus 1. 9–19.
- Huumo, Tuomas 1994: Näkökulmia suomen ja viron sanajärjestyseroihin. – Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5. 1994. Toim. Helena Sulkala ja Heli Laanekask. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40. Oulu. 21–40.
- Klaas, Birute 1996: Similarities in Case Marking of Syntactic Relations in Estonian and Lithuanian. – Estonian: Typological Studies I. Ed. by Mati Erelt. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 4. Tartu. 37–62.
- Korhonen, Mikko 1980: Über die struktural-typologischen Strömungen (Drifts) in den uralischen Sprachen. – Congressus quintus internationalis fenno-ugristarum. Turku, 20–27. VIII 1980. Pars II. Sessiones plenares. Turku.
- Metslang, Helle 1994: Grammatikaliseerumisest eesti ja soome keeles. — Lähivertailuja 7. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Tammi Valkamassa 5.–7.5.1993. Toim. Karl Pajusalu ja Valma Yli-Vakkuri. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 44. Turku. 9–33.
- Sang, Joel 1993: Uhkaako suomen kieli viroa. – Kieliposti 3. Helsinki. 16–19.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1988: Vähemmistö, kieli ja rasismi. Helsinki.
- Tael, Kaja 1988: Sõnajärjemallid eesti keeles (võrrelduna soome keelega). Preprint KKI-56. Tallinn.

- Tragel, Ilona – Mikkilä, Margit 1994: Suomen ja viron saada- ja voida-verbien vertailua kognitiivisesta näkökulmasta. – Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5. 1994. Toim. Helena Sulkala ja Heli Laanekask. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40. Oulu. 114–123.
- Uuspõld, Ellen 1992: Sise- ja väliskohakäänded lokaaladverbiaali väljendajatena. – Lähivertailuja 6. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Mekrijärvellä 10.–11. 4. 1992. Toim. Hannu Remes. Kielitieteellisiä tutkimuksia. Joensuun yliopisto, Humanistinen tiedekunta, N:o 27. Joensuu. 79–85.

Viron kieli ja kulttuuri oppiaineena Helsingin yliopistossa

Sen 75 vuoden aikana, joka on kulunut viron kielen lehtoraatin perustamisesta, viron kielen opetus Helsingissä on kehittynyt ja monipuolistunut sekä laajentunut koskemaan myös muuta Suomea. Helsingin lisäksi myös Oulun, Turun, Tampereen ja Jyväskylän yliopistoissa on viron kielen lehtoraatit. Suomessa on ollut perinteenä valita lehtoriksi äidinkielenen virolainen. Ensimmäiset lehtorit olivat pysyvästi Suomessa asuvia virolaisia, Helsingissä esimerkiksi Villem Grünthal ja Eeva Niinivaara. 1960–70 -luvulla suomalaiset saivat aikaan, että Suomen ja Neuvostoliiton tieteellis-teknisiä suhteita käsittelevään sopimukseen merkittiin myös viron kielen lehtorien lähettäminen Suomeen. Siitä alkaen on lehtorit kutsuttu tai valittu Virosta. Jotta opettajan hyvä ja nykyaikainen kielitaito sekä tiiviit kieli- ja kulttuurisuhteet säilyisivät, vierailevan lehtorin kanssa solmitaan tavallisesti enintään kolmen tai neljän vuoden mittainen työsuhde.

Suomen yliopistot ja opiskelijat ovat aina olleet kiinnostuneita viron kielestä. Jo 1970-luvulla viron opiskelijoiden määrä Helsingin yliopistossa kasvoi niin paljon, että vuodesta 1978 alkaen täällä on ollut kaksi viron kielen lehtoria. 1980-luvulla viron opetusta laajennettiin ja kaikissa yliopistoissa suunniteltiin 15–20 opintoviikon mittainen viron kielen ja kulttuurin opintokokonaisuus, jonka opiskelija voi valita sivuaineekseen. Vuonna 1994 Helsingin yliopisto laajensi opiskelijoiden toivomuksiin vastaten viron kielen ja kulttuurin opetusta entisestään. Kielitaidon opettamisesta suomen kielen ja suomalais-ugrilaisten kielten opiskelijoille on tähän päivään mennessä kehittynyt itämerensuomalaisten kielten

oppiaineen viron kielen ja kulttuurin linja, jota voi opiskella pääaineena tai sivuaineena ja josta voi valmistua maisteriksi, lisensiaatiksi ja tohtoriksi. Viron kielen ja kulttuurin linjan itsenäiset tutkintovaatimukset hyväksyttiin vuonna 1994. Vuodesta 1989 suomalais-ugrilainen laitos oli voinut kutsua Viirasta vierailevan suomalais-ugrilaisten kielten tai viron kielen professorin opettamaan joitakin valintakursseja. Vuodesta 1995 tämä professuuri liitettiin viron kielen ja kulttuurin oppiaineeseen ja muutettiin aluksi viron kielen apulaisprofessorin, vuodesta 1998 viron kielen professorin viraksi.

Kolmenlaisia opiskelijoita

Viron kielen peruskurssin Helsingin yliopistossa suorittaa vuodessa noin 100 opiskelijaa. Viron kieltä ja kulttuuria pääaineenaan opiskelemaan otetaan joka vuosi 5-7 uutta opiskelijaa. Lisäksi vuosittain 15-20 opiskelijaa valitsee viron kielen ja kulttuurin sivuaineekseen. Vaikka vasta muutaman vuoden on ollut opintojen alusta asti viron kieleen ja kulttuuriin erikoistuneita opiskelijoita, ensimmäiset maisterit ovat jo valmistuneet. Perusopintojen opintokokonaisuuden (20 ov) suorittaa vuodessa 15-20 henkilöä (vuoden 1998 aikana 20). Aineopintojen opintokokonaisuuden (20+20 ov) suoritti vuoden 1998 aikana 9 henkilöä, mutta kolmen vuoden aikana, jonka itse olen Helsingin yliopiston viron kielen professorin virkaa hoitanut, aineopintoihin kuuluvan praktikumin on suorittanut ja tutkielman kirjoittanut 40 henkeä. Heillä aineopinnot on suoritettu tai he ovat niiden loppusuoralla.

Opettamisen tekee monimutkaiseksi se, että laitoksella on ainakin kolmenlaisia opiskelijoita. Ensimmäisen ryhmän muodostavat kieliaineiden opiskelijat, jotka suorittavat kielitieteen opintoja muuallakin kuin suomalais-ugrilaishallalla laitosella. Viroa tai sukukieliä pääaineena opiskelevat ovat usein motivoituneet ensisijaisesti kielitaitoon ja käytännön kursseihin. Suomen kieltä tai muita kieliä pääaineena opis-

kelevat ovat suuntautuneet kieliopintoihin teoreettisemmin ja usein tieteellisesti. Toisen ryhmän muodostavat viroa sivuaineena opiskelevat, joiden pääaine voi olla hyvin kaukana kielitieteestä: matemaatikot, maantieteilijät, muusikot, biologit, valtiotiedettä, kansatiedettä, historiaa tai melkein mitä muuta tahansa lukevat, joiden tiedot kieliopista ja kielitieteestä voivat olla melko hatarat. Viron kieli ja kulttuuri sopii erittäin hyvin sivuaineeksi minkä tahansa oppiaineen opiskelijalle, joka on kiinnostunut Virosta tai Baltiasta tai suunnittelee omalla erikoisalalla yhteistyötä Viron kanssa. Kolmannen ryhmän muodostavat virolaissyntyiset ja usein Virossa ylioppilaiksi kirjoittaneet nuoret, jotka syystä tai toisesta ovat muuttaneet asumaan Suomeen ja joko opiskelevat pääaineena äidinkieltään ja toivovat siitä itselleen ammattia, tai opiskelevat pääaineena jotakin muuta, mutta viisaasti haluavat käyttää hyväkseen äidinkieltään ja hankkia siitä sivuainekonaisuuden. On varmasti parempi mennä kysymään tulkin, kääntäjän tai konsultin työtä Helsingin yliopiston maisterin-papereilla kuin pelkällä ilmoituksella, että viro on hakijan äidinkieli.

Opiskelijoiden valinnanmahdollisuudet

Kun opiskelijat ovat niin eritasoisia ja heillä on eri intressit, ei ole helppoa järjestää kaikkia tyydyttävää opetusta. Laitoksella onkin aika paljon valinnanmahdollisuuksia. Perusopinnot (20 ov) antavat peruskielitaidon (viron alkeis- ja jatkokurssi sekä käännöskurssi I) sekä ensitiedot viron kulttuurista (kirjallisuudesta, historiasta, yhteiskunnasta ja kulttuurista) ja kielitieteestä (kielitieteen perusteet ja johdatus viron kielen tutkimukseen). Niihin kuuluu 5 ov suomen kielen opintoja tai vaihtoehtoisesti taiteentutkimuksen opintoja, jos niitä ei ole suoritettu jonkin muun aineen yhteydessä. Virolaissyntyiset opiskelijat suorittavat kielitaidon opintokokonaisuuden sijasta oikeakielisyys- ja viestintäkurssit. Aineopintojen 20 ov

voi jo suunnitella joko kieli- tai kulttuuripainoitteiseksi. Kaikki suorittavat viron kielen rakenteen kursseja 5 ov verran, samoin 5 ov kulttuuriopintoja. Sen lisäksi voi suorittaa 5 ov viron kielen kehityksen kursseja (kielenohjailu, vanha viro, murteet, kielihistoria) tai vaihtoehtoisesti saman verran lisää kulttuuriopintoja. Kielitaitoja syvennetään käännös-, keskustelu- ja kirjoitusharjoituksin. Lisäksi aineopintoihin kuuluu praktikum, joka vastaa suurin piirtein Tarton yliopiston keskiasteen seminaaria. Praktikumin aikana opiskelijat kirjoittavat ensimmäisen itsenäisen pienehkön tutkielman viron kielestä tai kulttuurista. Ensimmäisinä vuosina praktikum oli aina viron kielestä, nyt on opiskelijoiden suuntautumisvaihtoehtot huomioon ottaen suunniteltu joka toinen vuosi kirjallisuuden tai jonkun muun kulttuurialan praktikum. Viron kielen professorina olen järjestänyt kahdenlaisia kielipraktikumeja. Ensimmäisenä vuonna tein niin kuin Tarton yliopistossa: autoin jokaista opiskelijaa (heitä oli 18) valitsemaan praktikumteeman mielenkiintoisesta aiheesta ja kuvittelin, että praktikum-tutkielman voisi jatkaa myöhemmin pro gradu -työksi. Työskentelytapa ei ollut onnistunut. Esitelmistä keskustelivat pääasiallisesti opponentti ja praktikumin ohjaaja, mutta muita oli vaikea saada kiinnostumaan ja osallistumaan. Lisäksi selvisi, että siitä ei ollut tulevia opintoja ajatellen paljon hyötyä – helsinkiläinen opiskelija alkaa ajatella pro gradu -työn teemaa vasta sitten, kun syventävätkin aiheet on melkein suoritettu. Kukaan ei jatkanut praktikumis- sa valitun teeman tutkimista. Seuraavina vuosina järjestin temaattisen praktikumin. Yhteinen aihe oli sanaston polysemia ja sen heijastuminen vironkielisen tekstin suomentamiseen. Jokaisella oli tutkittavana yksi sana, mutta ongelmat, metodit ja työskentelytapa olivat yhteisiä. Praktikumin istunnot olivat mielenkiintoisempia kuin edellisvuonna. Jokainen oppi aikaisemmin esiintyneiden virheistä – ja, mikä tärkeintä, kaikki praktikumin tutkielmat saatiin valmiiksi ajoissa,

saman kevään aikana. Ensimmäisen vuoden praktikumin töistä puuttuu edelleen muutama.

Syventäviin opintoihin kuuluu kielitaidon syventämiseksi erilaisia käänнос-, tulkkaus- ja kirjoitusharjoituksia, kieliharjoittelu Virossa, 10 ov erikoisalojen kursseja ja seminaari. Erikoisaloina opiskelija valitsee joko 10 ov kielitieteen erityisälysyksyksiä tai vaihtoehtoisesti saman verran kirjallisuuden ja muiden kulttuurialojen erikoiskursseja. Pääaineopiskelijan on tarkoitus valita aloja, jotka tukevat hänen tutkielmaansa.

Erikoiskursseja ja kirjatenttejä

Koska laitoksella järjestetään joka vuosi ainakin seitsemän viron alkeiskurssin ryhmää, lehtorit opettavat pääasiallisesti perusopintoja ja kielitaidon kursseja. Lehtorimme ovat teetellisesti korkeatasoisia, ja olemme tietenkin yrittäneet käyttää heidän taitojaan myös aine- ja syventävissä opinnoissa. Kumpikin lehtori on pitänyt ainakin yhden erikoiskurssin lukukaudessa, parhaassa tapauksessa kaksi. Aine- ja syventävien opintojen kielitieteen kursseista vastaa vieraileva professori, kirjallisuuden ja kulttuurin kursseista kirjallisuuden lehtori. Jotta opiskelijat muutaman vuoden aikana voisivat kerätä mahdollisimman monta erilaista luentokurssia, opettajien opetusohjelma vaihtuu vuosittain. Siitä huolimatta suuri osa aine- ja syventävien opintojen kursseista suoritetaan kirjatentteinä. Aine- ja syventävien opintojen tasolla opetus on vironkielistä, sekä luennot että luettavat kirjat. Paljon ongelmia aiheutuu siitä, että Virossa ei ole julkaistu tarpeeksi yliopistotasolle sopivaa kielitieteellistä kirjallisuutta. Kurssikirjoja on vähän. Olemme yrittäneet korvata niitä artikkelipaketeilla. Aina kun on vapaa hetki, olen yrittänyt koota jostakin aiheesta 150-200 sivuisen artikkelilistan. Samanlaista työtä tekevät myös muut virolaiset opettajat. Joka vuosi monistetaan opiskelijoille Tenttikirjallisuutta -moniste, joka tarjoaa kirjatenttivaihtoehtoja niistä pakollisista kursseista, joista sinä

vuonna ei ole järjestetty luento-opetusta, ja lisäksi suuren joukon erikoiskursseja, joista opiskelija voi valita itselleen sopivat. Onneksi suomalais-ugrilaisen laitoksen kirjasto on korkeatasoinen. Huolimatta lisääntyvästä rahanpuutteesta laitoksen kirjastoon tilataan yhä tärkeimpiä virolaisia aikakauskirjoja. Meillä on kaikki vuosikerrat julkaisuista Keel ja Kirjandus, Linguistica Uralica, Looming, Teater-Muusika-Kino, Vikerkaar, ja Akadeemia, samoin Emakeele Seltsin vuosikirjat ja vanhemmat aikakauskirjat Eesti Keel ja Eesti Kirjandus. Vaikka enää ei olekaan mahdollista ostaa kaikkia ilmestyviä kaunokirjallisia teoksia, laitoksen virolaisopettajat ovat yrittäneet hankkia kaikki Virossa ilmestyvät kielitieteelliset ja kulttuuria käsittelevät kirjat. Kulttuurin eri alojen kattaminen on tietenkin vaikeaa, koska kenttä on laaja ja kulttuuri monimuotoista.

Jotta opetus ei olisi liiaksi yhden tai kahden opettajan tietojen ja taitojen varassa, olemme käyttäneet hyväksi kaikkia mahdollisuuksia saada opetusta ulkopuolelta. Tuglas-seuran kanssa järjestetään joka lukukausi yhteisiä kursseja viron eri kulttuurialoilta. Luennoijat ovat Virosta. Virallisena kääntäjänä Helsingissa työskentelevä Anu Ehro on pitänyt hyvin suosittuja ammattikielen käännöskursseja. Kokenut kääntäjä ja tulkki, Viro-instituutin johtaja Kulle Raig on järjestänyt suullisen tulkkauksen kursseja. Laitoksen äärimmäisen tiukka budjetti on estänyt vierailevien lehtoreiden kutsumisen, mutta olemme onnistuneet jonkin verran hankkimaan rahaa muualta ainakin yhden yliopiston ulkopuolisen käännös- ja tulkkaukskurssin tilaamiseksi lukukaudessa. Aine- tai viimeistään syventävien opintojen vaiheessa melkein jokaisen opiskelijoistamme on onnistunut opiskella lukukauden tai vuoden verran vaihto-oppilaana Tarton yliopistossa. Siellä suoritettut kurssit hyväksytään täällä korvaavina opintoina. Samalla saa suoritetuksi pakollisen kieliharjoittelun, ja tietenkin kielitaito lisääntyy.

Tutkielmat ja aiheiden valinta

Pro gradu -tutkielmat pyritään kirjoittamaan viroksi. Parhailaan meillä on toistakymmentä gradua tekevää opiskelijaa. Noin puolet tekevät gradun joltakin kulttuuriin liittyvältä alalta, useimmiten kirjallisuudesta tai yhteiskunnallis-poliittisista liikkeistä, toinen puoli harjoittaa kielentutkimusta. Gradujen aihevalinnassa yritetään käyttää hyväksi Helsingin yliopiston erikoisasemaa viron kielen tutkimuksessa, ennen kaikkea sitä, että tutkija on ulkomaalainen. Olemme pyrkineet välttämään aiheita, joista virolaissyntyinen tutkija saavuttaisi selvästi parempia tuloksia ja ainakin paljon vähemmällä vaivalla. Graduteemaan sisältyy tavallisesti jokin vertaileva aspekti. Osa graduja käsittelee kääntämistä, eli tutkitaan miten joku viron kielen ilmiö tai rakenne on käännettävissä tai käännetty suomeen. Usein tutkielmaan sisältyy kontrastiivinen tai typologinen näkökulma, eli tutkitaan jonkin ilmiön tai kategorian ilmaisemismahdollisuuksia virossa ja suomessa – mitä niissä on samankaltaista, ja mistä johtuvat erot. Kolmas aihepiiri on virolaiset ja viron kieli Suomessa. Siitä aiheesta on jo valmistunut yksi viron kielen ja kulttuurin maisteri, jonka tutkimusten perusteella meillä on jonkinlainen sosiologinen kuva Suomen virolaisista ja heidän kieli-ongelmistaan. Jatko-opiskelijana hän on laajentanut aihettaan ja jatkaa Suomen virolaisten tutkimista. Näin juhluvuonna olen yrittänyt vihjailla, että myös viron kielen opettamisen historia Suomessa ja Helsingin yliopistossa olisi varmasti mielenkiintoinen tutkimusaihe.

Viron kieli ja kulttuuri on suosittu oppiaine, opiskelijoita on riittävästi ja monet heistä ovat jo löytäneet itselleen mielenkiintoisen työpaikan Viron ja Suomen suhteiden parista.

Eesti ja soome keele igivanad erinevused

Eesti keele kui tugevasti flektiivse ja analüütilise keele tüpoloogiline erandlikkus põhiolemuselt aglutinatiivses ja sünteetilisest uurali keeleperes on üldtuntud seik. Selle erandlikkuse praktiliselt ainuvalitsevaks seletuseks on eesti keele algse aglutinatiivsuse ja sünteetilisuse taandumine indoeuroopa keelte mõjul. Julgen selle seletuse ainuõigsuses tõsiselt kahelda.

Vähemalt selles mõttes, et eesti keele väidetavast varasemast lausaglutinatiivsusest ja -sünteetilisusest pole ju piisavalt evidentsi. Poole tuhande aasta tagused vanimad eesti keele kirjanekud ei erine kuigivõrd tänapäevasest eesti keelest. Kirjanekute ajapiirist tahapoole avaneb aga üksnes fantaasia mängumaa, kus ilmuvad platsi algkeele- ja keelepuuideed.

Kui loobuda sellest algkeelte ja keelepuude iganenud kinnisideest ning lähtuda ainuüksi tänapäeva uurali keelte evidentsist, muutub kogu pilt nende keelte ajaloolisest taustast. Pole enam tarvis iga hinna eest seletada nende keelte ühisusi ja erinevusi ühest ühisest algallikast lähtuvalt, vaid võib võtta arvesse kogu teadaoleva ajaloolise ja kaasaegse faktoloogia, üritamata kohandada seda traditsiooniliste mallidega.

Eesti ja soome keel on teineteisest oluliselt erinevad. Vähemalt osa nendest erinevustest võib seletada ajaliselt väga kaugete erinevate keeleliste lähteallikatega, mõeldavalt kogu nende erinevate keeltega, millest sarnastumise teel moodustusid lõpuks tänapäeva uurali keeled.

Kui uurali keelte moodustumisprotsess kulges tõesti enam või vähem erinevate keelte sarnastumise teel, võis üheks sar-

nastajaks olla teatud *lingua franca*, hädapäraselt tarvitusele võetud abikeel. Sellisel juhul on aga selge, et uurali keelte ajaloo uurijad rekonstrueerivad just seda *lingua francat* kogu tema ebatäielikkuses ja nappuses uurali algkeele pähe.

Sellisel rekonstrueeritud „algkeelest” pole võimalik teha mingeid järeldusi kõnealuste kunagiste tegelike keelte kohta, kuigi sageli nii talitatakse, s.t. harrastatakse täielikult ebateaduslikku „tagasirekonstruktsiooni” ehk – teisiti öeldes – rekonstruktsioonist lähtuvat edasirekonstruktsiooni.

Jätkates sellelaadset mõttekäiku, pole põhjust kõnelda ka läänemeresoome algkeelest kõige sellest tulenevaga. Peatugem hetkeks läänemeresoome algkeele küsimuse juures. Viimane, nn. Würmi-Valdai mannerjää, mis küündis oma maksimumi ajal 20 000–15 000 aasta eest Põhja-Saksa, Poola ja Leeduni, hakkas sulama ja mannerjää lõunaserv põhja suunas taanduma. Sobivas kauguses mannerjää servast, kus juba kasvas piisav taimestik, et sellesse võinuksid elama asuda loomad, nihkusid kiviaegsed kütid-kalastajad-korilased mannerjääle järele.

Mannerjää sulamisveed moodustasid suuri jõgesid, järvi ja soid, küttimiseks ja kalastamiseks sobivat kuiva maad oli vähe. Lisaks oli tarvis umbes 10 ruutkilomeetrit maad ühe inimese äraelatamiseks. Inimasustus oli seega äärmiselt hõre. Kus pidi nendes tingimustes asuma see paik, kus kõneldi tollast või tulevast ühtset läänemeresoome algkeelt? 12 000 aasta eest asustas inimene mannerjääst vabanenud ja vee alt väljaulatuva Eesti osa ja 10 000 aasta eest vastava Soome osa.

Sealtpeale nad Eesti ja Soome alal elunesid, küttisid ja kalastasid ning jätkasid ka kõnelemist. Mille kõnelemist? Mis keelt või keeli nad rääkisid? Seda me ei tea ega saa vist kunagi teada. Aga oletada – iseeneselt küsida ja ise vastata – võime küll. Ega ometi läänemeresoome algkeelt? Miks ka mitte. Aga alles olime kimpus sellega, kus selline algselt paiknes, moodustus või kust mujalt võis ta siiakanti saabuda.

Nii et läänemeresoome algkeelt vaevalt. Asustuse hõreduse tingimustes olid kütid-kalurid ometi väga liikuvad. Nad jälitasid laialdaselt retklevaid loomakarju, kalastasid seal, kus see oli hetkel otstarbekas. (Näiteks tollases Pärnu jõesuus asuvas Pulli kalastuspaigas peatusid nad 11 500 aasta eest ainult suviti, mida tõendab haviluude puudumine paiga kultuuri kihi arheoloogilises leiuaaineses.) Mis keelt nad oma kaaslastega ka igapäiselt ei kõnelnuks, puutusid nad ajuti kokku muusuguse keelepruugiga inimestega. Mõeldava keelebarjääri ületamiseks pursiti siis nende naabritega midagi, millest mõlemad pooled aru said, s.t. *lingua francat*. Mingi seesugune *lingua franca* võis tulla kasutusele umbkaudu kogu praegusel läänemeresoome keelte leviku alal, tõenäoliselt veel laiemaltki, sest hoopis isesuguse indoeuroopa keelekuju kõnelejaid polnud tollal veel ligilähedalgi. Ala põhjaosas puututi kokku lapi ja kirdeosas samojeedi keelekuju kõnelejatega ning sealgi kasutatud *lingua franca* on jätnud praeguseks nii läänemeresoome ja / või lapi kui ka samojeedi (eriti geograafiliselt lähematesse põhjasamojeedi) keeltesse rohkesti ühisjooni, millest 12 mulle enim silma hakanut olen ka üles lugenud (vt. näit. Künnap 1998a: 90–94). Ala lõunaosas oli kontakt Dneprini ja kaguosas Volgani ulatuvate keelekujudega, mille mõjud on tugevamad praegustes idapoolsemates läänemeresoome keeltes, eesti keele alal tema kaguosas praeguses Võru murdes.

Eriti viimase asjaolu tõttu olen jõudnud nüüd punktini, kust edasi ma enam ei saa opereerida nende abstraktsioonidega *eesti keel* ja *soome keel*, mida ma eespool seni teadlikult kasutanud olen. Edasiseks vaatluseks on otstarbekas lahutada eesti keelest see Võru murre (ja koos temaga ka teised lõuna-eesti murded – Mulgi ja Tartu) kui kunagisest omaette keelest – tšuudi keelest – põlvnevad. (Muidugi on ka *tšuudi keel* omaette abstraktsioon.) Küllap oleks otstarbekas samal moel lahutada soome keelest mõned tema murdealad, kuid ma ei oska seda päris üheselt teha. Igatahes tuleks kõrvale jätta soo-

me murrete tugevasti eestipärane edelaosa ja eesti murrete tugevasti soomepärane põhjaranniku keskosa.

Järelejäänud osas räägin ma siis jälle abstraktsioonidest *eesti keel* ja *soome keel*. Needki kaks (minu poolt uuesti ümberabstraheeritud) keelt on teineteisest oluliselt erinevad. Mitmed erinevused on seejuures arvatavasti igivanad. Ma ei söanda ammendavat nimekirja koostada – nii kaugel me veel pole. Pigem katsun igivanade erinevuste olemasolu tajutavaks teha mõnda üksikusse neist veidi põhjalikumalt süüvides.

Kõigepealt viitaksin sellele, et olen eesti keele igivanaks iseärasuseks pidanud *a*-mitmust (Künnap 1997: 136), mis pole soome keelele omane. Kõik katsed tuletada eesti *a*-mitmust eesti-soome (läänemeresoome, laiemalt soome-ugri või koguni uurali) *i*-mitmusest on minu meelest üsna ebaõnnestunud. Vastavatesse häälikuloolistesse seletustesse võib uskuda ainult see, kelle usk ka uurali ja/või soome-ugri algkeelesse ning lisaks ettenähtud vahealgkeeltesse on kõigutamatu. Ma tahan sellega öelda vaid seda, et olemasolevad seletused lähtuvad silmnähtavalt ühte väravasse mängimise reeglitest: *a*-mitmus peab olema saadud *i*-mitmusest! Kuidas ta muidu saaks üldse olemas olla?! Aga, ennäe, saab ja on. Ma mõtlen ikka sellistele põhjaeesti murdevormidele nagu *kahjama* 'kahetsema', *kahjatsema* id., *kondakas* 'kondine', *püstand(-)* 'püstaed, püst-', *püstasilmi* 'suurisilmi', *rista-rästa* 'risti-rästi', *varjatus* 'varjutus' jt. Vaevalt et neid kõiki võib seletada *i*-mitmusest lähtuvaiks, millega ühtlasi langeb raske kahtluse alla ka *a*-mitmuse enda tagasiviimine *i*-mitmusele.

Ka olen ma hoiatanud kuulutamast põhjaeesti murretes kasutatavaid *t*-tunnuselisi mitmuse obliikvakäändeid, mis pole omased soome keelele, väga nooreks või hoopis hilistekkeliseks nähtuseks (Künnap 1997: 136–137), sest neil on vasted ka samojeedi keeleperes. Kui keegi aga rekonstrueerib mitmuse obliikvakääneteta läänemeresoome algkeele, on ta tõele ilmselt väga lähedal, ainult et see tõde on mitmuse

obliikvakääneta ja paljude muude vormideta puudulik vahenduskeel – läänemeresoome *lingua franca*, mitte aga mõni tegelik varem olemas olnud täisväärtuslik keel. Meie esivanemad kõnelesid ka kümnete tuhandete aastate eest normaalset keelt, kus olid loomulikult olemas ka mitmuse obliikvakäänded, seejuures eesti keeles (õieti selle eellaskeeles) võimalikult ka *t*-tunnuselised. Läänemeresoome keelte kunagise vahenduskeeles – defektiivse *lingua franca* – rekonstrueerimine (aga muud polegi ju võimalik rekonstrueerida!) ei muuda seda fakti olematuks.

Olen seisukohal, et eituspartikli *es ~ is* varasem ulatuslik kasutamine põhjaeesti murretes on samuti eesti keele igivana iseärasus, mis taas puudus soome keeles. Teiselt poolt olen juba mõnda aega püüdnud kaitsta oma seisukohta, et eesti keeles – nagu kõigis teisteski läänemeresoome keeltes, sealhulgas ka soome keeles – pole jälgi oletatavast uurali algkeele minevikutunnusest **ś* (vt. näit. Künnap 1998b). Seevastu Tiit-Rein Viitso on jõudnud järeldusele, et „osa põhjaeesti sibilantseid minevikutunnuseid ja kõik liivi sibilantsed minevikutunnused põlvnevad varasemast **ś*-lisest minevikutunnusest”. Ta oletab, et teistes läänemeresoome keeltes on **ś*-line minevikutunnus väistunud **i*-lise minevikutunnuse üldistumise tõttu. (Viitso 1998: 434–435.)

Minu esimene reaktsioon selliste väistumisväidete peale on muidugi see, et traditsionalistidel on alati kõik kõikjal olnud, pärast aga väistunud, kuigi tänapäeval mingit evidentsi sellest kunagisest olemasolust pole. Ma ei oska selliseid väiteid võtta väga tõsiselt. Kuid jäägu nüüd see probleem ning pöördugem tagasi eesti eituspartikli *es ~ is* juurde. Vanimad eestikeelsed tekstid on viinud mind mõttele, et algselt polnud eesti *ei* tingimata mingi olevikuvorm ega *es ~ is* mingi minevikuvorm. Georg Müller, keda võib pidada nähtavasti üsna heaks eesti keele tundjaks, kasutab minevikuliseks peetavat eituspartiklit oma jutluste tekstides 1600–1606 sageli selliselt,

et mineviku väljendamine jääb põhiverbi kanda, näiteks *se-sama Nayszpoel is piddi üchtekit Meest tundma* ('ei pidanud'), *Se Kunningkas David is woynuth mitte errakeelda* ('ei võinud', mineviku kesksõnaga). Samasugust kasutust leidub Heinrich Gösekenil 1660, näiteks *minna is olin* ('ei olnud'). Ajakategoorialine määramatus näib laienevat ka olevikuliseks peetavale partiklile *eb ~ ep*, näiteks Mülleril *eb tämä mitte üx palias Inime-ne olli* ('ei ... olnud'.) (Vt. ka Künnap 1994: 84-85.) Mülleri jutluste lauset *eth is mitte üxpeines suhret Laiwat Wyki pæll, moito kaas Saddama siddes saijd errarickututh* võib aga mõista nii, et *is* on siin üldiseks atemporaalseks eitussõnaks, mis ei kuulugi mingi põhiverbi juurde ('ei mitte ükspäinis' või pigem 'ega mitte ainult?').

Kui *es ~ is* pole siis ehk tõesti olnud algselt minevikuvorm, kust siis temas see *s*? Võimalusi on mitu, nimetaksin ehk ainult ühte ja sedagi seoses vaid kõige täbarama olukorraga – lõunaeesti murretes, kus sekundaarsegi *s*-mineviku kasutus on väga piiratud. Siin võiks tegemist olla lihtsalt lõunaeesti oleviku ainsuse 3. pöörde lõpuga -*s*, mis esineb näiteks Võru murdes kujul *kulõss* 'kuulab', *eläss* 'elab' (näited Viitso 1998: 431). Ehk kõlbab see seletus kuidagimoodi ka põhjaeesti *es ~ is* korral, kuigi seal oleks kohasem seletus vist mingi verbaalnominaalne lähtevorm. On ju *ei* lähtevormiks tõenäoliselt verbaalnominaalne **e-pi* ja/ või **e-jä*.

Lõpetuseks rõhutaksin veel kord, et eesti ja soome keel on teineteisest oluliselt erinevad, kusjuures peaksin suurt osa neist erinevusteks igivanadeks, ehk vanemateks kui eesti ja soome keel kahe läänemeresoome (edasi soome-ugri või uurali) keelena.

KIRJANDUS

- Künnap, A. 1994: On the Past Tense of the Negative Auxiliary in the Uralic Languages. – A. Künnap (toim.): *Minor Uralic Languages: Structure and Development*, Tartu. 83–87.
- Künnap, A. 1997: Eesti keele paarist võimalikust igivanast iseärasusest. – Pühendusteos Huno Rätsepale 28.12.1997. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Tartu. 134–138.
- Künnap, A. 1998a: *Breakthrough in Present-Day Uralistics*. Tartu.
- Künnap, A. 1998b: On the Uralic *ś-Preterite and *k-Present. – LU XXXIV. 81–86.
- Viitso, T.-R. 1998: Läänemeresoome lihtmineviku minevikust. – Oekeeta asijoo. *Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii*. MSFOu 228. Helsinki. 424–436.

Viron kieltä on Helsingin yliopistossa opiskeltu viime vuosisadalta saakka. Vuoden 1998 marraskuussa tuli kuluneeksi 75 vuotta viron kielen lehtorin viran vakinaistamisesta ja viran ensimmäisen haltijan nimittämisestä.

Juhlan kunniaksi järjestettiin seminaari, jonka esitelmät julkaistaan nyt kirjana.

Tämän kirjan esitelmät kertovat osaltaan siitä, miten monesta näkökulmasta Suomen ja Viron kulttuurien leikkauspisteitä voidaan tarkastella ja miten paljon niitä on.

ISBN 952-5150-35-6

ISSN 0355-0141